

26321

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Eğitimi Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI İMPARATORLUGUNUN KAFKASYA SİYASETİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
Rıza Karagöz

Danışman
Prof. Dr. Bayram KODAMAN

SAMSUN 1993

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Eğitimi Tarih Anabilim Dalı

İş bu çalışma jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Eğitimi Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

17 EYLÜL 1993
Cuma saat 900-1030

Başkan Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Üye Doç. Dr. Dursun Ali Akbulut

Üye Doç. Dr. Mehmet Ali Ünal
M. Ünal

Onay:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	JV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
I- KAFKASYA'NIN YAPISI.....	1
A- Kafkasya'nın Sınırları.....	1
B- Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı.....	2
C- Etnik Yapı.....	5
1) Çerkesler.....	6
2) Avarlar.....	9
3) Lezgiler.....	10
4) Çeçen-İnguşlar.....	11
5) Gürcüler.....	12
D- Kafkasya'nın Stratejik Önemi.....	13
II- OSMANLILAR'IN BÖLGEYE GİRİŞİNE KADAR KAFKASYA'NIN TARİHÇESİ.....	18
A- Eski Çağlardan, Osmanlılar'ın Kafkasya'ya Girişine Kadar Kafkasya.....	18
B- Araplar'ın Kafkasya'ya Akınları ve Müslümanlığın Kafkasya'ya Girişi.....	25
C- Kafkasya'da Selçuklu Fetihleri.....	27

I. BÖLÜM

I- FATİH SULTAN MEHMED'İN KAFKASYA SİYASETİ.....	31
II- YAVUZ SULTAN SELİM'İN KAFKASYA SİYASETİ.....	34
III- KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN KAFKASYA SİYASETİ...36	
IV- DON-VOLGA KANAL TEŞEBBÜSÜNÜN OSMANLILAR'IN KAFKASYA SİYASETİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ.....	40

II. BÖLÜM

1578-1774 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA SİYASETİ.....	44
I- 1578 İRAN SEFERİ.....	44
A- Seferin Sebepleri ve Hazırlıklar.....	44
B- Gürcistan ve Şirvan'ın Fethi.....	48

1- Çıldır Muharebesi ve Tiflis'in Alınması.....	48
2- Koyungeçidi Muharebesi ve Şirvan'ın Fethi.....	51
3- Şirvan Serdarlığı Meselesi ve Ordunun Geri Dönüşü.....	54
C- Kars ve Faş Kalelerinin Yapılması.....	57
D- Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Dağıstan'daki Faaliyetleri.....	59
E- Gürcistan Olayları.....	69
F- Ferhad Paşa'nın Serdarlığı ve Revan'ın Fethi....	71
G- Ferhad Paşa'nın İkinci Serdarlığı ve İstanbul Andlaşması.....	73
H- 1590-1639 Osmanlı-İran Mücadeleleri.....	77
II- RUSYA'NIN KAFKASYA'YA İNİŞİ VE YAPTIĞI FAALİYETLER.....	82
A- Çar I.Petro'ya Kadar.....	82
B- I.Petro ve Halefleri Zamanında Kafkasya'da Osmanlı-Rus İlişkileri.....	89
III- NADİR ŞAH'IN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU.....	99
IV- II.KATERİNA'NİN TAHTA ÇIKIŞINDAN 1774 TARİHİNE KADAR KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS MÜCADELESİ.....	106

III.BÖLÜM

1774'TEN SONRA OSMANLILAR'IN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ.....	111
I- OSMANLI DEVLETİ İLE GÜRCİSTAN MÜNASEBETLERİ....	111
A- Gürcistan'ın Rusya'ya Sığınması ve Gürcü-Rus Anlaşması.....	111
B- Gürcü-Rus Anlaşmasına Karşı Osmanlılar'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri.....	116
II- 1774'TEN SONRA OSMANLI-DAGIŞTAN MÜNASEBETLERİ.	120
III- OSMANLI DEVLETİ'NİN GÜRCİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ.....	127
A- Kırım İle Çerkesistan Arasındaki İlişkiler....	128
B- Kırım'ın Bağımsızlığından Sonra Kafkas Kavimleri İle Ruslar Arasındaki Mücadeleler.....	129

C- Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'daki Faaliyetleri.....	131
1) Ferah Ali Paşa'nın Faaliyetleri.....	133
2) Ferah Ali Paşa'dan Sonraki Valiler ve Faaliyetleri.....	141
IV- 1787-1792 OSMANLI-RUS HARBİ VE SONRASINDA KAFKASYA'NIN DURUMU.....	144
A- Osmanlı Devleti'nin Kafkas Kabileleri İle İttifak Yapması.....	145
B- Osmanlı-Rus Savaşında Kafkas Cephesi.....	148
C- Yaş Andlaşması ve Andlaşmadan Sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Siyaseti....	154
V- 1829 TARİHİNE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ DURUMU.....	161
A- 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkasya ve Bükreş Andlaşması.....	161
B- Bükreş Andlaşması'ndan Sonra Kafkasya'da Durum ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu.....	166
C- 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkasya'da Durum ve Edirne Andlaşması.....	174
D- Edirne Andlaşması ve Osmanlıların Kafkasya'dan Çıkışı.....	182
SONUÇ.....	186
BİBLİYOGRAFYA.....	190

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi Sovyet İmparatorluğu'nun dağılışı ile, Türkiye'nin yakın çevresinde, onu direk ilgilendiren gelişmeler olmaktadır. Son yıllarda Kafkaslar'da, Kafkas ötesindeki Türk illerinde ve Balkanlar'da, üzerinde dikkatle durulması gereken siyasî, sosyal ve etnik gelişmelerin, özellikle adı geçen bölgeler ve bu bölge insanları ile tarihten bugüne bağları olan Türkiye açısından değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Türkiye'nin doğu hududunda bulunan Kafkasya'da, büyük çoğunluğu müslüman olan milletler yaşamaktadır. Türkiye, çevresinde meydana gelen siyasî ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde, bu milletlerle uzun vadeli ilişkiler kurmak için, onlarla tarihteki münasebetlerini iyi bilmek zorundadır. Bugün, yetmiş yılı aşkın bir baskı ve zulüm döneminden sonra bağımsızlıklarına kavuşan ya da kavuşmak için mücadele veren Kafkas milletleri, en yakın komşuları olan ve geçmişte siyasî ve kültürel açıdan köklü ilişkiler içinde buldukları Türkiye ile her konuda yakın bağlar kurmayı istemektedirler.

Sözü edilen bu gelişmeler, Türkiye'de bir eksikliği açığa çıkarmıştır: Literatürler karıştırıldığında, Türkiye'de Kafkaslar'la ilgili araştırmacıların ve araştırmaların, yok denecek kadar az olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, bölgeyle ilgili siyasî ve ekonomik gelişmeler, araştırma kuruluşlarını ve bilimle uğraşan çevreleri, bu eksikliği gidermek için çalışmaya sevketmiştir. Bu sebeple son yıllarda Kafkasya bölgesinin siyasî, sosyal ve etnik yapısını ortaya koymaya yönelik, akademik araştırmalara özel bir önem verilmeye başlanmıştır.

Bu araştırmada Kafkasya'nın, Osmanlı hakimiyeti ve himayesi altında kaldığı uzun bir dönem, genel olarak ele alınmıştır. Böylece Türkiye'nin bölge ile ilgili siyasetinde nasıl bir yol takip etmesi gerektiği hususunda, tarihten örnek ya da ders alınması hedeflenmiştir.

Yukarıda amaçları ifade edilen "Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti" adlı bu tez hazırlanırken, öncelikle Kafkasya'nın coğrafi ve etnik yapısı hakkında kısa bilgi verilmiştir. Giriş bölümünde verilen bu bilgilerin devamında, Kafkasya'nın stratejik önemi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya girişine kadar bölgenin tarihçesi üzerinde durulmuştur.

Tezin birinci bölümünde, Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayıp, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya kesin olarak yerleştiği, 1578-1590 İran savaşlarına kadar olan, "Kafkasya'yı tanıma" safhası ele alınmıştır. İkinci bölümde; Özdemiroğlu Osman Paşa'nın fetihleri ve bundan sonra 1774 tarihine kadar Kafkasya'da devam eden Osmanlı hakimiyeti konusuna yer verilmiştir. Bu arada Kafkasya bölgesinde meydana gelen Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus mücadelesi üzerinde etraflıca durulmuştur. Zira, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti incelenirken, bu iki devletin, aynı bölgedeki emelleri, devletin siyasetinin tespitinde belirleyici rol oynamıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise; Osmanlı Devleti'nin, Rus ilerleyişi karşısında Kafkasya bölgesinden geri çekilmesi ve bölgedeki fiilî hakimiyetinin sona ermesi hususunda bilgi verilmiştir. Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile münasebetlerinin başladığı 1460'lı yıllardan, bölgedeki hakimiyetinin sona erdiği, 1829 tarihine kadar geçen, yaklaşık 370 yıllık bir dönemde, devletin siyaseti genel olarak incelenmiş ve toplu bilgi sunulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın başından sonuna kadar, gerek

idareci olarak, gerekse engin bilgileri ve tecrübeleri ile bana yardımcı olan değerli hocalarım; Prof.Dr.Bayram Kodaman'a, Doç.Dr.Mehmed Ali Ünal'a ve Yrd.Doç.Dr.Nedim İpek'e şükranlarımı arz ederim.

Rıza Karagöz
Samsun, 1993

KISALTMALAR

- Bkz.: Bakınız
C. : Cilt
İ.A.: İslâm Ansiklopedisi
M.Ö.: Milattan Önce
s. : sayfa
S. : Sayı
T.A.: Türk Ansiklopedisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
v.d.: ve devamı

GİRİŞ

I- KAFKASYA'NIN YAPISI

A- Kafkasya'nın Sınırları

Karadeniz'in kuzeydogusundaki Taman Yarımadası'ndan, Hazar Denizi'nin batısındaki Apseron Yarımadası'na kadar devam eden dağlık bölgeye "Kafkasya" denmektedir. Kafkasya'ya bu ismin kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, kelimenin, Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye tesadüf edildiği ileri sürülmektedir¹. Hatta Kafkasya veya Kafkas Dağları adının Eschylus ve Herodot zamanından beri kullanıldığından da bahsedilmektedir. Önceleri Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki berzahta batı-kuzeybatı yönünden, doğu-güneydoğu yönüne uzanan dağ zincirini tanımlamak için kullanılan bu isim, bugün, Astrahan'ın güneyi ve Don Nehri'nden başlayarak Türkiye ve İran sınırlarına kadar uzanan toprakları içine alan ülkeye verilmektedir². Dağıstan halkından olan Lezgiler Kafkasya'ya, "Kaslar'ın Dağı" adını vermişlerdir.

Kafkas ismi, Arî lisanına mensup olup, birinci hecesinin "dağ" manasını taşıdığı zannolunmaktadır. Bu nazariye doğru olsa gerektir. Çünkü Kafkasya'da dağ ile alâkası olmayan bir manzara bulmak hemen hemen

¹ Sergey İnisimof, Kafkas Kılavuzu, (Rusçadan nakleden: Binbaşı Sadık), İst., 1926, s.1.

² John F. Baddeley, Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Samil, (Çev: Sedat Özden), İst., 1939, s.19.

imkânsızdır¹.

B- Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı

Kafkasya'yı coğrafi bakımdan iki bölümde incelemek mümkündür. Büyük Kafkas Dağları denilen kısım, esas Kafkas dağlarının bulunduğu bölümdür. Bu dağlar Kafkasya'yı; Kuzey Kafkaslar (Kafkas önü, Mâdûn-ı Kafkas) ve Mâverây-ı Kafkas (Transkafkasya) şeklinde ikiye ayırır. Mâverây-ı Kafkas'tan sonra Kura ve Rion Nehirleri vadilerinin güneyinde Küçük Kafkas Dağları bulunmaktadır. Bu iki bölgeyi Derbend, Daryal ve Mamison geçitleri birbirine bağlamaktadır.

Genellikle kuzey-güney doğrultulu çeşitli sıradaglardan oluşan Büyük Kafkaslar'ın uzunluğu, yaklaşık 1200 km.'dir. Dağlardaki başlıca zirveler Elbruz (5642 m.), Dihtan (5203 m.), Kostantan (5144 m.), Shara (5068 m.) ve Kazbek (5033 m.)'tir².

Kafkasya'da, en önemlileri Derbend³, Daryal ve Avar⁴ olan bazı geçitler, yüksek dağlar arasından yol bulma imkânı sağlamaktadır. Derbend, Hazar Denizi kenarından kuzey-güney bağlantısını sağlar. Daryal Geçidi ise adeta Kafkas dağ silsilesinin ayrılmasından meydana gelmiş olup, uzunluğu 230 km.'dir. Avar Geçidi de Gürcistan'dan Kahetya'ya giden yol üzerindedir⁵.

¹ Sergey İnisimof, aynı eser, s.1.

² "Kafkaslar", Ana Britanica, XII, s.386.

³ Derbend Geçidi'ne Araplar Bâbü'l-Ebvâb (Kapılar kapısı), İranlılar Derbend-i Hazarân, Türkler de Demirkapı demişlerdir. Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, İst., 1979, s.4.

⁴ Bâb-ı Sâhibü's-Serîr (Taht sahibinin kapısı) ve Geylanşah adlarıyla da anılır. Bkz. Cemal Gökçe, aynı eser, s.4.

⁵ Cemal Gökçe, aynı eser, s.4.

Kafkaslar'da bol su kaynakları mevcuttur. En önemli ırmaklar Rioni, Kura ve Aragvi'dir. En büyük göl ise Sevan Gölü'dür¹.

Kafkas dağlarının aşağısında Sulaksu, Sunje, Terek ve Kuban Nehirleri'nin ana kollarının vücuda getirdiği verimli ovalık alanlar vardır. Terek ve Kuban Nehirleri'nin kuzeyinden Volga ve Don Nehirleri'ne kadar olan arazi, step özelliği taşımaktadır. Kuma Nehri bu stepte adeta bir vaha vücuda getirir. Dünyada benzeri pek az olan bir su şebekesine sahip olan Kafkasya'da, suyun çokluğu ile tabiatın güzelliği bu civara emsalsiz bir letâfet kazandırmıştır².

Kafkasya, birbirinden farklı özellikler taşıyan Gürcistan, Dağıstan, Çerkesistan, Abhazya, Kabartay ve Azerbaycan bölgelerine ayrılır.

Kafkasya'nın yüzölçümünün üçte birini kapsayan Dağıstan bölgesi, doğudan Hazar Denizi, güneyden Kür Irmagı, kuzeyden Kuma Irmagı, Batıdan ise Daryal Geçidi, Gürcistan ve Çerkesistan ile çevrilmiştir. Bazı tarihçiler Dağıstan ismini kavme, bazıları da yer ismine istinâd ettirmektedirler. Yer ismine bağlamak daha kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim, yerli ahalinin kendisine Dağıstanlı ya da Dağlı demesi, bu fikri kuvvetlendirmektedir³.

Çerkesistan, batıda Karadeniz sahili ile mahdut olup, güney tarafı Gürcistan'a bitişiktir. Kuzey tarafı ise Kuban Nehri ile sınırlı olup, doğu tarafı Elbruz Dağı'na ve Terek Irmagı'nın baş mecrasına, yani

¹ "Kafkaslar", Ana Britanica, XII, s.386.

² İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İst., 1958, s.7-8

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.3-4.

Dağıstan'ın batı sınırlarına kadar devam etmektedir¹.

Kafkasya'nın batı kısmında bulunan Abhazya bölgesi, Kafkas dağlarının ana silsilesinden Karadeniz sahiline uzanan ve kuzeyde Gagry ile güneyde İngur arasındaki araziye ihtiva etmektedir². Abhazya bölgesi, Kafkas dağlarının en yüksek noktalarını teşkil eden Karadağ'ın iki tarafındaki toprakları kaplamıştır. Güneydeki kısma Büyük Abhazya, kuzeydekine ise Küçük Abhazya denir. Bu bölgede oturan halka da Abaza ismi verilmektedir³.

Kabartay bölgesi, Kuban ve Terek Nehirleri'nin havzalarında Kafkas sıradağlarının kuzey kesimini ihtiva eden ve Çerkesistan ile Dağıstan arasında mevcut sahayı kaplamaktadır⁴.

Gürcistan, Güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür Irmağı havzasında, batıda Kolehida (Eger), kuzeyde Kafkasya sıradağlarının orta kısmı, güneyde Ermenistan ve doğuda Kuzey Azerbaycan ile sınırlandırılmış bir bölgedir. Bu bölgeye Lâtin ve Yunan müellifleri; İberya, İverya, İvirya; Ermeniler, Virk, Vrats ve Verya; Arap müellifleri, Curzan, Curya; Gürcüler ise, cedleri Kartlos'a izafetle, Kartvel adından Sakartvelo demektedirler⁵.

Gürcistan bölgesi genel olarak iki kısma ayrılmaktadır. Biri, asıl Gürcistan olarak kabul edilen Tiflis Hanlığı'dır ve merkezi Tiflis'tir. Diğeri, sınırları Karadeniz'e kadar uzanan Açıkbaş,

¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, III, s.146 v.d.

² Mirza Bala, "Abazalar", İ.A., I, s.6.

³ Şemseddin Sami, Kamûsu'l-Alâm, İst., 1314-1318, I, s.3.

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.5.

⁵ Mirza Bala, "Gürcistan", İ.A., IV, s.837.

Migreli ve Güril Dadyanlığı'ndan oluşan kısımdır¹.

Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın doğu bölgesi içinde yer almaktadır. En eski adı Arapat'tır. Bu kelime Ermeniler'ce Atropatakan; Araplar'ca Azerbaycan; Farslar tarafından ise Aterapata olarak ifade edilmektedir. İki kelimededen oluşan bu isim, Pars dilindeki Atar (ates) ve patar (ülke) kelimelerinden meydana gelmiştir².

C- Etnik Yapı

John Baddeley, Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilasını ve Seyh Samil adlı eserinde, Kafkas halklarının kökenlerinden bahsederken şöyle demektedir:

"Strabon'un kitabında, çok iyi bilinen bir pasajda, şimdiki Sohumkale veya onun yakınlarındaki bir yerde kurulmuş olan Dioscurias'ın çeşitli diller konuşan insanlar tarafından ziyaret edildiği anlatılmaktadır. Strabon bu dillerin sayısını 70 olarak verirken, Pliny, Timostenes'ten aktardıklarında bu dillerin sayısının 300 kadar olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir. Sonraları biz Romalılar, oradaki işlerimizi 130 tercüman esliğinde sürdürmek zorunda idik. El-Aziz, Doğu Kafkasya'ya, Diller Dağı anlamına gelen, Cebelü'l-Elsine adını vermiştir. Çünkü Aziz'e göre, Doğu Kafkasya'da yaşayan insanlar 300 ayrı dil konuşmaktadır. Daha temkinli Avrupalı yazarların verdikleri rakamlar da kırkın altına düşmemektedir... Kafkaslar, dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir şekilde çok sayıdaki kabilelerden ve ırklardan oluşmakta ve bunlar çok çeşitli diller konuşmaktadırlar. Tarih boyunca Kafkaslar'ın, çeşitli

¹ Ahmet Cevdet Paşa, aynı eser, I, s.275.

² Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", I.A., II, s.91-

milletlerin isgal ettiği veya sığındığı bir yer olmasına rağmen, bütün bu milletler, Kafkaslar'ın oluşmasında bir takım etkilerde bulunmuşlarsa da, Kafkas halklarının kökeni bunların hiçbirinden gelmemekte, fakat tarih öncesi çağlarda Asya ile Avrupa arasındaki düzlüklerde yaşayan, artık her tarafta kaybolmuş olan bir ırktan gelmektedir. Filolojik alandaki bulgular da bunu desteklemektedir"¹.

Bununla birlikte kaynaklarda, Kafkas kavimleri olarak bilinen milletler de vardır. Şu halde Kafkasya'da yaşayan kavimleri, etnik köken bakımından beş grup altında incelemek mümkündür².

1) Çerkesler

Çerkesler, eski Grek ve Lâtin yazarları tarafından Kerketai, Kerketaiei, Kerketie, Zigoi, Zinnkoi isimleri ile kaydedilmektedir³. Fakat, Kuzeybatı Kafkasya'nın Azak ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın step ve dağlık bölge ahalisi olarak bilinen bu halk, kaynaklarda, "Çerkes" diye zikredilmektedir⁴.

Çerkesler'in Kafkasya'daki yurtlarına ne zaman ve nereden geldikleri hususu, münakaşalı olmakla birlikte, genellikle, M.Ö. VI. asırda Karadeniz'in bütün doğu sahillerinde yaşadıkları tahmin

¹ John Baddeley, aynı eser, s.22-23.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Berkok, aynı eser, s.130-159, 218-225; Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi, Ankara, 1976, s.307-311.

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.7.

⁴ Mirza Bala, "Çerkesler", I.A., III, s.375.

edilmektedir' .

Evliyâ Celebi Seyahatnâmesi'nde, Cerkes kabilelerinden olan Şefake, Kabartay, Abaza, Bozuduk, Mamsuh, Besni, Kutuhay, Mamaluk ve Birtkaç isimlerinden bahsedilmektedir. Sogucak valisi Ferah Ali Paşa'nın kâtibi Mehmed Hasim Efendi ise; Abaza, Abazeh, Natugey, Natuhac, Sabsığ, Kemurgüy, Bjeduh, Batıra, Çiget, Ubih, Besleney, Sebilde ve Kabartay gibi kabile isimlerinden bahsetmektedir².

Ahmet Cevdet Paşa, Cerkes kabileleri arasında pse (bey), özden (asilzade) ve tokay (avam) olmak üzere üç sınıfın varlığından söz etmektedir. Ancak Abaza ve Abazehler'de beylik olmaz. Onların en iyi derecesi özden sınıfıdır. Akrabalık tesisinde bu sınıf farklılığı, somut şekilde görülmekte olup, her sınıf mensubu, yine kendi sınıfından birisi ile evlenebilirdi³.

Cerkesler içersinde üstün mevkiye olanlara "Adige" denirdi. Beylerin mensup olduğu sınıf, Adigeler'dir. Osmanlı Devleti, Cerkesistan işlerinde, bu beyler ve özden sınıfından olanlarla muhatap olurdu⁴.

Cerkesler'in bir kolu olan Abazalar, Kafkasya'nın batı kesiminde otururlardı. Bu arazi, Kafkas dağlarının ana silsilesinden sahile uzanan ve kuzeyde Gagry ile güneyde İngur Irmağı arasında kalmaktadır. Abhazya bölgesi, Ruslar'ın buraları istilâsından önce siyasi bakımdan üç kısma ayrılmakta idi⁵.

1- Sahilde Gagry'den Galidzga'ya kadar uzanan

¹ Mirza Bala, "Cerkesler", İ.A., III, s.375.

² Evliyâ Celebi, Seyahatnâme, VII, s.718-764.

³ A.Cevdet Paşa, aynı eser, III, 178 v.d.

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.7.

⁵ Mirza Bala, "Abazalar", İ.A., I, s.6.

asıl Abaza memleketi ki, Sirvaşidze Hanedanı tarafından idare edilmekte idi.

2- Tzabelda dağlık sahası, belirli bir hanedanın idaresinde degildi.

3- Sahilde Galidzga'dan İngur'a kadar uzanan Semurzakan mıntıkası. Bu bölge de Sirvaşidze Hanedanı'nın bir kolu tarafından yönetilirdi. Burası sonradan Mingrelya ile birleşmiştir.

Eski çağlarda Abazalar'dan; Abaskoi (Arrien) veya Abasgi (Pliny, Plinius) diye söz edilmektedir. Procopius'a göre (V. asır), Lazlar'ın idaresi altında yaşarken¹, Hazarlar'ın yardımıyla VIII. asrın sonlarına doğru istiklâllerine kavuşmuşlardır. En parlak devirleri 850-950 yılları arasındadır. XVII. asırdan itibaren kabilenin bir kısmı, Kuban Nehri'nin güney kolları çevresinde yerleşmiştir. 1830-1840 yıllarındaki tahminî nüfusları 130000 civarındadır².

Çerkesler, Ferah Ali Paşa'nın Sogucak'a gittiği tarihte (1780), "Kodeş Ağacı" denilen bir ağacı mukaddes bilirlerdii. Bu ağaç, Sogucak ve Sohum arasında Guye denilen dağda idi. Bunun, başka yerlerde vekilleri vardı ve bunlara "Togalık" denirdi. Her Çerkes'in evinin önünde Togalık vardı. Bazı kaynaklara göre, hristiyan misyonerlerin Kafkasya'ya gelmesi ile birlikte orta çağda Çerkesler'in hristiyanlıkla tanıştıkları ve bu dini kabul ettikleri ifade edilmektedir³.

Ancak Çerkesler'in kitle halinde hristiyanlığı

¹ Cemal Gökçe, Lazlar'ın idaresi altında kaldıkları iddia edilen yıllarda Abazalar'ın, Gürcüler'in yönetiminde olduklarını ifade etmektedir. Bkz. aynı eser, s.8.

² Mirza Bala, "Abazalar", I.A., I, s.6.

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.47.

kabul ettikleri hususu şüphelidir. Hasım Efendi'nin ifadesine göre, belki orta çağda hristiyanlaşan Çerkesler, ya daha sonra bundan ayrıldılar, ya da hristiyan Çerkesler, Rus hakimiyeti altına girmiş olabilirler. Kesin olan şey, 1780 tarihinde Çerkesistan halkı arasında mahallî din telâkkileri hakim idi ve batıl inançlar hâlâ yaşıyordu².

Çerkesler arasında İslâmiyet'in yayılmaya başlaması, Ferah Ali Paşa'nın Sogucak'a gitmesinden sonradır (1780). Ferah Ali Paşa, dinî propagandalar ve akrabalık tesis etmek gibi çeşitli yollarla, Çerkesler'i İslâm'a ısındırmaya çalışmış; böylece onların Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının sürekli olmasını hedeflemiştir³.

2) Avarlar (Andelallar)

Dağıstan bölgesinde yaşayan bir Kafkas kavmidir. Avarlar, Sulak Nehri ile Hazar Denizi arasındaki dağlık bölgede otururlar.

Avar kavminin, taşıdığı isimden dolayı Avrupa'da, Macaristan bölgesine yerleşen Avarlar'la aynı kavim olduğu iddia edilmektedir. Ancak kendilerine Andelal demelerinden dolayı, Kafkas Avarları'nın ayrı bir kavim olduğu ileri sürülebilir. Andelallar'a Avar lâkabını, onların savaşçı ve akıncı özelliklerinden dolayı, Ruslar vermişlerdir. Andelal isminde, "lal", kelimesi nispet ifade etmektedir. Buna göre Andelal, "Andlar'a mensup" demektir. Andlar ise Gimri camiasından olup Kırım'da yerleşik iken sonradan

¹ 1780-1792 yılları arasında Çerkesistan'da bulunmuş, Ferah Ali Paşa'nın kâtipliğini yapmıştır. Ahvâl-i Anapa ve Çerkes isimli bir eseri vardır.

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.47.

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.48-50.

Dağıstan bölgesine gelip yerleşen bir Kafkas kavmidir ve karakter yapısı itibarıyla Kafkas kavimlerinden olduklarını söyleyebiliriz¹.

Avarlar, Dağıstan'daki diğer kabileler gibi İslâm Dini ile ilk tanıştıklarında bu dini hoşgörü ile karşılamışlar ve kolayca kabul etmişlerdir.

3) Lezgiler

Dağıstan'ın kurak bölgelerinde yerleşmiş olan Lezgiler'in buldukları saha hemen hemen ormansızdır. Yaşadıkları yer, Güneydoğu Dağıstan dağlarının sırt kısımlarının tamamı ile, Babadagı'nın kuzeyinde Semahı'ya kadar uzanan sahadır. Bu bölge, Samur Havzası olarak ta bilinir. Komşuları güneyde Azerbaycan Türkleri, güneybatıda Gürcüler, batıda Çeçenler, kuzeyde Nogaylar'dır.

Lezgiler'in menşe'leri hakkında değişik görüşler vardır. Herodot, M.Ö.IV. asırda Dağıstan'da "Gelon" namında bir kabilenin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Ayrıca Roma generali Pompe de "Jele" ve "Lege" namında iki kavimden söz etmektedir. Gürcüler de Dağıstanlılar'ı "Legi" diye anmaktadırlar. Şu halde "Lezgi" lâkaplı Dağıstanlılar'ın yukarıda ifade edilen kabile ya da kabileler olması gerekir. Bunların Kafkasya'ya nereden ve ne zaman geldikleri hususu müelliflere göre farklılık arz etmektedir. Strabon'a göre, M.Ö.IX. ve VIII. asırlarda, Morgan'a göre I. ve V. asırlar arasında Kafkasya'ya gelmişlerdir. Lezgiler'in dilleri henüz tam olarak tetkik edilmediğinden, diğer dillerle arasında bağ olup olmadığı bilinmemektedir². Ancak, Cemal Gökçe'ye göre,

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.144-145.

² İzzet Metçunatuko, Kafkas Tarihi, İst., 1330, I, s.385-387.

diğer Kafkas milletlerinde olduğu gibi, Lezgiler'in dilinin hiçbir dille ortak tarafı yoktur¹.

Lezgiler, Kafkasya'da İslâm Dini'ne mensup olan ilk kavimlerdenidir. Dinlerine oldukça bağlıdırlar. Lezgiler'in, Seyh Samil önderliğinde, Rus istilâsına karşı gösterdikleri mukavemet ve mücadele, onların, dinlerinden kaynaklanan cihad anlayışından güç almıştır. Dağıstanlılar, istiklâllerine oldukça düşkünlüdürler².

4.) Geçen-İnguşlar

Geçen memleketi, kuzey ve batı yönünden, Terek Nehri ve ovası ile sınırlı bir arazi olup, batıda Kabartay memleketi ile sınırdas, güneyde Andi Dağı ve asıl Kafkas dağları ile mahduttur. Doğuda ise, Aktaş Nehri ile Dağıstan'dan ayrılır³.

Geçenler, Kafkasya'nın en eski kavimlerinden olup, Çerkesler'le akrabalıkları vardır. Tarihleri hakkında pek az bilgi mevcuttur. Geçen ve İnguş kabilelerinin adları ilk olarak, VII. asırda yaşayan bir Ermeni coğrafyacısı tarafından anılmaktadır. Geçenler, kendilerine "Nahcu" (Nahçi) veya "Nahatsu" adını verirler⁴. Gürcüler; "Kiset" veya "Geyset", Lezgiler ve Kumuklar; "Miscegan", Çerkesler ve Ruslar ise "Geçen" diye anmaktadırlar⁵.

Avrupalı bazı müellifler Geçenler'in, Sibirya tarafından Kafkasya'ya geldiklerini iddia ederlerse de bunların, güneyden, Suriye tarafından Kafkasya'ya

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.8.

² İzzet Metçunatuko, aynı eser, s.385.

³ İzzet Metçunatuko, aynı eser, s.379.

⁴ "Geçenler", Türk Ansiklopedisi, XI, s.410-411.

⁵ İzzet Metçunatuko, aynı eser, s.381.

geldikleri görüşü daha hakimdir. Çeçenler'in, bir Arabın neslinden türedigine dair, yine Çeçenler'in kendi iddiaları, bu fikri doğrular mahiyettedir¹.

Yukarıdaki bilgileri kaydeden İzzet Metçunatuko, Çeçenler'in esasen bir Çerkes kavmi olup, en eski Kafkas kavimlerinden olduklarını ve bugün yaşadıkları yere sonradan gelip yerleştiklerini iddia etmektedir. Çeçenler'in oldukça farklı bir dilleri olmasına rağmen çerkesçeyi kolayca öğrenebiliyor olmaları, bu görüşü desteklemektedir.

Çeçenler ve İnguşlar eskiden beri hayvancılıkla ve az miktarda çiftçilikle uğraşırlar. X. asırda Gürcüler vasıtasıyla hristiyan olmuşlar, ancak, XVII. asırdan itibaren Dağıstan kavimlerinden İslâm'ı öğrenerek, XIX. asırda tamamen müslümanlaşmışlardır².

5) Gürcüler

Kafkasya'da kendi isimleri ile anılan yerde ve diğer yerlerde dağınık olarak yaşayan Gürcüler, Kafkasya'nın en eski milletlerindendir. Gürcüler, kendi iddialarına göre milattan 2100 sene evvel yaşamış olan "Kartlos" adında bir zattan türemişler, ondan da "Kartvel" denilen asıl Gürcüler zuhur etmişlerdir³. Gürcüler'in efsanevî cedleri Kartlos, doğuda Tiflis altındaki Borçalı Çay ağzından, batıda Suram Dağları'na kadar olan bölgede yerleşmiş ve "Kartvel" adı bundan türemiştir. Kartvel adınının, Gürcüler'in anayurtları olarak bilinen ve Kalde ile ilgili olduğu sanılan "Kardu"'dan geldiği iddia edilmektedir. Buna göre, M.Ö.VI. asırda Van

¹ İzzet Metçunatuko, aynı eser, s.382-383.

² "Çeçen-İnguşlar", Türk Ansiklopedisi, II, s.411.

³ İzzet Metçunatuko, aynı eser, s.44.

cevresinden çıkarıldıktan sonra, kendilerinden önceki kavimleri kuzeye doğru sürerek ve kısmen onlarla karışarak Kafkasya'ya yerleşmişlerdir¹. Gürcüler'in kendilerine mahsus dil ve alfabeleri vardır².

Gürcü halkı dört sınıfa ayrılmaktadır³:

1- Asilzadeler; bunlar kral tarafından seçimle belirlenirler. Halkın hukukî reisleridirler.

2- Ruhban sınıfı,

3- Savaşçılar,

4- Köylüler⁴.

D- Kafkasya'nın Stratejik Önemi

Etnik yapı olarak Kafkasya'da çok değişik kavimlerin ve milletlerin bulunduğunu; bu açıdan bölgenin, kendine has bir özellik taşıdığını görmekteyiz. Kafkasya'nın coğrafi yapısı ona bilhassa siyasî, askerî ve iktisadî bakımlardan önem kazandırmaktadır. Nitekim, tarihî süreç içerisinde Kafkasya'daki gelişmeleri ve cereyan eden olayları göz önüne aldığımızda bunu daha iyi anlamaktayız.

Kafkasya'nın coğrafi mevkiine baktığımızda buranın; üç kıtanın (Avrupa, Afrika, Asya) arasına girmiş olan ve Akdeniz-Ege Denizi- Boğazlar ve Marmara

¹ Etnik teşekküllerinde kendilerinden önceki Kafkasyalılar, Lâtinler, Yunanlılar, Türkler, Araplar, İranlılar ve Mogollar rol oynamıştır. Mirza Bala, "Gürcistan", I.A., IV, s.837.

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.9.

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.9.

⁴ Gürcüler'in sosyal yapısı hakkında bkz. Ercüment Kuran, "Laurence Oliphant'ın The Transcaucasian Campaign of The Turkish Army Under Omer Pasha" Başlıklı Eserine Göre 1855 Yılında Doğu Karadeniz Kıyısında Siyasî ve Sosyal Durum", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990, s.98-102.

Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirine bağlı i denizlerin vücuda getirdiği bir su koridorunun doğu ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla de Őarka sokulmuŐ ve bağlanmış bir vaziyette bulunduğunu görürüz¹.

Bu koridor, Hazar'a akan Volga Nehri, Karadeniz'e akan Don, Dinyeper, Dinyester Nehirleri, batıda yine bu denize akan Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa'nın; güneyde Akdeniz'e akan Nil vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır. Ayrıca, Fırat ve Dicle Nehirleri vasıtasıyla Hazar, Karadeniz ve Akdeniz'in, Hint Okyanusu'na bağlanmalarını sağlayacak bir vaziyeti haiz bulunmaktadır. Bu durumda Kafkasya, kuzey-güney ve doğu-batı yollarının birleŐtięi bir bölge oluyor demektir. Kafkasya'nın bu yapısı, tarihin akışına çok tesir etmiş, etnolojik teŐekkül ve gelişmelere sebep olmuŐtur².

Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya göç eden veya askerî harekâтта bulunan milletler, daima, Kafkasya ile alâkalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim güneyde Medler, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar; kuzeyde ise Hunlar, Hazarlar, Mogollar ve son iki yüz yıldır Ruslar'ın takip ettiği siyaset aynı tarzda olmuştur. Meselâ Ruslar, Kafkasya'yı işgal etmedikleri müddetçe doğuda ve batıda ciddi hareketlere girişememişlerdir³.

Kafkasya'nın, Asya ile Avrupa arasında transit ticaret yollarının keŐistięi yerde olması, bu bölgeyi daima önemli bir ticaret merkezi yapmıştır. Eski çağlardan beri ticarî zenginliğe sahip olan Kafkasya,

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.10

² İsmail Berkok, aynı eser, s.11-12.

³ İsmail Berkok, aynı eser, s.12.

pek çok milletin buraya hakim olma arzusunu kabartmıştır. Çin ve Hind'den geçip, Orta Asya'yı kateden İpek Yolu'nun en önemli kollarından biri, Kafkasya'dan geçmekte idi. Bu yolların getirdiği yüksek gelir, bölgenin çevresindeki devletler için daima cazip gelmiş, dolayısıyla bu yolları kontrolleri altına almak için mücadele etmişlerdir. Meselâ Sâsâniler, İpek Yolu'nun hem Akdeniz'e, hem de Kafkaslar üzerinden Karadeniz'e ulaşan kollarını kontrol altına almışlardı. Bundan hoşlanmayan Bizans, Göktürkler ile anlaşarak, Sâsâniler'i zayıflatacak siyasî ilişkilere girmişler ve bu yolların yeniden kendi kontrollerine geçmesini sağlamışlardır¹.

Kafkasya'nın coğrafi yapı olarak tabii bir kale görünümünde olması, bölgenin askerî yönden önemini ortaya koymaktadır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve yüksekliği zirvelerde 4000 m.'ye ulaşan Kafkas dağları, bölgeyi ve bölgede oturan halkları dış saldırılara karşı koruyacak niteliktedir.

Öte yandan yüksek dağların arasında, kuzeyden güneye geçişi sağlayan birkaç geçit, tarih boyunca daima önemli olmuşlardır. Özellikle askerî harekâtlarda bu durum, belirgin olarak kendini göstermiştir. İki deniz arasında uzayan Kafkasya'yı, kuzeybatı-güneydoğu istikâmetinde bölen sıradağlar, birçok vadi ihtiva etmesine rağmen, burada, kullanılmaya elverişli pek az geçit vardır. Bunlardan, Hazar'ın batı sahilinde bulunan Derbend'in önemi, Volga ile Kura-Aras Nehirleri'nin bu bölgeye sağladığı stratejik bütünlükten kaynaklanmaktadır. İkinci yol Daryal Geçidi'dir. Vladikafkas ve Tiflis arasında bulunan ve "Gürcü askerî yolu" olarak ta bilinen bu geçit, Romalılar, İranlılar ve Gürcüler tarafından

¹ Mehmet Saray, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", Kafkas Araştırmaları I, s.8.

garnizon olarak kullanılmakta idi.

Kafkas bölgesinin bu yapısı, savunma durumunda, bölge insanının avantajı olmuştur. Meselâ Kafkasya'nın geçit vermez dağları Ruslar'ın bu bölgeyi istilâ etmesi için oldukça uzun bir zaman harcamalarına ve mücadele etmelerine sebep olmuştur. Ne zaman ki ormanları kırıp ordularına rahat geçiş imkânı sağladılar, işte o zaman Ruslar, Kafkas kavimlerinin daha önce baş edemedikleri direniş gücünü yıkmayı başarabilmişlerdir¹.

Kafkaslar, tarih boyunca ülkeleri işgal edilen mültecilerin sığınak yeri olmuştur. Daha sonra bu işgalciler de, kuzey ve güneyden gelen istilâ akınlarına dayanamayıp işgal edilen durumuna düşerek, bu defa onlar da Kafkaslar'a sığınmışlardır. Dünyanın birçok ülkesinden gelen insanların buraya sığınmaları, tamamen, Kafkasya'nın coğrafi konumu ve fiziksel yapısından kaynaklanmaktadır. İstilâlara uğrayan bura halkı, savunmanın daha kolay olduğu ve kendilerinin daha zor izlenebildiği dağlara sığınarak hayatlarını sürdürmüşlerdir².

Esasen, tarih boyunca Anadolu'da, Mezopotamya'da ve Batı Asya topraklarında kurulmuş olan imparatorluklardan her biri, Kafkasya'nın, güvenlikleri açısından önemini kavramışlardı. Doğu Roma İmparatorluğu, Sâsâniler, Osmanlı İmparatorluğu, Safevî İmparatorluğu ve nihayet Rus Çarlığı, kendi devirlerinde çoğu zaman birbirlerine, bazan da bölge ile ilgili diğer devletlere karşı, Kafkasya gibi tabî

¹ Kafkasya'nın stratejik önemi hakkında geniş bilgi için bkz. John Baddeley, aynı eser; Kafkas Araştırmaları I; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler, (Basılmamış Doktora tezi), Samsun, 1992; Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Ankara 1992.

² John Baddeley, aynı eser, s.22-23.

bir kalenin sahibi olabilmenin mücadelesini vermişlerdir¹. Bunun içindir ki, Osmanlı Devleti'nin, doğu ve kuzey sınırlarını her türlü tecavüzdten koruyabilmesi, Kafkasya'yı nüfuz sahasına alabilmesi ile mümkündür².

Esas itibariyle, dağlık bir ülke olan Kafkasya'da yerleşim bölgeleri, genellikle yüksek yaylalar ve derin vadilere yayılmıştır. Yüksekliği fazla olan dağ silsilesi, bölgedeki insanların tarihlerini, kültür ve karakterlerini başkalarından farklı kılmıştır. Askerî açıdan savunma imkânı sağlayan dağlar, kültürel ve etnik bakımdan bölünmüş bir siyasî coğrafyanın doğmasına sebep olmuştur. Bu coğrafî yapı, Kafkaslılar'ın birleşmesine de engel olmuştur³. Dolayısıyla, şunu söyleyebiliriz: Kafkasya'nın coğrafî yapısı, kendilerini savunan tabii bir duvar görünümünde olduğu için bir avantaj olarak, Kafkaslılar'ın silahı iken, burada yaşayan kavimler, yine aynı yapıdan dolayı, kendi aralarında bir birlik oluşturamadıklarından, çoğu zaman dışarıdan gelen tehlikelere ve saldırılara boyun eğmek durumunda kalmışlardır.

Kafkasya'nın Osmanlı Devleti için önemi, kendine has özellikler taşımakta idi. İran ve daha sonra Rusya'nın güneye yönelişi ile ortaya çıkan tehlikelere karşı, Kafkasya'yı tampon bölge olarak kullanmak isteyen Osmanlı Devleti, aynı zamanda, Kafkas ötesinde yerleşik olan, tarihi ve irki bağlarla bağlı olduğu Türkler'le temasa geçmek istiyordu. Böylece iki büyük düşmanı arkadan sarmış olacaktı. Hatta, bunu sağlamak için Sokollu Mehmet Paşa zamanında düşünülen, Don ve

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.10-12; Abdullah Saydam, aynı eser, s.42-50.

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.10.

³ Abdullah Saydam, aynı eser, s.24.

Volga Nehirleri'ni birleştirme projesi bilinmektedir. Daha Fatih devrinde başlayan, Osmanlı Devleti'nin kuzey siyaseti çerçevesinde ve İran Safevî İmparatorluğu ile olan büyük rekabet dolayısıyla, Doğu Anadolu yaylası, Azerbaycan, Irak ve Gürcistan üzerinde devam eden harpler, Don-Volga arasında kanal açma teşebbüslerinin başlıca sebepleri arasındadır¹.

II- OSMANLILAR'IN BÖLGEYE GİRİŞİNE KADAR KAFKAS TARİHÇESİ

A- Eski Çağlardan Osmanlılar'ın Bölge'ye Girişine Kadar Kafkasya

Kafkasya'ya dış tesirler daha ziyade kuzeyden ve kuzeydogudan gelmiştir. Bu tesiri en çok Hazar Denizi'nin dogusundan gelen akınlar yapmıştır. Bu dalgalar iki grup halinde gelmiştir. IV. asra kadar devam eden birinci grubu Sarmatlar, Alanlar, Gotlar ve İskitler teşkil eder. Bundan sonra Türk ve Moğol ırkına mensub olanların dalgaları başlamış ve bu akınlar XIII. asra kadar aralıklarla devam etmiştir. Birbirini takip eden akınlar neticesinde Kafkasya'da yeni siyasi teşekküller ve etnik hareketler meydana gelmiştir².

Görüldüğü gibi tarih boyunca bu bölge üzerinde çeşitli unsurların etkisi ve hakimiyet mücadelesi

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşesi ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569", Bellekten, XII, S.46, Nisan 1948, s.349-402.

² İsmail Berkok, aynı eser, s.121-122. Berkok aynı eserinde yukarıdaki bilgileri verdikten sonra bu akınların ardından Kafkasya'da etnik değişimi şu şekilde vermektedir. 1-M.Ö. 1500'e kadar yalnız Kaslar (asıl Kafkaslılar), 2-M.Ö.1500-I. asra kadar Kaslar ve Ariler (Hint-Avrupa), 3-IV. asırdan itibaren Kaslar, Ariler ve Turaniler (Türk ve Moğol).

eksik olmamıştır. İlkçağlarda İskitler'in yanısıra Romalılar ve Persler de Kafkaslar'a akınlarda bulunmuşlardır. Ortaçağlarda Bizanslılar, Sâsâniler, Hazarlar ve Araplar Kafkasya'yı hakimiyetleri altına almak için mücadele vermişlerdir. Bu mücadeleler sırasında genellikle Kafkas dağları sınır teşkil etmiştir. Nitekim Hazarlar Güney Kafkasya'da önemli bir sonuç elde edemezken Sâsâniler de Kuzey Kafkasya'da aynı duruma maruz kalmışlardır. Sonraları müslümanlar da başka yerlerde elde ettikleri büyük başarıları burada gerçekleştirememişlerdir. Emevî kumandanı Mervan b. Muhammed El-Cezîre, 737 yılında Hazarlar'ı yenip başkent Beyda'ya kadar ilerlemesine rağmen burası, İslâm hakimiyetine, meselâ İran ölçüsünde sokulamamıştır. Bununla beraber Güney Kafkasya'da İslâm nüfuzu tesis edilmiş, bölgeye gönderilen Emevî ve Abbâsî valileri, zamanla manevî olarak halifeye bağlı olmakla birlikte siyasi bakımdan tamamen bağımsız olmuşlardır¹.

XIII. asırda başlayan Moğol akınları ise, Osmanlılar'ın Kafkasya'ya nüfuz edişine kadar aralıklarla bölgeyi etkisi altında tutmuştur.

Türkistan seferi bitince Cengiz Han, Kafkaslar üzerinden geçmek suretiyle önce Kuzey Kafkasya'ya dolayısıyla Kuban boyundaki Kuman memleketine bir yürüyüş yapılmasını emretmişti. Kumandanlarından Cebe Noyan ile Sabutay Batur, bu emir ile harekete geçmişlerdir (1222). Bu harekâtla Kafkaslar'ı Derbend geçidinden aşarak, Alanlar'ı yenmişler sonra da Kumanlar üzerine yürümüşlerdir. Onları da mağlub edip ileri yürüyüşlerine devam ederek Cenevizliler'in elinde bulunan Sudak şehrine hücum etmişlerdir. Ancak Kumanlar'ın büyük kuvvetlerinin Don boyunda olduğunu duyunca o tarafa yönelmişlerdir. Kuman başbuğu Kanca

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.43-44

Han, Rus Knezlerinden yardım istemiştir. Aldığı yardımla birlikte Dinyeper Nehri'ni geçerek Mogollar'a hücum etmiştir. Mogollar, taktik gereği Azak Denizi'ne kadar geri çekilmişler, Kumanlar ve Ruslar da sekiz gün boyunca Mogollar'ı takip etmişlerdir. Nihayet Kalga Nehri kenarında 16 Temmuz 1223 tarihinde yapılan meydan savaşında, Ruslar ve Kumanlar ağır bir yenilgiye uğramışlardır.

Bu birinci seferin sona ermesinden sonra, 1236 tarihinde Mogol orduları Batu Han idaresinde Ruslar'a karşı yeniden harekete geçmişlerdir. 1237 yılının sonbaharına kadar İdil Bulgarları'nın yaşadığı yerler tahrip edilmiştir. Ruslar'dan, önce vergi istenmiş, bu istek Knezlerce reddedilince Mogol ordusu önce Ryazan Knezliği üzerine hücum ederek, orayı hakimiyeti altına almıştır (1237). Bununla yetinmeyen Mogollar, Moskova'yı da düşürmüşlerdir. Büyük knezin ikinci oğlu Vladimir, Mogollar'a esir olmuştur. Neticede Subat 1238 tarihine kadar on dört Rus şehir ve kasabası zaptedilerek büyük başarı kazanılmıştır¹.

Rusya'nın Mogollar tarafından zaptedilen kuzey bölgeleri ile Mogol İmparatorluğu arasındaki irtibatın kurulabilmesi için Kıpçak bozkırlarının da ele geçirilmesi gerekmektedir. Batu Han'ın orduları, 1238 ilkbaharında Don ve Donec boylarına gelmekle, Kuman memleketinin ortasına girmiş bulunuyorlardı. Bu arada başka bir Mogol ordusu da Kırım istikametinde ilerleyerek 26 Aralık 1238 tarihinde Sudak şehrine girmiş ve şehri yağma etmiştir. Aynı yılın yaz ve sonbahar aylarındaki hareketler neticesinde Mogollar, İdil ve Dinyeper (Özü) nehirleri arasında yaşayan Kumanlar'ı da dağıtarak, onları Dinyeper'in batısına,

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.11-13, Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, TTK, Ankara 1987, s.65-67, İsmail Berkok, aynı eser, s.207-208

Orta İdil sahasına kaçırmışlardır¹ .

Görüldüğü gibi Kafkasya'nın kuzeyinde, yavaş yavaş kuvvetlenmeye başlayan Rus Knezleri'ni engelleyen güç, Moğol ve Türk kuvvetleridir. Bilhassa 1237-1238 seferi; Güney Rusya'nın zaptı, knezlerin nispeten imhası, Rus kuvvetlerinin geçici bir müddet için dahi olsa ortadan kaldırılması gibi küçümsenemeyecek başarılarla sona ermiştir. Moğollar bu harekâtla, Kafkasya'yı kuzeyden sararak Rusya ile Kafkas milletlerinin irtibatına imkân vermemiştir. Bu yüzdendir ki Ruslar, uzun süre Kafkasya'ya yerleşememişlerdir² .

Ruslar'la Moğollar arasındaki mücadele daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 8 Eylül 1380 tarihinde Kulikovo Ovası'nda yapılan savaşta Ruslar, Moğollar'a karşı ilk büyük galibiyeti kazanmışlardır. Altınordu'da saygın bir yeri olan Mirza'nın Moskova'ya gönderdiği elçinin isteklerinin reddedilmesi üzerine yapılan bu savaşta, Çerkesler de Moğollar'la ittifak yapmışlardır. Ancak Çerkesler'in bu savaşdaki rolleri kesin olarak bilinmemektedir³ . Ruslar bu galibiyet üzerine şenlikler yapıp destanlar yazmalarına rağmen, aslında aldıkları galibiyet esas Altınordu ordusuna karşı kazanılmış değildi. Nitekim Altınordu Hanı Toktamış, bu yenilgiyi önemsemeyerek Moskova'ya elçi göndermiş ve knezlerin gelerek hakanlık etegine yüz sürmelerini istemiştir. İsteği reddedilince 1382 yılında Moskova'ya girmiştir. Çareyi kaçmakta bulan Moskova Knezi daha sonra, Toktamış Han'a vergi vermeyi ve oğlunu rehin göndermeyi kabul etmiştir⁴ .

¹ Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s.68

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.12-13

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.14

⁴ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s.95-97

Mogollar'ın Ruslar'la yaptıkları bu savaşlar sırasında Kuzey Dağıstan'daki kabileler dağılmış ve bu bölge harap olmuştur. Ancak buradaki yerli beyler kısa sürede istiklâllerini yeniden kazanmışlardır. Cengiz Han Moskova'ya ve Dest-i Kıpçak'a sefer yaparken Derbend ahalişi ona mukabele etmişti. Bunun üzerine Cengiz Han, oğlu Çağatay'ı buraya göndermiştir. Çağatay'ın askerleri, bölgedeki halkı kılıçtan geçirip, birçok Tatar'ı burada iskân ettirmişlerdir. Daha sonra Çağatay, bu bölgeye han olmuştur¹.

Cengiz Han zamanındaki bu akından sonra, Kafkasya'ya ikinci büyük Mogol akını Timur tarafından yapılmıştır. Timur, 1396-1397 tarihlerinde Demirkapı'yı zaptederek burasını Toktamış'a vermiştir. Toktamış Han bir müddet sonra isyan edince, Gürcistan hanları ile ittifak yapan Timur, Toktamış üzerine bizzat hücum ederek, onu hallettikten sonra yerine güvendiği bir adamını geçirmiştir. Demirkapı'yı da oğlu Mirza Miransah'ın idaresiüne ermiştir. Dağıstan ahalişi bir müddet Mirza Miransah ve ardından Akkoyunlular'ın hakimiyetinde kaldıktan sonra yine bağımsızlıklarını kazanmışlardır².

Timur'un Altınordu Hanı Toktamış'ı yenmesi ve çok geçmeden de bu devletin Kırım, Kazan, Astrahan, Nogay ve Sibir Hanlıkları'na bölünmesi, Rusya'nın işine yaramıştır. Nitekim Rus Prensleri ancak bu olaydan sonra derlenip toparlanma, hatta Türk saldırılarına karşı koyma gücünü elde edebilmişlerdir³.

Timur-Toktamış mücadelesi, Altınordu'nun Ruslar üzerindeki tesirini azaltırken, knezlere Kazan ve Kafkasya yolunu açmıştır. Ancak knezler, Kazan ve

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.15

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.15

³ Abdullah Saydam, aynı eser, s44-45

Kafkasya'ya kolayca girememişlerdir. Zira Altınordu'nun zayıflamasından sonra Uluğ Muhammed Han tarafından kurulan Kazan Hanlığı, yeniden Rus Knezleri'ni baskı altına almıştır. Bununla beraber Altınordu Hanlığı'nın etkisi de Seyid Ahmet Han'ın ölümüne (1481) kadar devam etmiştir.

Seyid Ahmet Han'ın ölümünden sonra, oğulları arasında çıkan mücadeleler ve Kırım Hanı'nın müdahaleleri, Altınordu'nun artık bir güç olmaktan çıkmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra Rusya, artık bağımsız bir devlet olmuştur¹.

Ruslar için karşılarında kalan tek kuvvet, Kazan Hanlığı idi. Uluğ Muhammed Han'ın 1437-1438 yıllarında kurduğu Kazan Hanlığı, Ruslar'a karşı ilk zamanlarda bazı başarılar kazanmıştır. 1439 tarihinde Muhammed Han Moskova'yı muhasara etmiştir. Bunun intikamını almak isteyen Vasili'yi, 1445 tarihinde tekrar ağır bir yenilgiye uğratan Muhammed Han, knezi de esir almıştır. Yüklü miktarda para ödeyerek kurtulan knez, oğlunu rehin olarak hanın yanına göndermiştir².

Ruslar'a karşı yalnız kalan Kazan Hanlığı'nın mukavemeti fazla uzun sürmemiştir. 1487 tarihinde hava şartlarının elvermemesi yüzünden Kazan Hanlığı'na yapmayı plânladıkları sefer sonuç vermezken, bu sıralarda Kazan'da ortaya çıkan hanlık davası, Ruslar için bulunmaz fırsat olmuştur. İki parti kurulmuş ve bunlar birbirleri ile boğuşmaya başlamışlardı. Biri Moskova Knezliği ile uzlaşmayı isteyen "Rus Partisi", diğeri buna karşı gelen "Milli Parti" idi. Bu kavga devam ederken Ruslar da Kazan'ı kuşatmışlardır. Kazanlılar, fazla mukavemet edemeyip 9 Temmuz 1487 tarihinde teslim olmuşlardır. Bununla birlikte III. İvan, Kazan Hanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmak

¹ Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s.115-116

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.16

niyetinde değildi. Tahta, Rus taraftarları geçirilmiş ve karşı görüştekiler katledilmiştir¹.

Ruslar'ın Kazan Hanlığı'nı almaları ile, güneye doğru inmeleri kolaylaşacak ve Kafkasya bölgesine nüfuz etmeleri mümkün olacaktı. III. İvan'ın ölümünden sonra (1505), Kazan Hanlığı Rus hakimiyetinden çıkmış ve Kırım Hanlığı ile ittifak yapıp Ruslar'a karşı başarılı mücadeleler vermiştir. Ancak Kazan'da çıkan iç anlaşmazlıklar yüzünden, hanlık zayıflamış ve Ruslar'a karşı mücadelede başarısızlıklar başlamıştır. Nihayet IV. İvan başa geçince, ilk işi Kazan'a karşı bir sefer yapmak olmuştur (1547). Bu ilk sefer ve 1550 tarihinde yapılan ikinci sefer, başarısız olmasına rağmen, Kazan'ı muhakkak almayı düşünen İvan, 1552 tarihinde son seferine çıkmıştır. Kazanlılar direnmişlerse de, 2 Ekim 1552 tarihinde son Kazan Hanı Yadigâr Han'ı Ruslar'a teslim etmişlerdir. Neticede, savunmada kalan son kuvvetler de eriyince, Kazan Hanlığı tamamen Ruslar'ın eline geçmiştir².

Kazan Hanlığı'nın Ruslar'ın eline geçmesi ile Rusya'nın Kafkasya'ya doğru ilerleme ve genişleme siyasetinde çok önemli bir engel aşılmıştır. Bundan sonra Ruslar, önce Türk illerinde yayılmaya başlayacaklar, ardından Kafkasya'yı işgal etmek için büyük bir adım atacaklardır. Nitekim, Kazan-Türk hakimiyetinin ortadan kalkması ile Rusya, doğrudan doğruya, Kuzey Kafkasya'ya nüfuz etmeye başlayacaktır.

Rusya'nın Kazan Hanlığı ile mücadele ettiği devirlerde, Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'ya doğru genişlemekte idi. Böylece XVI. yüzyılın ortalarında Kafkasya'da Mogollar, bilahire Kazan Hanlığı'nın Rusya ile mücadelesinin hemen ardından da Osmanlılar ile

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.17; Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s.116

² Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s.152-153

Ruslar karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti Bakü ve çevresini hakimiyet altına almaya çalışırken, Ruslar da önce Kazan Hanlığı'nı sonra, 1556 tarihinde Astrahan Hanlığı'nı hakimiyetleri altına almış ve Kuzey Kafkasya'ya ulaşmış bulunuyorlardı¹.

B- Araplar'ın Kafkasya'ya Akınları ve Müslümanlığın Kafkasya'ya Girişi

Hız. Ömer zamanında (634-644), İran'ın fethi ile görevlendirilen Saraka b.Ömer ile Azerbaycan'ı fethettikten sonra buranın kumandanı olan Abdurrahman b.Rebîa ve Bekir b.Abdullah, Dağıstan'ın fethine memur edilmişlerdir. Arap orduları Saraka'nın kumandası altında Şirvan'a geldiklerinde, o zaman Şirvan hakimi olan Şehriyâr kendilerini karşılayarak; "eger, Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan ve kendisinin hakimiyetini kabul etmeyip, huzursuzluk yaratan Hazar Türklerini yok ederlerse veya kendisine bağlılıklarını sağarlarsa bizzat Arapların hakimiyetini tanıyacağı" teklifinde bulunmuştur. Bu teklif Hız. Ömer'e bildirilmiş ve o da kabul etmiştir. Böylece Şehriyâr'a aman verilmiştir. Saraka'dan sonra, onun yerine tayin olan Abdurrahman b.Rebîa, Kafkasya'da ilerlemeye devam etmiştir. Dağıstan'da birçok yerleri fethedip bu bölgede İslâm Dini'ni yaymaya başlamıştır. Öte yandan başka bir müslüman kuvveti de Gürcistan bölgesine girerek buradaki Gürcü hükümdarlarından cizye almak suretiyle onlarla anlaşma yapmıştır².

Araplar, Dağıstan'da bulunan Derbend Geçidi'nin önemini kavramışlar ve güneyde, ellerindeki ülkelerin güvenliği için burasının alınmasının lüzumunu

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.19

² Mirza Bala, "Gürcistan", I.A., IV, s.838

anlamışlardı. Nitekim Mesleme b.Abdülmelik, Dağıstan'a gaza ederek hem bu bölgeyi ele geçirmek hem de halkını müslüman yapmak için çalışmış ve başarılı da olmuştur. Mesleme b.Abdülmelik, buradan daha kuzeye doğru giderek fetihlerde bulunmuştur. Bu bölgelerde Araplar'ın bazen yerli beylere dokunmayarak işlerinde onları serbest bıraktıkları, bazen de kendilerinden olan beyler tayin ettiklerini görmekteyiz. Meselâ Mehmet b.Yezid adlı kişi Kafkasya'ya bu şekilde tayin edilmiştir¹.

Ancak sözkonusu bölgede Araplar'ın hakimiyeti çok uzun süreli olamamıştır. 796 tarihinde Hazarlar'ın Derbend'e hücum etmeleri ile Araplar'a ağır bir darbe vurulmuş ve yapılan mücadelede 140000 civarında müslüman şehid olmuştur².

Hazarlar'la Araplar'ın mücadelesi iki yüz yıla yakın bir müddet devam etmiş neticede Araplar galip gelmişlerdir. Araplar, 815 tarihinde yeniden Kafkasya'ya girmişlerdir. Burada Çerkesler'in beyini öldürüp yakınlarını da esir etmişlerdir. Sonra Dağıstan'a geçip İslâmiyeti bölge halkı arasında yaymaya çalışmışlardır. Araplar'ın bu bölgede fethetmiş oldukları sahaları, Abbasîler zamanına kadar Azerbaycan ve Ermeni valileri idare etmişlerdir. Emevîler devrinde (661-750), Kuzey ve Güney Kafkasya tamamen fethedildikten sonra Azerbaycan, Arran, Sirvan, Ermenistan, Gürcistan'ı da ihtiva eden büyük bir eyalet teşkil edilmiştir. Abbasîler zamanında (705-1258), bu eyalet parçalanıp ayrı ayrı; Azerbaycan, Ermenistan ve Sirvan vilayeti ile Tiflis'te bir müslüman Gürcistan Emâreti kurulmuştur³.

¹ Ahmet Cevdet Paşa, aynı eser, I, s.276-277

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.20

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.21

C- Kafkasya'da Selçuklu Fetihleri

Kafkas Bölgesi'ne Selçuklular'ın giriş tarihi olarak 1048 yılını almak mümkündür. Çünkü bu tarihte, Sultan Tuğrul Bey tarafından, amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan, Azerbaycan taraflarının fethi için memur edilmiştir. Hasan'ın bu görevi sırasında Anadolu'ya geçip burada Bizans ve Gürcü birliklerinden oluşan bir kuvvete yenilip şehit düşmesi, Selçuklular'ın, Anadolu ve Kafkasya işine daha fazla önem vermelerine sebep olmuştur. Bu olayda bizim konumuz açısından dikkati çeken husus, aynı tarihlerde Gürcüler'in, Bizans İmparatorluğu'nun bir vasalı olmasıdır. Nitekim Prens Hasan'a karşı kazanılan mücadelede, Gürcüler, Bizans'ın vasalı olarak yer almışlardır¹.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in, Prens Hasan'ın şehid edilmesinin intikamını almak için görevlendirdiği kardeşi İbrahim Yinal, Azerbaycan valisi ünvanı ile Anadolu seferine çıktığında karşısına yine Bizans askerlerinin yanısıra Gürcü kuvvetleri de çıkmıştır². 18 Eylül 1049 tarihinde yapılan savaşta Selçuklu kuvvetleri, birleşik düşman ordusunu yenmiş ve Gürcü kuvvetlerinin komutanı Liparit esir edilmiştir.

Bu iki olaydan sonra Selçuklular, Anadolu tarafına doğru akınlarını yoğunlaştırırken, Kafkasya cephesinde de fetih faaliyetlerini hızlandırmışlardır.

Sultan Alparslan zamanında (1063-1072), Tuğrul Bey'in genişleme siyaseti takip edilmiştir. Alparslan'ın ilk seferi Kafkaslar ve Anadolu'ya olmuştur(1064). Kendisinin başında bulunduğu bir

¹ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1989, s.245-246

² Gürcü birliğinin sayısının 15000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s.246

Selçuklu ordusu ile Gürcistan seferine çıkmış ve burayı itaat altına almıştır. Ancak Alparslan'ın bölgeden ayrılmasından sonra itaatten ayrılan Gürcistan üzerine, 1067 yılında bir sefer daha açılmış, bizzat Alparslan, burasını tekrar Selçuklu hakimiyeti altına almıştır¹.

Alparslan'ın ölümü üzerine, Selçuklu hakimiyetinden çıkan Gürcüler üzerine sefere çıkan Sultan Melikşah (1073-1092), Kartli'ye kadar ilerleyerek, bölgeyi yeniden hakimiyeti altına almıştır (1076). Bu sefer sırasında Gence'yi de alan Melikşah, bütün Kafkasya'yı Emir Savtekin'e tevdi etmiştir. Ancak Gürcü kralı Giorgi karşısında, Savtekin'in başarısız oluşu üzerine, ikinci bir Kafkas seferi gerekmiştir. Sultan, 1078-1079 yıllarında, Aras yoluyla Gürcistan'a girerek Savtekin'in mevkiini güçlendirmiştir. Sultan Melikşah'ın Kafkasya'dan ayrılmasından sonra Bizans'ın doğu illeri komutanı Grigor Bakurian'ın tahakkümüne giren Gürcü kralı üzerine, üçüncü defa sefer yapılmıştır. Melikşah'ın, Emir Savtekin'in yerine gönderdiği Emir Ahmet, 1080 tarihinde Gürcü kralını yenerek, ülkesini yeniden Selçuklu hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Daha da ileri giderek, Bizans komutanının elinde bulunan Kars, Oltu ve Erzurum gibi yerleri ele geçirmiştir. Aynı yıl içinde Acara, Kartli ve havalisini de Selçuklu hakimiyeti altına almıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, kral Giorgi, bizzat Sultanın yanına giderek, itaatini bildirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Kahetya Kralı Agasthan da İsfahan'a giderek, sadakatini bildirmiştir. Melikşah, Kafkasya'daki tâbi bölgeleri, amcası Yakuti'nin oğlu, Azerbaycan umumî valisi olan Kutbeddin İsmail'e vermiştir. Daha önce alınmış olan

¹ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s.255-260

Gence, doğrudan merkeze bağlanırken, 1086 yılından itibaren Ermenistan bölgesinde de Melikşah'ın kanunları hakim olmuştur¹. Selçuklular'ın Kafkasya'daki hakimiyetleri, Mogollar'ın bölgeye girişlerine kadar sürmüştür.

Sultan Melikşah, Gürcistan'dan itibaren, Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan sahada, birçok Türk kabileleri iskân etmiştir. Böylece Türkler'in Kafkasya'ya yerleşmeleri ve çoğalmaları başlamıştır².

Selçuklular'ın bölgedeki hakimiyetinin kırılmasından sonra, Kafkasya'da Şirvanşahlar'ın hakimiyeti başlamıştır. Şirvan'da hükümet kuran Şirvanşahlar, Ermenistan bölgesini de idareleri altına almışlardır. Dağıstan'da yaşayan Avar ve Çeçen kavimleri, Şirvanşahlar'a itaat etmemişlerse de müslüman olmalarından dolayı, zaman zaman birlikte hareket etmişlerdir. Gürcistan kralları da bazen Şirvanşahlar'a, bazen de Anadolu Selçuklularına bağlı hareket etmişlerdir. Türkler'in Kafkasya bölgesine yerleşmeleri sırasında, Gürcüler ve şirvanşahlar, onlara mukabelede bulunmuşlarsa da, çoğu zaman Anadolu Selçuklu Devleti ile barış halinde olmak için, sözü edilen Türk gruplarına müdahaleden uzak durmuşlardır. Şirvanşahlar, Timur'un Kafkasya'ya gelişinde, birçok muharebelerde onunla birlikte hareket etmiştir³.

Şirvanşahlar Hanedanı, Dağıstan bölgesinde, 1535 tarihine kadar hüküm sürdükten sonra, Şah Tahmasb'ın hücumlarına dayanamayarak, bu tarihte yıkılmıştır. Bununla birlikte, Şirvanşahlar soyundan bazı kişiler,

¹ "Melikşah", İ.A., VII, s.670-671

² Türklerin Kafkasya'ya yerleşmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk tarihine Giriş, İstanbul 1981, s.191-205

³ Ahmet Cevdet Paşa, aynı eser, I, s.278

Dağıstan'da yaşayan bir kısım kavimlerin desteğini de alarak mücadeleye devam etmişlerse de, sonuçta bir şey elde edememişlerdir.

Yerli sülâlelerin hüküm sürdüğü XV. asırda Dağıstan halkı çoğunlukla siyasi işlerini "Semhal" adını verdikleri han vasıtasıyla yürütürlerdi. XVI. asıra kadar bu durum devam etmiştir. Bu asırda, müslümanlığın tesiri ile Osmanlılar'la yakın ilişkiye girmişlerdir. Osmanlı Devleti de aynı tarihlerde Kafkasya'da siyasi bakımdan nüfuz tesis etmeye başlamıştır¹.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.22-23

I. BÖLÜM

I- FATİH SULTAN MEHMET'İN KAFKASYA SİYASETİ

Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti Gürcistan'da mevcut Migreli bölgesindeki prenslikleri ortadan kaldırmayı gaye edinmişti. Nitekim Türkler, Gürcü kaynaklarına göre 1451, ceneviz kaynaklarına göre ise Sohum şehrini ve bütün Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmişlerdir. Abhazya ve Batı Gürcistan kıyıları 1829 Edirne Antlaşması'na kadar 375 yıl, Osmanlılar'a bağlı kalmıştır¹.

Fatih'in Kafkasya'ya yöneldiği bu tarihlerde, Osmanlılar'la boy ölçüşmeye kalkışan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan da, Kafkasya'ya yönelmişti. 1458 tarihinde Gürcistan seferine çıkıp, Kartli (Tiflis) bölgesinin batı kesimlerini yağmalayan Uzun Hasan, bu şekilde Fatih Sultan Mehmed ile nüfuz yarışına girmiş oluyordu². Ancak, bilindiği gibi Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Fatih, Uzun Hasan'ı yenerek onun, Osmanlılar'la boy ölçüşecek bir güçte olmadığını göstermiş ve rekabet fırsatı vermemiştir.

1461 tarihinde Trabzon'un fethedilmesi sonucu Gürcistan ile Osmanlı Devleti arasındaki Karadeniz kıyıları da ele geçirilince, Abhazya ve Migreli'nin tâbiligi daha da pekiştirilmiştir. Bu sebeple Osmanlılar'dan teşvik ve yardım gören Abaza ve Gürcü beyleri, aralarında ittifak edip din ve gelenek bakımından bağlı buldukları Doğu Gürcistan (Tiflis) ile savaşarak, müstakil olmuşlardır. Ayrıca Abazalar, Gürcü Katolikosluğu'ndan ayrılarak müstakil, bir

¹ Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1976, s.4-6

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.8-9

patriklik kurmuşlardır¹.

1475 tarihinde Kefe ile Azak'ın Osmanlılar'a geçmesi üzerine Cenevizliler ve Venedikliler, bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Böylece, çapul ve hırsızlıkla elde ettikleri çocuk ve yetişkin insanları esir olarak satıp mal değiştirmede sıkıntı çeken Abazalar, kendileri gibi zora düşen Mingrelya gemicileri ile işbirliği ederek, Karadeniz kıyılarında korsanlık yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti, korsanların Karadeniz kıyılarına zarar vermelerini önlemek amacıyla, küçük bir filoyu Gönye ve Faş kaleleri açıklarına göndermiştir. Öte yandan II.Selim zamanında (1566-1574) yapılan yıldırıcı akınlar ve silah alım ve satımının yasaklanması tedbirlerinden sonra, bunların, yüzyılın sonuna kadar Anadolu kıyılarına sokulamadıklarını ve itaat altına alındıklarını görüyoruz².

Osmanlı ordusunun, 1578 yılında Lala Mustafa Paşa serdarlığında Gürcistan ve Şirvan seferine çıkması kararlaştırılmıştır. Mart 1578'de sefere çıkan ordu Şirvan'a ulaştığında, Çerkes ve Abaza beylerine hilat gönderilerek kendilerinden, Adil Giray başbuğlugunda sefere çıkan Kırım kuvvetlerine erzak tedariki ve sair hususlarda yardım etmeleri istenmiştir³.

Bu arada yeni kurulan Sohum Eyaleti'ne, eski Gönye (Batum) Sancakbeyi olan Çerkes Haydar Bey, beylerbeyi olarak tayin edilmiştir (Mayıs 1578). Böylece, fethinden 125 yıl sonra buraları tam olarak merkeze bağlanmıştır. Çerkes Haydar Paşa'nın, buradaki

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.9-10

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.11-14

³ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.17-18. Bu gelişmelere rağmen, Trabzon Sancakbeyi'ne gönderilen hükümlerde Abhazy ve Mingrelya kıyıları için konulan yasağın yerine getirilmesi isteniyordu. Bkz. Aynı eser, s.18

boyların adetlerine göre davranarak, dağlık bir bölge olan Abhazya'ya hakim olduğu görülmektedir. Ancak merkezin koyduğu vergi yüküne ve alışverişte para kullanma işine, eskiden beri çapul ve hırsızlık yapmak, çocuk çocuk satmak suretiyle geçinen Abazalar alışamayınca, Sohum Beylerbeyliği kaldırılarak, hristiyan olan ahaliyi tekrar kendi hallerine bırakılmışlardır. Korsanlık faaliyetlerine ise engel olunmuştur¹.

Osmanlı Devleti, 1475 tarihinde Kefe'yi fethederek, Kırım Hanlığı'nı kendisine bağlamıştır. Bu suretle Kırım'a tabi olan, Kuzey Kafkaslar'da yaşayan Kuban Çerkesleri, Kabartay Begleri, Terek Begleri ve Dağıstan bölgesi, Osmanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Kırım Hanlığı'nın, kendisine tabi Kuzey Kafkas toprakları ile birlikte Osmanlılar'a bağlanması, daha sonraki yıllarda Kafkasya topraklarında Osmanlılar'la sürekli mücadele edecek olan Ruslar'ın, bu bölgeye inmesini engellemiştir. Zira Kırım Tatarları, büyük ve orduca güçlü bir kardeş sıfatı ile Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarını Ruslar'a karşı korumak üzere onların ülkelerine akınlarda bulunmuşlardır². İşte Osmanlı Devleti'nin, daha Fatih Sultan Mehmet zamanında Kırım ve Kuban bölgelerini ele geçirmesi, Kafkasya suyasinde bir avantaj oluşturmuş, Kırım Hanları vasıtasıyla, Osmanlı Devleti, Kafkasya'nın kuzeyini Rus tehlikesine karşı güvenlikte tutmuştur³.

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının sonlarına doğru, 1479 tarihinde Taman, Kuba ve Anapa gibi yerler de Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Bu topraklar "Taman"

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.19

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.50-60

³ Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.XXII

ve "Azak Kazaları" adı ile, Osmanlılar'ın Kefe Sancakbeyliği'ne bağlanarak Rumeli Beylerbeyliği'ne tabi kılınmıştır¹.

II- Yavuz Sultan Selim'in Kafkasya Siyaseti

Yavuz Sultan Selim'in, daha Trabzon'a gelişinin ilk yıllarında, yani şehzadeligi zamanında Gürcistan taraflarına akınlar yaptığı, bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Meselâ, 1501 yılında Trabzon'dan Gürcistan'a ilk fetih seferine çıktığı görülmektedir. Yavuz'un sefere çıktığı Karadeniz kıyıları dışındaki Gürcü toprakları, o tarihte Tebriz'e bağlı ve Safevîler'e harac ödemekte idiler. Şehzade Selim 1501'de Safevîler'in Tebriz'i işgalinde sağ olarak kurtulan, Akkoyunlu beyleri ve ahalisini, mülteci olarak Trabzon Sancığı'na kabul etmiş ve bölgedeki zengin yerlere yerleştirmiştir. Şehzade Selim, mültecilerin de yardımı ile Gürcistan bölgesine akınlar yaparak fetihlerde bulunmuştur².

Şehzade Selim, 1501 tarihinde Atabekliler ile Açıkbaş (İmeret Bagratlıları) ülkesini Osmanlılar'a tabi kılmıştır. Gürcü kroniklerine göre Osmanlılar, önce Canet (Batum) çevresi ile Acara bölgesini almış, sonra da, kendilerine zaten itaat eden Atabekli Mirza Gabuk Bey (1502-1516)'in kılavuzlugunda İmeret'e akın yapmışlardır. 1508 yılında yapılan bu akınlar neticesinde, Şehzade Selim'in Açıkbaş Meliki III. Bagrat'ı itaat altına alıp, memleketini "ocaklık"

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.69-70

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.83-85. Şehzade Selim'in, Sultan Bayezid'in emri dışında, kendi fetih duygularını okşamak ve ileride tahta geçmesi için sevgi ve takdir toplamak üzere Gürcistan gazalarına çıktığı ileri sürülmektedir. Bkz.F.Kırzioğlu, aynı eser, s.86

yoluyla İstanbul'a tabi kıldığı, birçok esir ve ganimet aldığı, Canet'i doğrudan fethederek Trabzon Sancığı'na bağladığı, Güril (Gorya) ile Acıkbaş ülkesini cizyeden muaf tuttuğu ve Osmanlılar'a tabi kıldığı görülmektedir. Böylece Şehzade Selim, 1508 yılına değin bütün Batı Gürcistan bölgesini Osmanlı ülkesine bağlamayı başarmış ve Akkoyunlular'a varis olmak isteyen Safevîler'in, buralara sokulmalarına engel olmuştur¹.

1512 tarihinde Osmanlı tahtına geçen Sultan Selim, hükümdarlığı zamanında, doğu siyasetine ağırlık vererek, bilhassa bu alanda mücadeleler ve fetihlerde bulunmuştur. Osmanlılar'a rakip olan Safevî Devleti üzerine, 1514 yılında çıkılan sefer, Caldıran Zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu sefer sırasında bizi ilgilendiren nokta, Yavuz Sultan Selim'in Revan (Çukursa'ad) ve Nahçıvan topraklarına da girmiş olmasıdır. Yavuz'un Kafkasya bölgesindeki hareketlerinde, şehzadeligi ve sonra hükümdarlığı zamanında bölgeye gönderdiği casuslardan aldığı haberlerden istifade ettiği görülmektedir. Onun, Safevî şahı İsmail'i yenmesinin, Gürcistan'da önceden aldığı yerlerin Osmanlılara tabi olarak kalmasında, bölgedeki Osmanlı-Safevî rekabetinin Osmanlılar lehine dönüşmesinde önemli tesiri olmuştur. Nitekim kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Sultan Süleyman, hükümdarlığının ilk yıllarında, bu bölgede herhangi bir tehlike olmadığı için, batı siyaseti ile daha çok meşgul olmuştur².

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.93-98

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.100-120. Bu sefer sırasında Özbek Türkleri ve Hazar Denizi'nin batı kıyılarında yerleşik sünnî Şirvanlılar Osmanlılar'la ittifak yapmışlardır. Bkz. F.Kırzioğlu, aynı eser, s.112-115

III- Kanuni Sultan Süleyman Zamanında Kafkasya Siyaseti

1520 tarihinde Osmanlı tahtına çıkan Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk zamanlarında, Osmanlı metbulugunu kabul eden Doğu Gürcistan (Kartli ve Kahetya) bölgesi ile Şirvanşahlar (Şemahı), Şah İsmail'in tâbii haline gelmişlerdir. Ancak, Güril, Migrel, İmeret gibi batı bölgeleri hâlâ İstanbul'a tâbi idiler. Abhazya ve Karadeniz sahilinde bir Çerkes bölgesi de İstanbul'a tâbi bulunuyordu. Dağıstan, Kabartay ve Kuban memleketleri, Osmanlı tâbi olan Kırım Hanlığı'na hukuken bağlı bulunuyor ve Osmanlı padişahlığını ve halifelliğini metbu' tanıyorlardı.

Kanuni Sultan Süleyman ilk İran seferine 1534 tarihinde çıkmıştır. Serdar Makbul İbrahim Paşa, Temmuz 1534 tarihinde Tebriz'i işgal etmiştir. Bu sıralarda, Şirvanşah II. Sultan Halil Osmanlılar'a tabi olmuş, Nahcivan Sancığı itaat altına alınmış, Revan ve Gümrü ele geçirilmiştir. Ancak o sırada İran tahtında bulunan Şah I. Tahmasb, Kanuni ile bir meydan savaşından çekinip ordunun geçeceği yerlerdeki yiyecek ve ihtiyaç maddelerini ortadan kaldırmak suretiyle Osmanlılar'a zarar verdirmeye çalışmıştır. Bu şekilde kendi ordusunun kuvvetini korumayı başarmış ve kış mevsiminde, Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönüşünü müteakip, Tebriz dahil olmak üzere yukarıda saydığımız yerleri tekrar ele geçirmiştir¹.

Osmanlılar'a tabi olan İmeret kralı II. Bagrat, şaha tabi olan Atabek yurdunu 1535'de işgal ederek bu bölgeye, on yıldan fazla bir zaman hakim olmuş, 1547'de Şah I. Tahmasb'ın saldırısı üzerine ülkesini, onun istilâsından korumak için şaha itaat etmiştir. Şah I. Tahmasb, 1538'de Şirvan'ı işgal ederek kardeşi

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.121-159

Alkas-Mirza'yı buraya vali tayin etmiştir. Alkas-Mirza 1547 tarihinde isyan edince, Şirvan'ı yeniden işgal eden Şah I.Tahmasb, Dağıstan'daki Osmanlı tâbii Kaytak hanını da itaat ettirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, 1548'de İran seferi başlarken Burhan Ali Sultan'ı Şirvan'ı kurtarmaya göndermiştir. O da Gürcistan (İmeret) ve Kaytak üzerinden giderek, bölgeden topladığı mücahidlerin yardımı ile Şehzade İsmail Mirza'yı kaçırtarak Şirvan'a hakim olmuştur. Ancak, hem, Osmanlı ordusunun merkeze dönmesinden hem de, Şirvansah Burhan Ali'nin ölmesinden istifade eden Şah I.Tahmasb, 1550 tarihinde yeniden Şirvan'a hakim olmuştur¹.

Kanuni Sultan Süleyman, 1554'de çıktığı Nahcivan seferinde Şah I.Tahmasb'ı bir meydan savaşı yapması için zorlayan mektuplar yazmasına rağmen, daha önceki seferlerde olduğu gibi Şah, bu cesareti gösterememiş ve Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri harap ve talan etmek suretiyle, orduyu yıpratmayı yeğlemiştir. Ancak Kanuni bu seferinde İran meselesini halletmek niyetindeydi. Çünkü; Şahın Doğu Anadolu ve Kafkas topraklarındaki siyasi ve dini faaliyetlerini sona erdirmek gerekiyordu.

Kanuni Sultan Süleyman bunun için, Osmanlılar'a tabi Gürcü beylerinden ve Şirvansahlar'dan da istifade etmiştir. Nahcivan seferi sırasında Kanuni, Şirvansahlar'dan Kasım Mirza'yı Kefe üzerinden Dağıstan yoluyla Şirvan'ı kurtarmaya göndermiştir. Derbend üzerinden yürüyüp Şirvanlılar'ı etrafında toplayan Kasım Mirza, Safevî valisi Ustacalu Abdullah Han'ı yenip Semahı'ya kaçırtmıştır. Ancak Kasım Mirza, Gülistan Kalesi'nde yaptığı mücadeleyi kaybederek, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada Kanuni de Revan ve Nahcivan topraklarında

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.160-205

ilerlemekteydi'. 18 Temmuz'da Revan'a gelen Kanuni, buradan, Aras Nehri'ni geçerek Güney Azerbaycan'a girmiştir. Kanuni bu harekâtla, esasen İran ordusunu takip ederek, Şah'ı meydan muharebesi yapmaya zorlamak istiyordu. Ancak İran ordusu sürekli kaçıyordu. Kanuni, Şah'ı bulmanın mümkün olmadığını anlayınca, geri dönerek Amasya'ya gelmiş ve burada konaklamıştır^e.

Kanuni'nin, alışıl gelmişin dışında merkezden uzak olan Amasya'da uzun süre kalması (yedi aydan fazla), İran Şahı'nı ürküterek, barış istemek zorunda bırakmıştır. Çünkü Osmanlı ordusunun, kış mevsimini Amasya'da geçirmesi, 1555 yılının sefer aylarında tekrar İran seferine hazırlandığı anlamına geliyordu. Bunu değerlendiren Şah I.Tahmasb, Osmanlılar'la barış yapmanın gerekliliğine anlamıştır. Türkiye ile İran arasında elçilerin gidiş gelişi ve çeşitli müzakerelerden sonra, 29 Mayıs 1555 tarihinde "Amasya Muahedesi" imzalanmıştır². Bu muahede mucibince; Azerbaycan ile merkezi olan Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap Osmanlılar'da kalıyordu⁴.

Bu ilk Osmanlı-İran barışı ile, devletin Doğu sınırları ve Kafkasya'da her iki devlete bağlı olacak yerler tespit edilmiştir. 27 Eylül 1554 Erzurum Mütarekesi'ne göre; Kahet, Ahıska kesimleri ve Kartli (Gorya ve Tiflis) Safevîler'de; İmeret

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.384-385

² Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, I, s.245

³ Yılmaz Öztuna, aynı eser, I, s.245. Bu anlaşmadan önce, 27 Eylül 1554'de Erzurum-İlica'da İran elçisinin mütareke istegi kabul edilmiştir. Amasya Muahedesi, Erzurum Barış Mütarekesi'ni tasdik ve te'kid etmektedir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.240-243

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, s.361

(Başacıık), Migrel ve Svanet, Güril ve Atabek yurdunun bazı bölümleri, Osmanlılar'da kalıyordu. Amasya Muahedesi'nde de bu durum kabul edilerek tasdik edilmiştir¹.

1555 Amasya Antlaşması ile Gürcistan'ın bir kısmı ilhâk edildiği gibi, Gürcistan beyleri, bir taraftan Osmanlı Devleti'ne vergi vermek, diğer taraftan da, bu devletin, bölgede İran'la yapacağı savaşlara yardımcı kuvvet göndermek zorunda bırakılmışlardı. Böylece Kanuni'nin son zamanlarında Gürcistan, Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır².

İran üzerine 1578 tarihinde yapılan sefere kadar geçen yirmi üç yıllık süre içinde Osmanlı Devleti, Amasya Muahedesi şartlarına bağlı kalmaya ve barışı bozmamaya itina göstermiştir³. Kanuni zamanında olduğu gibi, II.Sultan Selim zamanında da, Gürcü beylerine hediyeler gönderilerek, bunların devlete bağlılıkları sağlanmış, İran'ın nüfuz kurma çalışmaları ve bölge prenslerinin şikayetleri, barışın bozulmasına yol açmamıştır. Esasen Osmanlı Devleti, İran'ın Kafkasya'daki nüfuzundan dolayı, doğrudan doğruya bir Kafkasya seferine lüzum görmemiştir⁴. Dolayısıyla, 1578 tarihinde İran üzerine yapılan seferde,

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.244-249

² 1561 tarihinde, bir Gürcü prensi İstanbul'da, hâlâ İran Şahı'nın, memleketine saldırdığından şikayetçiydi. Çünkü İran'la yapılan anlaşma gereğince Gürcistan üç kısma ayrılmış ve ülkenin doğu kısmı İran'a bırakılmıştı. Diğer iki kısım, batı ve dağlık bölgeler Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. İran bu yüzden Gürcü prenslerini baskı altında tutmak istiyordu. Gürcü prensleri de bu iki devlet arasındaki mücadeleden istifade ederek yarı bağımsız halde yaşıyorlardı. Cemal Gökçe, aynı eser, s.24

³ Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590), s.4

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.25

Kafkasya'ya girilmesini, seferin genel sebeplerini gözönünde bulundurarak, bu çerçevede düşünmek ve incelemek gerekmektedir.

IV- Don-Volga Kanal Teşebbüsünün Osmanlılar'ın Kafkasya Siyasetindeki Rolü ve Önemi

Osmanlılar'la İran Safevî İmparatorluğu arasında, Yavuz Sultan Selim zamanından beri süregelen mücadeleye, konumuz çerçevesinde daha önce değinmiştik. Bilindiği gibi Kanuni devrinde de İran'la mücadeleler devam etmişti. Esasen her iki devlet arasında mevcut olan rekabet, Osmanlılar'ı Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne kadar uzayan alanda İran'la karşı karşıya getiriyordu. Osmanlılar'ın, Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme projesi, bu mücadeleden kaynaklanmaktadır¹.

1514 tarihinde Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'e yenildiği Caldıran Meydan Muharebesi'nden sonra İran, Osmanlılar'la bir meydan savaşı yapmaktan daima kaçınmıştır. Meselâ, Kanuni zamanında yapılan üç İran seferinde de Şah, kesin netice verecek bir meydan muharebesi yapmaya cesaret edememiştir. Osmanlı ordusu çekilince derhal karşı taarruza geçmiş, yıpratma taktiği uygulamıştı. Osmanlılar, kışları sert ve uzun geçen bu dağlık Doğu Anadolu ve Kafkas bölgesinde, büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. En güç iş de, nakliyat meselesi idi. Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkas bölgesine sahip olmak önemli idi. İşte Sokollu Mehmet Paşa 1569 yılında Don ve Volga kanalını açmaya teşebbüs ederken, bunun için yeni bir yol arıyordu².

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü (1569)", Belleten, XII, S.46, s.350

² Halil İnalçık, "aynı makale", s.350-351

Kafkas bölgesinde Osmanlılar'ın İran'la mücadelesi devam ederken, XVI. yüzyılın ortalarına doğru ikinci bir tehlike ortaya çıkmaya başlamıştır. Altınordu Hanlığı'nın yıkılması ile Kırım, Kazan, Astrahan, Litvanya ve Moskova Knezliği gibi birbirine rakip değişik siyasi devletler ortaya çıkmıştı. Bu küçük devletler arasında mevcut dengenin, Moskova (Ruslar) lehine bozulması ve Moskova Knezliği'nin, Hazar Denizi'ne, Kafkaslar'a ve Karadeniz'e sarkması üzerine Osmanlı Devleti, ilk defa kuzeyde bir Rus tehlikesi ile karşılaşmıştır¹. Özellikle Ruslar'ın 1552'de Kazan Hanlığı'nı ve 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırmaları, bölge tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren Rusya, çok milletli bir imparatorluk haline gelmiştir. Rusya'nın, stratejik öneme sahip olan Hazar Denizi kıyılarında yerleşmesi ve Kafkasya ve Orta-Asya'nın feodal devletleri üzerindeki Rus himayesi, o sıralarda Rus devleti için bir vazife niteliği taşıyordu. Bu vazifenin yerine getirilmesi için Rusya'nın, Hazar Denizi kıyılarına çıkması büyük önem kazanıyordu².

Kazan ile Astrahan'ın Ruslar tarafından işgali, Rus İmparatorluğu'nun başlangıcı olmaktan öte Osmanlı Devleti'ni tehdit eden "Rus meselesi"nin başlangıcıydı. Nitekim daha ileriki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin en mühim dış problemleri, ya doğrudan Rusya ile ya da, Rusya'nın el altından desteklediği unsurlarla ilgili olacaktır.

Osmanlı Devleti, Don ve Volga kanalı projesi sayesinde, Ruslar'ın Karadeniz ve Kafkaslar'a inmesini ve kendisi için daha büyük tehlike olmasını önlemeyi

¹ Halil İnalcık, "aynı makale", s.352.

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.49; Halil İnalcık, "aynı makale", s.363

amaçlıyordu. Osmanlı Devleti, son gelişmelerden sonra artık kuzeyde katî bir harekâta geçme zamanının geldiğini kesin olarak anlamıştı. Kazan ve Astrahan'ın Rusya'nın elinden alınması, kuzeyde Osmanlı nüfuz ve hakimiyetini temin açısından bir zaruret haline gelmişti. 1568 tarihinde Astrahan seferinin yapılması dîvanda görüşülmüştür¹. Sokollu Mehmet Paşa'nın sefer isteğine karşı, onun aleyhinde olanlar, böyle bir seferin başarısız olacağını iddia ederek, mani olmaya çalışmışlardır. Ancak, sonuçta Sokollu'nun fikri kabul edilmiştir. Geniş bir plân halinde tasarlanan bu seferden, imparatorluk birçok siyasi faydalar bekliyordu. Herşeyden önce, Azerbaycan ve İran'a yapılacak seferler için kolay bir yol açmak sözkonusu idi. İki nehir arasına kanal açılması halinde, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne gemilerle doğrudan doğruya erzak ve mühimmat sevkolunarak, şark seferleri kolaylaşacak, Şirvan, Karabağ ve Gürcistan'ın itaati sağlanacaktı. Aynı zamanda, Astrahan'ın Ruslar'ın elinden kurtarılması, böylece Rus ve Çerkes memleketlerine akınlarda bulunulması da düşünülüyordu².

Osmanlı Devleti'nin, Astrahan'ı Ruslar'dan geri almak ve Don ve Volga açmak için giriştiği sefer, çeşitli sebeplerden dolayı başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu başarısızlığın en önemli sebebi, Kırım Hanlığı'nın, Osmanlı Devleti'nin Astrahan'a girmesine karşı çıkması idi. Çünkü, bu suretle, hanlığın nüfuz ve emniyetinin kalmayacağından,

¹ Daha 1563 yılında, Don-Volga arasında bir kanal açılması ve bu nehirler üzerinde kaleler yapılması düşünülmüş, fakat gerek devletin batıda Avusturya ile meşgul olması ve gerekse Kırım'ın buna karşı çıkması üzerine, bu düşüncenin faaliyete geçirilmesi ertelenmişti. Halil İnalçık, "aynı makale", s.371

² Halil İnalçık, "aynı makale", s.371-372.

neticede bizzat Kırım'ın da bir Osmanlı valisi idaresine verileceğinden korkuyorlardı. Bu yüzden, Osmanlı askerlerinin arasında bozgunluk çıkarma faaliyetlerine girişmişlerdir. Kışın şiddetinden ve daha değişik zorluklardan bahsederek, asker arasında korku uyandırmışlardır. Böylece amaçlarına ulaşarak, seferin hezimetle sonuçlanmasında önemli rol oynamışlardır¹.

Osmanlı Devleti'nin ikinci bir kez sefer yapmasını bekleyen Ruslar, Osmanlılar'la direkt mücadeleye girmemek için barış teklifinde bulunmuşlardır. Çar IV. İvan, Rusya'nın geleceği için, Osmanlılar ile şimdilik iyi geçinmek gerektiğinin bilincindeydi. Öte yandan aynı tarihlerde batıda Venedik ile savaş patlak vermişti. Dolayısıyla barış için çalışmalar yapılmıştır. Rus meselesi, şimdilik Kırım Hanlığı'na bırakılmıştır. Osmanlılar için Ruslar, kuzeyde daimi bir düşman olarak görülüyordu. Bu yüzden Ruslarla mücadeleye Kırım Hanlığı vasıtasıyla devam edilmiştir².

¹ Halil İnalcık, "aynı makale", s.384

² Halil İnalcık, "aynı makale", s.385-390

II. BÖLÜM

1578-1774 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS SİYASETİ

I- 1578 İRAN SEFERİ

A- Seferin Sebepleri ve Hazırlıklar

Safevîler'in, Şah İsmail zamanında gerek Anadolu'daki şifileri tahrik etmesi ve gerekse, sınır boylarındaki ümerayı kendi tarafına çekme faaliyetleri, açık olarak, 1555 tarihinde imzalanan Amasya Muahedesi'ni ihlâl ettiğini gösteriyordu. İran'ın bu şekilde davranışı Osmanlı Devleti'ni kendisini müdafaaya sevk etmiştir. Esasen, kökleri tarihin derinliklerinde bulunan ve Osmanlı Devleti'nin iç emniyet ve sükununa taallük eden sebeplerle körüklenen Kızılbaş İran düşmanlığı, Şahın tahrikleri ile şiddet kazanmıştı¹. Öte yandan, özellikle Hazar Denizi kıyıları ve Tebriz'e tevcih edilen seferlerin, Asya içlerinden gelen ticaret ve hac yollarının çıkış ve geçiş noktalarını ele geçirmek maksadını hedeflediği şeklindeki faraziyeyi de dikkate almak gerekmektedir². Zira Osmanlılar'ın , 1569 Astrahan seferi ve Don-Volga kanalının açılması teşebbüsüne sebep olan; Şif İran'ın, Türkistan ülkeleri ile Osmanlılar'ın arasını kesmesi ve hac ile ticaret yollarına engel olması; Ruslar'ın 1556'da Astrahan Hanlığı'nı işgal edip Orta Asya ülkelerinin Kırım-Karadeniz yolunu kesmesi gibi gelişmelere dikkat

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.21-29

² Bu konuda bkz. Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Çev.M.Ali Kılıçbay), II, s.346-352

edersek¹, bu faraziye kabule şayandır. Buna bir de, Sirvan'daki sünni müslümanların müracaati ve İran'daki karışıklıklardan istifade etme amacı eklenince; stratejik bazı yerlerin alınıp, bazı yerlerin de tahrip edilmesi suretiyle İran'ın barışa zorlanması düşüncesi ile harp kararı alınmıştır. Serhad boylarındaki beylerin gönderdiği arızalarda bütün Kızılbaşlar'ın, Şah'ın etrafında toplandığı, İran'a gârete gidildikte hudutta hazır kuvvet kalmayacağından, Kızılbaşlar'ın taarruza geçip hasara yolaçabilecekleri ifade ediliyordu. Bunun üzerine Erzurum, Van, Sehrizor, Bagdat ve Diyarbakir Beylerbeyileri'ne, serdarların serhadde varışına kadar akınların tehir edilmesi ve muharebeye hazır bulunmaları emredilmiştir².

Sirvan sünnilerinin Osmanlılar'dan yardım istekleri, 1578 seferinin takip edeceği istikameti belirleme açısından önem arz etmektedir. Şirvanşahlar'ın takip ettikleri sünni siyaset ve ehl-i sünnet dairesinden çıkmamak için âzamî itina gösteren Halvetîliğin ikinci şeyhi Seyid Yahya-yı Şirvanî'nin tesiri ile, Sirvan'a Şii akaidi nüfuz edememiştir. Şah Tahmasb, Sirvan'a hakim olmasına rağmen, Dağıstan'a çekilen Sirvan mücahidlerinin mukavemetini tamamen kıramamıştır. Nihayet Tahmasb'ın ölümü üzerine İran'da baş gösteren taht mücadelesinden istifade eden Sirvan halkı, Kızılbaşlar'a karşı ayaklanmıştır³.

Şirvanlılar'ın 1577 ilkbaharında başlattıkları ayaklanma, Kırım Hanlığı yoluyla İstanbul'da haber

¹ Bkz. Halil İnalcık, "aynı makale", s.353-360; Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.22-23; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.260

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.24; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.251-266

³ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.27-28

alınmıştı. Van ve Erzurum Beylerbeyileri'ne gönderilen hükümlerde, bu olaylar hakkında malûmât edinilmesi ve ayrıntılı olarak merkeze bilgi gönderilmesi istenmişti. Alınan bilgilere göre sünî Şirvanlılar'ın ayaklanmasında Demirkapı, Tabasaran, Kaytak ve Kumuk gibi Dağıstan halkı ve begleri, Şirvan'lı mezhepdaşları ile işbirliği yapmışlardır. Hatta, Safevî valisi Aras Han'ın yenilmesinden sonra elden çıkan Şirvan'ı zaptetmek üzere Kazvin'den Avar Şemhali başbuğlugunda gönderilen bir orduyu, Mayıs 1577 tarihinde bozup, Kür Nehri'nin sol kıyılarına hakim oldukları, Kırım'a gelen adamlardan öğrenilmiştir. Sonradan Şirvanlılar, resmen İstanbul'a da elçi gönderip yardım istemişlerdir¹.

Yavuz Sultan Selim'in halife olmasıyla, Kafkasya'daki müslümanlar manevî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Bu sebeple Şirvanlılar, gerektiğinde Osmanlı Devleti'nin yardımını istemişlerdir. Osmanlı idarecileri de, bu müslümanları korumayı ve onlara yardım etmeyi vazife bilmişlerdir. Nitekim Şiîliğe karşı direnen Dağıstan halkını, bu düşünce altında korumak isteyen Osmanlı Devleti, rakibi olan İran'la menfaatleri çakıştığı için aynı alanda mücadeleye girmiştir².

1578 seferinin bir diğer sebebi de Tiflis Hanı David'in yardım istegidir. Tahmasb'ın sağlığında Kartli Krallığı'na tayin edilen muhtedî David Han'ın, Alamut Kalesi'nde hapiste olan kardeşi Simon'un, II.Şah İsmail tarafından çıkarttırılarak, 1576'da bütün Kartli bölgesine kral tayin edilmesi üzerine David Han, Osmanlı padişahına elçi gönderip yardım

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.29; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.261-263

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.26

istemmiştir¹. İşte yukarıda belirttiğimiz sebepler gözönüne alınarak, 1578 İran seferinin, Gürcistan üzerinden Şirvan'a yapılmasına karar verilmiştir.

2 Ocak 1578 tarihinde Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için tayin edilen Serdar Lala Mustafa Paşa'nın her türlü ihtiyacı için, yol üzerindeki merkezlere emirler gönderilmiştir. Mahallî kaynaklardan veya geniş imkânlarla sahip bölgelerden temin edilen iâşe ve ikmal maddelerinin nakliyat yoluyla, ordunun geçeceği yerlere taşındığı görülmektedir². Erzurum Serdarlığı'na tayin edilen Lala Mustafa Paşa'nın yanısıra, Bağdat Serdarı olan Koca Sinan Paşa'nın emrine de Anadolu Eyâleti'nden toplanan askerler verilmiştir. Daha sonra Sinan Paşa, askerinin zayıflığını ileri sürünce³ azledilerek, bu tarafa da Lala Mustafa Paşa tayin edilmiştir⁴.

Lala Mustafa Paşa, müstakil serdar olduktan sonra, bir taraftan, serhad boyundaki vali ve beylere harp hazırlıklarını tamamlamaları için haber gönderirken, diğer yandan da, Gürcü ve Kızılbaş beylerini itaate teşvik etmelerini tenbih ediyordu. Ayrıca başta Kırım Hanı olmak üzere, eski Şirvan hakimi oğluna ve Dağıstan hakimlerine, sefere iştirak ve yardımda bulunmalarını temin için mektup gönderip, Gürcistan prenslerini itaate davet ediyordu. Meselâ, Pasin Sancığı Beyi Mirza Ali Beg'le Ulamaoğlu Sahrub Beg'e gönderilen istimâletnâmelerde, Gürcü beylerini

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.263

² Meselâ Şark seferleri için Rumeli'den zahire sevkiyatı ilk defa 1578 seferinde vâki olmuştur. Ancak buna, Diyarbekir ve Halep vilâyetindeki zahire sıkıntısı ve kıtlığın sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.31

³ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.276

⁴ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.30-36

itaate teşvik etmeleri ve Mirza Ali'nin, ordunun Gürcistan'da geçeceği yolları ayrıntılı olarak bildirmesi istenmektedir. Yine Dağıstan hakimlerinden Kumuk ve Kaytak Hakimi Citlav Şemhal'e, Tabasaran hakimi Gazi Salih'e, Avar hakimi Tocalav Burhaneddin'e ve Şirvanşah Sahruh Mirza'ya gönderilen mektuplarda, Gürcistan ve Azerbaycan'ın fethinde yardımcı olmaları bildirilmiştir. Gelen cevaplarda Kızılbaş'a karşı Dağıstan'dan otuz bin askerin hazır olduğu ifade edilmiştir. Gürcistan meliklerinden Başaçuk (İmeret) kralı II.Georgi de itaatini arz etmek için hediyelerle serdarı ziyarete gelmiş ve kendisinden, Tiflis'in fethinde yardım etmesi istenmiştir¹. İmeret ve Güril melikleri daha önce, zaten padişah'a tâbi olduklarını bildirerek vergilerini takdim etmişlerdi. Minuçihr ile Aleksandr'ın itaat ettiği haberi de, serdar Erzurum'da iken ulaşmıştır².

B- Gürcistan ve Sirvan'ın Fethi

1- Cıldır Muharebesi ve Tiflis'in Alınması

Osmanlı ordusu, Ağustos 1578 başlarında Ardahan'dan ayrılarak, Begre Hatun denilen yerde konmuştur. Ordunun geçeceği yerlerdeki Gürcü kalelerinin zaptedilmesi kararı doğrultusunda Vale Kalesi alınmıştır. Ertesi gün Yeni Kale (AkÇakale) muhasara edilmiştir. Bu sırada Tokmak Han, kuvvetleri ile muharebe meydana gelmiştir. Serdarın ileri yürüyüşle Gürcistan fethine yönelmesi üzerine Safevî idaresi, Tebriz, Revan ve Karabağ beylerinin bu fetihe karşı koymalarını emretmişti. Tokmak Han; Emir Han ve

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.37-38, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.284-286

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.39-40

İmam Kulu Han'a adam gönderip, Osmanlılar'a karşı birlik olunarak, hareket tarzının kararlaştırılmasını istemiştir. Nitekim, Emir Han'dan bir haber çıkmamasına rağmen (Ustaclu Emir Han, Türkmen taifesine mensup olduğundan Tokmak Han ile aralarında husumet vardı.), Tokmak Han ve İmam Kulu Han, emirlerindeki yirmi bin kişilik kuvvetle, Mustafa Paşa'nın Gürcistan içersinde yolunu kesmeğe karar vermişlerdir¹.

Tokmak Han kuvvetlerinin Çıldır civarına gelip pusu kurmaları esnasında, Yeni Kale muhasarasında bulunan, serdara bağlı Rumeli askerlerinden küçük bir grup, Kızılbaş öncülerine tesadüf ederek, orduya haber vermeden muharebeye tutuşmuşlardır. Düşman askerinin çokluğu sebebi ile zor duruma düşen Osmanlı kuvvetleri, serdara haber salarak durumu bildirince, Mustafa Paşa, Diyarbakır Beglerbeyisi Derviş Paşa'yı yardıma göndermiştir. Üç dört yüz kadar bir kuvvetle yardıma giden Derviş Paşa da, düşman askerinin çokluğu ve Tokmak Han'ın iyi taktığı² sebebiyle zor durumda kalmıştır. Kendisi çok iyi çarpışmasına rağmen, otuz kadar ağa ve yedi sancakbeyi ölmüşlerdir. Durumu öğrenen serdar, önce Özdemiroğlu Osman Paşa'yı, daha sonra da Behram ve Ahmet Paşaları yardıma göndermiştir. Yatsıya kadar devam eden mücadelede, özellikle Osman Paşa'nın üstün gayretleri ile, Osmanlı kuvvetleri galip gelmişlerdir. Kızılbaş askerlerinden

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.49-51

² Fahrettin Kırzioğlu, Safevîlerle çarpışan ilk 40-50 kişilik Osmanlı askerinden hiç söz etmemektedir. Hatta Safevî öncü birlikleri ile karşılaşan grubun Derviş Paşa kuvvetleri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Safevî öncülerinin iki bin civarında olduğu belirtilmektedir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.289

beşbin kişi öldürülmüştür¹. İran ordusu bazı ağırlıklarını bırakarak perişan halde kaçmak zorunda kalmıştır (9 Ağustos 1578)².

Çıldır muharebesi, Osmanlı ordusuna Gürcistan kapılarını açmıştır. Daha önce itaate davet edilen, ancak mücadelenin neticesine göre, galip gelen tarafa meyletmek için zaman kazanma düşüncesinde olan Meshiya Prensi Minuçihr, 10 Ağustos 1578'de, serdarın yanına gelerek itaatini bildirmiştir. Kendisine Azgur Sancağı, kardeşi Gorgor'a (Kuarkuare) Oltu, diğer kardeşlerine ağır zeametler ve anası Dedis İmedi Debora Hatun'a da has olarak üç köy verilerek, Altinkale ve sair otuz iki kale Osmanlı ülkesine katılmıştır. Minuçihr, Sirvan ve Tiflis'in fetihlerinde, kılavuz olarak hizmet görmüştür³.

Çıldır galibiyetinin ardından serdar, ordu ile ilerleyerek, Tiflis'e doğru yürümüştür⁴. Abdurrahman Bey, Çıldır Gölü kuzeydogusundaki Akçakale'yi alarak serdarın yanına gelmiştir. Yeni alınan yerlere asker ve mühimmat konularak ilerlenmiştir. Tumuk ve Ahilkelek de zaptedilerek buralara da kuvvetler konulmuştur. Ardından Gürcü prensleri Vahtang ve Amilahori'nin ülkesi itaat altına alınmıştır. Böylece 24 Ağustos'ta Tiflis'e varılmıştır. Şah tarafından Tiflis Hanı olarak tayin edilen David Han, Tiflis'i tahliye ile ahalisini dağlara çıkardığından Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehire girmişler ve Tiflis'i zaptetmişlerdir. Şehirdeki ve

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.52-53

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.290

³ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.53; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.290

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.27

civardaki üç kilise camiye çevrilerek, 29 Ağustos cuma günü padişah adına hutbe okunup cuma namazı kılınmıştır¹. Tiflis Eyaleti Beglerbeyliği'ne, Kastamonu Sancakbeyi Solak Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey tayin edilerek, kale muhafazası için emrine asker ve mühimmat verilmiştir².

Serdar Tiflis'ten çıkıp doğuya doğru hareket ederek yoluna devam ederken, önceden Osmanlı mütiliğini kabul eden Kahetya Prensi Aleksandr gelerek sadakatini bildirmiştir. Sadakatine karşılık, ülkesi kendisine beylerbeyilik yoluyla tevcih edilerek, bir ahidname verilmiştir³. Ayrıca kaçak olan David Han'ın yakalanması ve çevredeki hristiyan ahalinin evlerine dönüp güvenle yerleşmeleri için kendisinden yardım talep edilmiştir⁴.

2- Koyungeçidi Muharebesi ve Sirvan'ın Fethi

Çıldır Muharebesinde Tokmak Han ordusunun bozulduğunu öğrenen Tebriz Beglerbeyisi Türkmen Emir Han, serdarın Sirvan'a yönelmesi üzerine- Tokmak Han'a yardım maksadı ile- Revan tarafına gitmekten vazgeçerek Karabağ'a gelmiştir. Çevredeki İran birliklerinden topladığı 20000 civarındaki kuvvetle, erzak sıkıntısı çeken Osmanlı ordusu üzerine, bir gece baskını yapmak istemiştir. Bu maksatla Koyungeçidi kesiminden Kür ırmağının soluna geçen Emir Han, 9 Eylül 1578 salı günü Osmanlı develeri ile otağlarını yağmalamaya başlayınca, serdar; Diyarbakir

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.27

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.291-292

³ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.55

⁴ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.293. Çıldır cengi ve sonrasında alınan yerler için bkz. aynı eser, s.294-296

Beglerbeyisi Derviş, Özdemiroğlu Osman, Halep Beglerbeyisi Mehmed, Maraş Beglerbeyisi Mustafa ve Erzurum Beglerbeyisi Behram Paşalar'ı İran ordusu üzerine göndermiştir. Emir Han, Koyungeçidi'ni tutmuş, oğlu Murad Han kumandasındaki kuvvetler de üç kol halinde Habur Suyu'nu geçerek taarruz etmişlerdi. Fakat Osmanlı kuvvetlerinin yürüyüşü üzerine fazla dayanamayan Emir Han ordusu, bozularak ricat etmiştir. İki saat kadar devam eden mücadele ve kovalamacada, eski geçit yerini bulamayan İran askerlerinin 5000'i savaş sırasında, 10000 kişisi de ırmakta boğularak telef olmuştur¹.

Koyungeçidi zaferinin kazanıldığı gün, Şeki'nin fethi müjdesi de gelmiştir. Şeki'nin fethi için, Aleksandr Han ile Mirza Ali ve Lagvesoğlu Ahmet Begler görevlendirilmiş idi. Aleksandr Han, emrindeki toplam 3000 askerle Şeki'yi fethetmiştir. Bilahire Şeki Sancığı, Aleksandr'ın oğluna tevcih ve şehire bir kadı tayin edilmiştir².

Osmanlılar'ın, Tiflis ve Şeki'yi ele geçirip Şirvan'a doğru ilerleyişine engel olmak amacıyla, Şirvan muhafızı ve Semahı hakimi Aras Han, 12000'den ziyade kuvvetle Kanık Nehri kenarını tutmuştu. Osmanlı kuvvetleri bunu öğrenince, geçişe elverişli olmamasına rağmen, nehirden geçmek için acele etmişlerdir. Bir kısım asker karşıya geçmesine rağmen serdarın da dahil olduğu asker grubu, akşam olmasından ve suların azgın oluşundan dolayı ertesi gün geçmeye karar vermişlerdir. Bu arada nehri geçmeye çalışanlar

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.298-299, Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.56-57

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.57-58. Eylül ayının sonlarına doğru, Şirvanşahlar zamanında Şeki'nin hakiminin oğlu Mirza Ömer gelip, ülkenin kendisine verilmesini isteyince, burası ona sancak olarak verilmiştir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.299

arasında, karşıya geçemeyip boğulanlar olmuştur. Sabahleyin, sipahi ve yeniçerilerden bir grup, serdarın huzuruna çıkarak, kışın yaklaşması, askerinin yorgunluğu ve zahire sıkıntısı çekilmesi sebepleriyle, geri dönülmesini istemişlerdir. Mustafa Paşa; nehir geçilip Şirvan'a varılırsa bolca zahireye kavuşulacağını, geri dönülmesi halinde yolun uzun olması dolayısıyla, daha büyük sıkıntı çekileceğini ifade ederek, ırmagın geçilmesini istemiştir. Bazı yeniçerilerin direnmesine rağmen serdar, emrindeki sipahi ve timar erbabı ile karşıya geçmiştir. Karşıya geçenlerin rahata kavuştuğu şayiası ile, geri kalan askerler de nehri geçmeye ikna edilmiştir¹.

Osmanlı kuvvetlerinin Kanık Nehri'ni geçmesi ve ardından, sünnî Şirvan halkının ayaklanması üzerine, Aras Han korkarak, Gence tarafına doğru kaçmıştır. Şirvanlılar ve Osmanlı askerleri, Aras Han'ı kovalayınca, Kür köprüsünden sıkışarak geçen İranlılar'ın ağırlığından köprü yıkılmış ve üzerinden geçmekte olan askerler suya dökülüp boğulmuşlardır².

15 Eylül 1578 salı günü³ Ereş şehri önünde konaklayan Osmanlı ordusunu gören yerli halk, sevinç gösterileri ile kurtuluş bayramları ve şenlikler yapmışlardır. 18 Eylül'de, Ereş camiinde, 50 seneden beri Kızılbaş'ın yasakladığı cuma namazı kılınmıştır. Bu arada etrafta kalan Kızılbaşlar da kılıçtan geçirilmiştir. Bu şekilde Hazar Denizi'ne kadar bütün Şirvan ülkesi Osmanlılar'ın eline geçmiştir⁴.

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.58-59

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.300

³ Bekir Kütükoglu bu tarihi 16 Eylül olarak kaydetmiştir. Bkz. aynı eser, s.59-60

⁴ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.300-301

Ereş'te bir müddet dinlenen serdar, bir hafta gibi kısa sürede, üç kapılı ve dört kuleli Ereş Kalesi'ni yaptırmıştır. Bundan sonra yerli kılavuzlar eşliğindeki Osmanlı beyleri, Semahı başta olmak üzere Kabala, Bakü, Şaburan, Mahmudâbâd, Salyan ve Demirkapı kaleleri ile çevresini ele geçirerek, bütün Şirvan'ı Kızılbaşlar'ın elinden kurtarmışlardır. 5 Ekim 1578 tarihinde, Demirkapı halkından yedi kişilik bir heyet, kalabalık bir grupla serdarın yanına gelerek, padişah adına bir hakim tayin edilmesini dilemişlerdir. Şirvan serdarı tayin edilen Osman Paşa'ya gönderilen Demirkapı heyetine Osman Paşa, Demirkapı'ya bir muhafız gönderileceğini ifade ederek, ona itaat etmelerini istemiştir¹.

3- Şirvan Serdarlığı Meselesi ve Ordunun Geri Dönüşü

Serdar Lala Mustafa Paşa, Şirvan'da kışlanması halinde bundan istifade ederek Kızılbaş'ın, Erzurum tarafına hücum edebileceğini düşünerek, ordu ile geri dönmeye karar vermiştir. Ancak, Şirvan'da beglerbeyilerden birinin "serdarlık" vazifesi ile muhafazada bulunması gerekiyordu. Şirvan ve Dağıstan hakimlerinin daha fazla itibar etmeleri gayesi ile, burada kalacak serdara vezirlik payesi de verilmiştir. Ancak beglerbeyilerden hiçbirisi bu görevi üstlenmek istememiştir. Kendilerine serdarlık teklif edilen Diyarbakır Beglerbeyisi Derviş Paşa ve Erzurum Beglerbeyisi Mehmed Paşa, bu görevi reddetmişlerdir. Özellikle, şiddetli kış mevsiminde yapılacak muhtemel

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.60, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.302. Kırzioğlu aynı eserinde Demirkapı'ya vezir ünvanı ile Cafer Paşa'nın tayin edildiğine dair bilgi vermektedir. Bkz. aynı eser, s.317, (206b no.lu dipnot)

Kızılbaş saldırılarından çekiniyorlardı. Nihayet, Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvan Beglerbeyliği görevini, vezaretle kabul etmiştir. Bu arada görevi kabul etmeyen Mehmed Paşa azledilerek, yerine Manisa (Saruhan) Sancakbeyi Kaytab, paşalık payesi ile beglerbeyi olmuştur¹.

Şirvan serdarı tayin edilen vezir Osman Paşa, ayrı bir ordugâh kurmuştur. 66 top, 180 sandık cephane, 1000 yeniçeri, sol ulufeciler, Erzurum'un sağ ve sol bölükleri, Erzurum Beglerbeyisi'nin bütün timarlıları ile Şirvanlılar'dan 3000 atlı, altı aylık mevacipleri ile serdarın emrine verilmiştir. Ayrıca, Ruha (Urfa), Karahisar-ı Şarkî, Kığı, Sincar, Siverek, Çapakçur, Harput Sancakbeyleri de askerleri ile Şirvan muhafazasında kalmışlardır. Böylece Osman Paşa'nın emrinde 10000 asker toplanmıştır².

1578 İran seferinin bu ilk yılında Osmanlı ordusunun yaptığı fetihleri, Serdar Lala Mustafa Paşa, bir arıza ile merkeze bildirmiştir³. Arızada Çıldır, Gürcistan ve Kür ırmağının solundaki bütün Şirvan memleketinin, Osmanlı vilâyeti olduğu ifade delmiktir⁴.

Osmanlı ordusu, 8 Ekim 1578 günü Ereğ'ten hareket ederek, kış mevsimini Erzurum'da geçirmek üzere yola

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.61

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.303

³ Çıldır muharebesinin kazanıldığı müjdesinin ardından, Şirvan'ın alınmasına kadar geçen sürede merkezle serdarın haberleşmesi kesilmiş; bunun üzerine Rum Beglerbeyisi'ne, Van, Şehrizor ve Bağdat Beglerbeyileri ile Kırım Hanı'na gönderilen haber ve nâmelerle serdarın durumunu bildirmeleri istenmiştir. Bu beglerbeyiler, casuslar vasıtasıyla Kızılbaşlar'ın durumundan ve serdarın hareketinden bilgi edinmiş ve bu bilgileri merkeze ulaştırmışlardır. Bkz. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.66

⁴ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.307

çıkmıştır. Sultancık mevkiine gelindiğinde, Cerkesistan bölgesinde muharebede bulunan Kumuk ve Kaytak Hakimi Citlav Semhal'in geldiği öğrenilmiştir. Citlav Semhal, beglerbeyiler tarafından merasimle karşılanıp, serdarın otağına götürülmüştür. Kendisine, yarar hizmetlerinden dolayı hilatler ihsan olunmuştur. Ayrıca, kendisine; ülkesine yakın olan Şaburan Sancağı, arpalık olarak verilmiştir. Semhal'in kardeşi oğlu Tocalav Burhaneddin'e, Ahti ve İhir Sancakları verilmiştir. Buna karşılık Semhal de, Şirvan'ı koruma ve zahire yardımı yapmayı üzerine almıştır. Semhal'in Osmanlılar'a hizmetini sağlamlaştırmak amacıyla, serdar, Özdemiroğlu Osman Paşa için, Burdaneddin'in kızını (Mihribin) isteyip, nikah kıydırmıştır¹.

Ordu dönüş yolunda, hem erzak kıtlığı ve zorlu kış şartları hem de, Gürcüler'in baskınları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Çok sayıda telefata olmuştur. Öte yandan ordugâha gelen Aleksandr Han'a, Tiflis'e zahire temin etmesi ve kaçak David Han'ın ele geçirilmesi hususunda yardımcı olması tenbih edilmiştir. Kartli ülkesi kralı Simon, Kızılbaşlardan da aldığı yardımla, Osmanlı askerlerine baskılar yapıyordu. Azgur Kalesi önüne gelindiğinde de, Meshiya ülkesi begleri Minuçihr ve Kuarkuare (Gargara), serdara gelerek itaatlerini bir kez daha arzemişlerdir. İhtida ederek müslüman olan Minuçihr, Mustafa adını almış ve kendisine ülkesi, "Cıldır Beglerbeyliği" adıyla tevcih edilmiştir. Nihayet 21 Kasım günü, yedi aydır hareket halinde olan Osmanlı ordusu, Erzurum'a ulaşarak, bu yılki sefer sona ermiştir².

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.67, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.308-309.

² Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.67-71, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.306-307

C- Kars ve Faş Kalelerinin Yapılması

Erzurum serhaddinin güvenlik altına alınması düşüncesi ile, 1579 senesi bahar aylarında Kars kalesinin inşasına başlanmıştır. Serdar Erzurum'dan Kars'a gelince (Temmuz 1579), burada kalenin keşfi yapıp inşaatına ve eski kalenin harap olan yerlerinin tamirine başlanmıştır. Serdar, bizzat taş ve toprak taşıyarak askeri teşvik etmiştir. Surun mesafesi, hisar ve hendeklerle kırk bin zira'a ulaşıyordu. Şehrin etrafına, kaleye yapılacak hücumları önlemek ve savunmayı güçlendirmek amacıyla üçgen şekilli üç yüksek kule bina edilmiştir. Ayrıca kale etrafında akan nehir, kale içersinden akacak şekilde çevrilmiştir. Kars kalesinin inşası sırasında bilhassa Cafer ve Rıdvan Paşa'nın yararlılıkları ve gayretleri dikkat çekmiştir. Öte yandan, inşa işi devam ederken vaki olan Kızılbaş saldırılarını, Ahmet Paşa kumandasındaki Rumeli askerleri önlemiş ve Kızılbaş'ın herhangi bir zayıf yapmasına aman verdirmemişlerdir¹.

30 Aralık 1578 tarihinde gönderilen hüküm mucebince yapılan Kars Kalesi, muhtemel İran akınlarını durdurması ve doğuya yapılacak seferlere bir üs olması bakımlarından önemlidir. Ayrıca kalenin, yeni bir eyalete merkez olması düşüncesi de vardır².

Kars Kalesi'nin inşası ile meşgul olan Lala Mustafa Paşa'nın, 1579 yılı askeri harekâtını önlemek ve vakit kazanmak niyetinde olan İran'ın Revan Beglerbeyisi Tokmak Han, Eylül ayı başında, serdara elçiler göndererek, barış dileğinde bulunmuştur. Ancak bu arada kendisi, zaman zaman Osmanlılar'ın elinde olan yerlere baskınlar yapmaktan geri durmuyordu. 4

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.71-73

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.322

Ekim günü Kars'taki ordunun otagına saldıran ve epeydir sahte barış istekleri ile serdarı oyalayan Tokmak Han'ın cezasını vermek için, Anadolu Beglerbeyisi Cafer Paşa kumandasında, kırk bin kişilik bir kuvvet, Revan üzerine akına gönderilmiştir. Bunu duyan Tokmak Han, Revan'ı terkederek gerilere kaçmıştır. Şehire giren akıncılar, iki gün süresince Revan'ı yağmalayıp yakarak, şehir halkından yirmi bin esir almışlardır. Serdar, 20 Ekim'de merkeze gönderdiği arızada Kars Kalesi'nin tamir ve imar işinin bittigini, ayrıca Revan'a akın yapıldığını bildiriyordu¹.

Gürcistan kıyılarını güvenlik altına almak için bir kale yapılması ve sahilden Tiflis'e bir yol açılması hususundaki, serdar Lala Mustafa Paşa'nın teklifi kabul edilince, gerekli çalışmaların yapılmasına dair kendisine bir hüküm gönderilmiştir (8 Nisan 1579). Agrıboz Sancakbeyi ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın yardımları ile Poti kasabasının bulunduğu yerde, Faş (Riyon) ağzında ahşap bir kale yapılmıştır. Fakat kale surlarının kısa sürede çürümesi sözkonusu olduğundan, Batum Beglerbeyisi'ne emir gönderilerek, İstanbul canibinden mezkur bölgeye taş gönderilmesi (çünkü etrafta kale yapmaya elverişli taş yoktu.) ve kalenin yapılması bildirilmiştir².

Kars ve Faş Kaleleri ile birlikte Ani, Magazberd, Kağızman ve Geçivan kalelerinin inşa ve tamiri suretiyle, serhaddeki güvenlik önlemleri büyük ölçüde artırılmış ve ileri harekâtlar için birer askerî üs tesis edilmiştir. Özellikle Faş Kalesi'nin inşası ile Güril, Dadyan ve Başaçuk gibi Gürcü vilâyetleri daha

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.326-327

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.328-329.

iyi bir şekilde kontrol edilmiş ve ileriki yıllarda gerçekleştirilecek olan Rus saldırılarının durdurulmasında önemli savunma merkezi olmuştur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kalelerin inşa ve tamir işi bittikten sonra, Şirvan tarafında, Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte Kızılbaşlar'a karşı mücadele eden Kırım Hanı'nı beklemek için Kars'ta kalınması kararı verilmişken; kışın erken bastırması sebebi ile askerleri bekletmek mümkün olamamıştır. Bir müddet beklenilmesine rağmen Kırım Hanı'ndan da bir haber gelmeyince, serdar, Ramazan'ın ilk günü (22 Ekim 1579) Kars'tan ayrılıp Erzurum'a gitmiştir.

Serdar, Hoca Saadeddin Efendi'ye gönderdiği mektupta, askerinin durumunun ileri harekâta müsait olmadığını, savaşacak kudretten yoksun olduklarını, bu sebeple, Şirvan'da bulunan Kırım Hanı'nın Kızılbaş'a karşı, bu bölgede kışlaması için kendisine haber gönderilmesini istemiştir. Hem, gelecek baharda kendisinin de bu taraftan harekete geçerek, İran'a karşı "külli neticeler" alınabileceğini bildirmiştir. Ancak, Kırım Hanı'nı Şirvan'da kışlatmak mümkün olmadığı gibi, serdar Lala Mustafa Paşa'nın baharda mülâkî olması da mümkün olmamıştır. Kırım Hanı Mehmed Giray Han, kuvvetleri ile Kırım'a dönmüştür. Mustafa Paşa ise 7 Ocak 1580 tarihinde görevinden azledilerek İstanbul'a çağırılmıştır¹.

D- Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Dağıstan'daki Faaliyetleri

1578 yılı Şirvan seferi sonunda, Şirvan serdarı olarak burada kalan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Dağıstan bölgesinin ve halkının Osmanlı hakimiyetine girmesinde büyük payı olmuştur. Onun, bölgedeki sünnî

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.77

halkı yanına alarak, Kızılbaşlar'ın taarruzlarına karşı mücadelesinin yanısıra, Dağıstanlılar'ın bundan sonra uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları için yaptığı çalışmalar da dikkate sayandır.

Serdar Lala Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunun, Ekim 1578'de Ereş'ten ayrılmasından sonra, on bin kişilik kuvvetle Ereş'te kalan Osman Paşa, eski Sirvan Beglerbeyisi Aras Han'ın gelmekte olduğu haberini almıştır. Keşif için gönderdiği üç yüz civarındaki bir birlik, Aras Han'ın askerlerini karşılayıp vuruştusa da dayanamamıştır. Osman Paşa, Ereş Beglerbeyisi Kaytas Paşa'yı muhafazada bırakıp, kendisi Dağıstan Semahı ile birlikte Semahı'ya çekilerek buranın korunması için tedbir almıştır. Aras Han'ın yanısıra, Gence Beglerbeyisi İmam Kulu Han'ın kuvvetleri de Ereş'e vardıklarında, Kaytas Paşa, kalede müdafaa yapmak yerine dışarı çıkıp vuruşmayı tercih etmiştir. Ancak Kızılbaş kuvvetleri Kaytas Paşa'yı şehid ederek, Ereş'i işgal etmişler ve sünnî halkı kırıp şehiri yakmışlardır¹.

9 Kasım 1578 tarihinde, Aras Han'ın yirmi bin civarındaki kuvveti Semahı civarında mevzilenmiştir. Osman Paşa, Kırım Kalgayı Adil Giray'ın Çerkes ve Nogaylar'la birlikte yirmi bine yaklaşan yardımcı kuvvetini beklediğinden, Semahı'da direnmeyi kararlaştırmıştır. Kahet Beyi Aleksandr Han da, Osman Paşa'nın yanında idi².

Aras Han'ın hücumlarına direnen Osman Paşa yorgun düştüğü sırada, Adil Giray'ın yardımı yetişmiştir. Adil Giray, İran askerlerini dört koldan sarıp kırmıştır. Aras Han ve oğlu esir alınmıştır. Kızılbaşlar'dan on bin ölü ve bir o kadar da yaralı

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.330-331

² Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.331

vardı. Böylece Sirvan, bu ilk Safevî işgalinden kurtulurken Osman Paşa, üç gün boyunca zafer şenlikleri yapmıştır. Yardıma gelen Adil Giray ve diğer hanzadelere hediyeler vererek, onları taltif etmiştir¹.

Tatarlar'ın, kendilerine verilen hediyelerle iktifa etmeyip, yağma isteği ile Semahı halkına eziyet ettiklerini gören Osman Paşa, Aras Han ve artıklarının sığındığı Salyân bölgesinin yağmasına müsaade etmiştir. Yeni Ereş Beglerbeyisi Piyale Beg ile Diyaarbekir gönüllülerinin katıldığı, Ramazan ayındaki bu yağmada, Aras Han'ın ev halkı ve malları yağmalanırken, çevredeki kadın ve çocuklardan da esir alınmıştır. Yağmanın çok şiddetli ve insafsız oluşu, o sıralarda, Karabağ ve Gence tarafında asker toplamakla meşgul olan veliahd Hamza Mirza ve başvezir Mirza Selman Câbirî'nin hemen harekete geçmelerine sebep olmuştur. Seksen bin kişilik büyük Kızılbaş ordusu, Kür Nehri'ni aşarak Semahı'ya yönelmiştir. Osman Paşa bir yandan korunma tedbirleri alırken bir yandan da Adil Giray'a, yağmayı bırakıp Semahı'ya dönmesi için haber göndermiştir. Fakat Adil Giray, içki ve zevk aleminde zafer sarhoşluğu ile bu habere önem vermemiştir.

Halbuki İran başveziri yola çıkmıştı. 27 Kasım 1578'de Semahı'yı kuşatmış ve ilk gün şehrin bir kısmını işgal etmiştir. İkinci gün şehrin yarısı Kızılbaşlar'ın eline geçmiştir. Bu arada Dağıstan Semhalı de Demirkapı'ya dönmek isteyince, hapsedilerek bu hareketi önlenmiştir. Öte yandan Adil Giray'ın, yetiyeceğini bildiren mektubu, İranlılar'ın eline geçince, Semahı kuşatmasında bir miktar asker bırakan Kızılbaşlar, hemen Adil Giray'ın önünü kesmek için üzerine yürümüşlerdir. Henüz dağınık halde bulunan

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.80-83

Adil Giray'ın askerlerine ani baskın yapmışlar, Piyale Paşa'yı ve Adil Giray'ı esir almışlardır. Bozulan Nogay ve Kırım askerleri Demirkapı'ya doğru kaçmışlardır.

Kızılbaş ordusunun büyük kısmının Adil Giray üzerine gitmesi ile biraz nefes alan Osman Paşa, aradan geçen zaman içinde, diğer kuşatmacıların da ayrılması ile daha sonra tekrar yapılacak bir Kızılbaş saldırısına Semahı'da direnemeyeceğini düşünerek Demirkapı'ya gitmeye karar vermiştir¹. Şiddetli kış şartlarında, zor da olsa Demirkapı'ya varan Osman Paşa'yı, şehir halkı kale içine almak istememiştir. Daha önce kendisine itaat edip, askerlerini kabul ettiklerini, fakat onların kendilerini yalnız bırakıp kaçtıklarını; bu defa da öyle yapmaları halinde Kızılbaşlar'ın intikamından korktuklarını, ayrıca yorgun ve aç askerlerin evlerini yağmalamalarından çekindiklerini ifade etmişlerdir. Serdarın teminatına rağmen halk ikna olmayınca nihayet kalenin harp yoluyla alınacağı bildirilmiş, şehrin sakinleri aman dileyerek kapıları açmışlardır².

1578 senesinin Aralık ayında, yukarıda belirtildiği üzere Semahı'ya girerek Büyük Şirvan topraklarını ele geçiren Kızılbaşlar, burada fazla kalamamışlardır. Çünkü o sıralarda Van Beglerbeyisi Hüsrev Paşa'nın Tebriz tarafına yönelip birkaç kaleyi alması, şahın şehzade ve başvezirini bu tarafa çağırmasına sebep olmuştur. Bundan yararlanan Osman Paşa, Deli Kaykı Bey'i gönderip Semahı'da bırakılan bir miktar cephaneyi Demirkapı'ya getirtmiştir. Ayrıca Semahı ve Ereş'e muhafızlar göndermiştir. Fakat Safevîler'in Şirvan Beglerbeyisi tayin ettikleri

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.330-332, Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.84-89

² Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.84-89

Mehmed Halife, şubat 1579 sonlarında yeniden gelerek Şemahı'yı işgal etmiştir. Buradan Demirkapı'ya saldırılmayı planlamıştır. Baharda Mehmed Halife, Çırak denilen yere gelip mevzilenirken, Osman Paşa da bir sancak beyini birkaç bin kişi ile Kızılbaşlar'ın üzerine göndermiştir. Yapılan muharebede Osmanlılar zayıf kalmışlar, yardıma giden Şirvan beylerinden, Ebu Bekir Mirza'nın, muharebe meydanından çekilmesi, Osmanlı kuvvetlerinin de bozulmasına sebep olunca, Kızılbaşlar mücadeleyi kazanmışlardır¹.

Osmanlılar'ın, muharebeyi kaybettiğini öğrenen Kaytaklılar, Osmanlı kuvvetlerini ta'cize başlamışlardır. Osman Paşa, Kaytak Usumisi'ni cezalandırmak için, onun üzerine yürümüştür. Sonunda Osmanlı topçularının ateşine dayanamayan Kaytak halkı, siperlerinden püskürtülmüştür. Kaytaklılar üzerine yapılan bu akın, Dağıstanlılar'ın Osman Paşa'dan korkup daha ihtiyatlı hareket etmelerini sağladıysa da, Demirkapı'yı tehdit eden Kızılbaş'ın Tabasaran Hakimi Masum Bey'le Kaytak Usumisi'ne hediyeler göndererek, onları ittifaka davet etmesi üzerine bunların, kuvvetlerini birleştirip Demirkapı üzerine yürüme kararı almalarına yol açmıştır. Fakat bu sırada Kırım Hanı'nın büyük kuvvetlerle Demirkapı'ya yaklaştığını öğrenerek, bu ittifaktan vazgeçmişlerdir. Mehmed Halife de Demirkapı işgalinden vazgeçerek Şemahı'ya dönmüştür².

Kırım Hanı Mehmed Giray, Kasım 1578 tarihinde İranlılar'a esir düşen kardeşi Adil Giray'ın Eylül 1579 tarihinde, bir zina suçlaması sebebi ile³

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.90-91

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.92

³ Adil Giray'ın, şahın karısı ve hemşiresi ile ilişkiye girdiği, bu sebeple; şahın, karısı ve kızkardeşi ile birlikte Adil Gray'ı da öldürttüğü,

Kızılbaşlar'ca öldürüldüğünü duyunca, büyük bir ordu hazırlayarak, intikam seferine çıkmıştır. Esasen, Kırım Hanı'na, daha kardeşinin esir edilmesinin ardından, hazırlıklarını tamamlayıp, Sirvan'a giderek kardeşinin intikamını almakla gayetle davetlice gönderilmiştir¹.

Mehmed Giray, gerekli zahire ve hazineyi, on bin Tatar askeri eşliğinde Azak Sancakbeyi Mehmed Bey ile Demirkapı'ya göndermiştir. Mehmed Bey, Derbend Beglerbeyliği ve Hazar Denizi kaptanlığına tayin edilmiştir. Bilahire Kırım Hanı da 10 Ekim 1579 tarihinde Demirkapı'ya ulaşmıştır. Kendilerine Osman Paşa tarafından ikramlarda bulunulduktan sonra, Sirvan ve Azerbaycan topraklarına yönelmişlerdir. Han ve Serdar Osman Paşa, 23 Ekim'de Şemahı'ya gelmişlerdir. Onların gelişinden hemen önce Kaykı Bey, Kızılbaş'ın Şemahı Beglerbeyisi Mehmed Halife'yi esir almıştır. Bundan sonra Bakü tarafındaki Kızılbaşlar da temizlenmiştir. Bu sırada, kendilerine yardım için gelmesini bekledikleri Lala Mustafa Paşa'nın, Kars'tan Erzurum'a döndüğü haberi gelmiştir. Buna rağmen Han ve Osman Paşa, Gence, Karabağ gibi yerleri de aşarak yirmi otuz bin esir ve ganimet toplamışlardır. Harekâtı tamamlayarak tekrar Sirvan'a dönen Kırım Hanı, Lala Mustafa Paşa'nın gelemeyeceğini öğrenince, Osman Paşa'nın ısrarlarına rağmen, bir miktar asker bırakarak kendisi Kırım'a dönmüştür. Bir müddet sonra, Osman Paşa'nın yanında kalan Kırım Hanı'nın oğlu Saadet Giray da ülkesine dönünce, Osman Paşa'nın gücü zayıflamıştır. O sırada İran başvezirinin gelmekte olduğu haberi de alınınca Osman Paşa, yeniden Demirkapı'ya çekilmiştir. Bu arada, Gazi Giray'a

çesitli kaynaklarda belirtilmektedir. Adil Giray'ın öldürülmesi konusunda farklı iddialar da vardır. Bka. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.99

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.99

takviye veren Osman Paşa, onu, isyan eden Küre kabilesi üzerine göndererek, onları itaat altına almış ve haraca bağlamıştır¹.

Osman Paşa ve Kırım Hanı Mehmed Giray'ın, Kür Nehri'nin güneyine kadar inerek, Sirvan ve Azerbaycan topraklarından bir kısmını Kızılbaş tahakkümünden kurtardığı sırada Şah, Tebriz'de bulunuyordu. Vezir Mirza Selman'ın, Sirvan'a giderek Tatarlar'la mücadelesi kararlaştırılmıştı. Ancak vezir Sirvan'a geldiği sırada Tatarlar, Kırım yolunu tutmuşlardı. Mirza Selman'ın Sirvan'da saldıgı korku üzerine, halk ondan af dilemiş, ancak dilekleri kabul edilmeyip vezirin şiddetli hareketine maruz kalınca dağlara kaçmışlardır. Kızılbaşlar üzerine gönderilen Kayk Mustafa Bey ve Dal Mehmed Bey kumandasındaki bir birlik, dağlardaki Sirvanlılar'ın da yardımı ile İranlılar'ı bozguna uğratıp, Kür Nehri'nin güneyine atmışlardır. Bu bozgunla, Kızılbaşlar, Sirvan ve Demirkapı zaptından vazgeçmek zorunda kalmışlardır².

İran, Osmanlı kuvvetlerinin Sirvan bölgesindeki mücadelesi, 1580 yılı içinde önemli bir gelişme göstermemiştir. Zira Lala Mustafa Paşa'nın yerine İran seferine serdar tayin olunan Koca Sinan Paşa'nın, 1580'de Tiflis üzerine gelmesi, o yaz Safevîler'in Sirvan'a hareketlerini engellemiştir. İran'ın Sirvan Beglerbeyisi Selman Han, Karabağ'da asker toplamakla meşgul idi. Sirvan Serdarı Osman Paşa, Selman Han'ın bu hazırlığını önlemek için, Gazi Giray kumandasındaki bir askerî birliği onun üzerine göndermiştir. Şiddetli yağmura rağmen hızla yol alan müfreze bir gece Selman Han ordugâhını basıp, Kızılbaşları hezimele uğratmıştır. Selman Han canını zor kurtarmıştır.

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.98-102

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.102-103, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.333-334

Osmanlı birliğinin eline bolca ganimet geçmiştir¹. Bu bozgunu duyan Şah, başvezir Mirza Selman kumandasında yirmi bin kişilik bir orduyu, Şirvan'ı zapta göndermiştir. Osman Paşa, bu birlik ile yaptığı ilk çarpışmadan sonra, Demirkapı'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Kızılbaş birliği Bakü'ye kadar ilerleyip burayı almak istediye de, denizden gelen yardım sayesinde, İranlılar başarılı olamayıp Karabag'a çekilmişlerdir. Bunun üzerine Osman Paşa yeniden Şirvan topraklarına hakim olmuştur².

Ancak, 1581 yılı sonu Şirvan tekrar el değiştirerek İranlılar'ın hakimiyetine geçmiştir. Buna rağmen, İran barış talebinde bulunmuştur. İran'ın barış isteği, Osmanlı hükümet merkezinde infial uyandırmıştır. Şirvan'ı kazanmaya azimli olan devlet, Anadolu ve Rumeli'den ayrılan askerleri Kefe üzerinden Demirkapı'ya sevketmeyi kararlaştırmıştır. Bu arada, 9 Haziran 1582 tarihinde Şirvan ahalisine yazılan bir istimaletnamede, itaatlerinin bilindiği ve Şirvan'ın Kızılbaş'a bırakılmayacağı ifade edilerek kendilerinden, Osman Paşa'ya yardım etmeleri istenmiştir³.

Cafer Paşa'nın serdarlığında, Osman Paşa'ya yardıma gönderilen üç bin yeniçeri, altı bin Rumeli sipahisi, altı yüz silahdar, Kasım 1582'de Demirkapı'ya yerleşmiştir. Fakat Osmanlılar'ın son yapılan sevkiyatla, Dağıstan ve Şirvan'daki mevkilerini kuvvetlendirmiş olmaları, bazı Dağıstan hakimlerinin canını sıkış ve Kızılbaşlar'la işbirliği

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.118

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.119, Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.335

³ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.336

yapmalarına sebep olmuştur¹. Durumu Şah'a bildiren İmama Kulu Han, aldığı takviye birliklerle 1583 baharında, Semahı'da Osmanlı kuvvetlerini yenmiştir. Bozgundan kurtulanların Demirkapı'ya gelip durumu bildirmeleri üzerine Osmanlı askerleri İranlılar'la bir an önce muharebeye girmek arzularını belirtmişlerdir. Nihayet Osman Paşa, emrindeki birliklerle Demirkapı'dan çıkarak, düşmanı karşılamaya yönelmiştir. Baştepe mevkiine gelindiğinde düşmanın yaklaşmakta olduğu öğrenilmiştir. Hemen muharebe tertibatı alınmıştır. Elli bin kişilik Safevî ordusu, Osmanlılar'dan yüz çeviren Ebu Bekir Mirza da yanlarında olmak kaydıyla, muharebe meydanına gelmiştir. Yapılan muharebede, Rumeli askerlerinin üstün gayretleri ile, İran kuvvetleri hezimete uğratılmıştır (11 Mayıs 1583). İmam Kulu Han, bozgunu önlemek için gayret sarfetmişse de, başarılı olamamış ve kendisi de kaçmak zorunda kalmıştır. "Meşale Savaşı" adı verilen bu mücadele sonunda, Şirvan artık kesin olarak Osmanlılar'ın elinde kalmıştır².

3 Haziran 1583 tarihinde son defa Semahı'ya giren Osman Paşa, kaleyi ve şehiri yeniden tahkim ve imar etmiş, muhafazasına Amasya Sancakbeyi Mustafa Bey'i bırakmıştır. Eylül'e kadar bu işleri tamamlayan Osman Paşa, sonra Demirkapı'ya geçmiştir. Bu arada Gürcü melikleri Osman Paşa'ya itaatlerini bildirmişlerdir. Osman Paşa, Demirkapı'ya gerekli mühimmat ile serdar olarak Cafer Paşa'yı bırakarak kendisi buradan ayrılmış, Kırım üzerinden³ İstanbul'a dönmüş ve burada

¹ Geniş bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.124-125

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.121-128; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.337

³ Osman Paşa Kırım'da İran seferinin başından beri itaatte aksaklıklar gösteren Mehmet Giray'ı azlederek yerine İslâm Giray'ı Kırım Hanı olarak tayin etmiştir.

kendisine sadaret mühürü verilmiştir (28 Temmuz 1583)¹ .

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunmak istemeyen Dağıstanlılar, bazı hadiselerin çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Hatta zaman zaman, Osman Paşa ile de karşı karşıya gelmişlerdir. Bu nedenle, Osman Paşa, Dağıstan'da kaldığı süre içerisinde, bölge halkı ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Sonuçta bölgedeki asayişini temin etmek amacıyla, onlarla bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre;

1- Lezgiler (Dağıstanlılar) bundan böyle hutbeyi Osmanlı hanedanı adına okutacaklar,

2- İran seferi vukuunda Kırım Tatarları'nın, topraklarından geçmelerine yardım edecekler,

3- Yiyecek ve cephaneleri Osmanlı Devleti tarafından verilmek şartıyla, Osmanlı askeri ile birlikte savaşlara iştirak edecekler,

4- Eski adetleri gereğince Şemhal tayin etmelerine karışılmayacak, buna karşılık padişah şemhale tuğ, alem, kılıç ve kaftan gönderebilecekti.

Bu anlaşma ile, daha sonraki yıllarda izlenecek siyasetin temeli de atılmış oluyordu. Nitekim, Dağıstan zamanla başka milletlerin eline geçmişse de, bölge halkı manevî yönden her zaman Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır².

Sedar Lala Mustafa Paşa, 1580 yılı sonunda İstanbul'a çağırılırken Hüsrev Paşa, serdar kaymakamı tayin olunmuştur. Hüsrev Paşa, Aleksandr Han ile Simon'a (Mahmud Han) gönderdiği mektuplarda, zor durumdaki Tiflis'e yardım yapılmasını, aksi takdirde yeni serdarın intikamının büyük olacağını bildirmiştir. 25 Nisan 1580 tarihinde İstanbul'dan

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.128; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.338

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.29

yola çıkan serdar Koca Sinan Paşa Erzurum'a ulaştığında, İran elçisi de barış müzakerelerinde bulunmak için gelmiştir. Fakat görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Koca Sinan Paşa, emrindeki kuvvetlerle Tiflis'e gelmiştir. Buradaki askerlerin şikayeti üzerine Ahmet Paşa azledilerek, yerine Gürcü meliklerinden olup ihtida ile Yusuf ismini alan Giorgi, Beglerbeyi tayin olunmuştur. Bu sırada Şah'ın ordusunun Tiflis'e yaklaştığı haberi gelince serdar derhal geri dönüş kararı almıştır. Dönüş yolunda Gürcü eşkiyalarının saldırılarından dolayı epeyce zayıf ve telefât verilmiştir. Serdar Kars'a geldiğinde Şah'ın da geri döndüğü ve yine barış için elçi gönderdiği haberi alınmıştır. Kahet Kralı Simon, Tiflis'e gidis ve dönüş sırasında orduya yaptığı tecavüzlere rağmen af dileyerek, Tiflis'in kendisine tevcihi halinde, muhafazada olan askerlerin ihtiyaçlarını karşılama, senede yüz bin altın haraç verme ve oğlunu rehin gönderme teklifinde bulunmuştur. Oğlunu gördermesi halinde, bu teklifin düşünüleceği kendisine bildirilmiştir¹.

E- Gürcistan Olayları

Lala Mustafa Paşa'nın 1578'deki Şirvan seferi sırasında Gürcistan beylerinden Aleksandr Han, itaatini bildirmiş ve bundan sonra Kızılbaş'la yapılan mücadelelerde Osmanlılar'ın yanında yararlılıklar göstermişti. Ancak Osmanlı hakimiyetini kabul etmeyip İran'la işbirliği halinde olan Gürcü beyleri de vardı. Meselâ, Kızılbaşlar'la ittifak halinde olan Simon'un tecavüzleri, Gürcistan'da Türkler'in elinde olan kalelere zahire naklini güçleştiriyordu.

Öte yandan İran, Simon gibi Aleksandr Han'ı da

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.103- 108

kendi yanına çekmek için uğraşıyordu. Nitekim bunu sağlamak için, Aleksandr Han'ın kızı, vezir Mirza Selman'a istenmiştir. Aleksandr Han razı olmayınca, bunu bahane ederek Gürcistan'a saldırmışlardır ve Aleksandr Han ile Simon'u kendileri ile anlaşmak zorunda bırakmışlardır. Fakat her şeye rağmen, Aleksandr Han'ın Osmanlılar'a bağlılığı devam ediyordu. Zira 1582 senesinin ilk aylarında Kızılbaşlar'la işbirliği yapan kardeşleri ile Simon'u; Zagem'e tecavüzleri sırasında yakalamış ve hapsetmişti. Böylece onların bu bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine zarar vermelerine engel olmuştur. Öte yandan, eski Tiflis Hakimi Davut Han da Kızılbaşlar'dan yüz çevirerek, Aleksandr Han'ın yanına gelmiş, bilahire kendisine Gori beglerbeyilik tarikiyle tevcih olunmuştur (3 Mayıs 1582)¹.

1582 senesinde İran, bir taraftan, barış yapmak için elçi gönderirken, öbür taraftan da, Tiflis'i tehdit ediyor, Simon'la işbirliği yaparak saldırı hazırlıkları yapıyordu. Gıldır Beglerbeyisi'ne gönderilen bir emirde, bunu önlemek için Diyarbakir ve Erzurum Beglerbeyisi ile birleşerek, barış yapılmaması halinde mücadele için hazır olmaları bildirilmiştir. Bilahire Tiflis'e asker ve zahire sevkiyatı için gönderilen emir üzerine kabile, Gori yakınlarında Kızılbaş ve Gürcüler'in saldırısına uğrayarak ağır zayıat vermiştir. Güçlükle Tiflis'e çekilebilen Erzurum Beglerbeyisi Mehmed Paşa, bu tuzakı Minuçihr'in hazırladığını düşünerek onu yakalamaya çalışmıştır. Fakat Minuçihr yakalanamamıştır. Gıldır'a onun yerine, eski Tiflis Beglerbeyisi Yusuf Paşa, beglerbeyi olmuştur. Sonradan Minuçihr sadakatini bildirince, yeniden Gıldır kendisine tevcih

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.114-115

edilmiştir' .

1581 yılında yeniden sefere çıkılması emrine rağmen Koca Sinan Paşa'nın, barış görüşmeleri sebebi ile bu emire uymadığı ve seferi tehir ettiğini görmekteyiz. 1582 senesinde de, Türkmen İbrahim Han'ın barış görüşmeleri için İstanbul'a gelmesi, Sinan Paşa'nın serdarlığı sırasındaki son iki senede İran'la yapılan mücadelede ilerleme kaydedilememesine sebep olmuştur. Serdar Sinan Paşa'nın, Kızılbaş'ın barış teklifleri ile zaman geçirmesi onun, serdarlıktan azledilmesinde önemli rol oynamıştır.

F- Ferhad Paşa'nın Serdarlığı ve Revan'ın Fethi

Koca Sinan Paşa'nın yerine serdar tayin edilen Rumeli Beglerbeyisi vezir Ferhad Paşa, Revan'ın fethine memur edilmiştir (Aralık 1582). Memuriyet mahalline gitmek üzere 14 Nisan 1583 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Ferhad Paşa, emrine verilen askerlerle birlikte Kars üzerinden Revan'a hareket etmiştir (Ağustos 1583). Osmanlı ordusunun geldiğini duyan, Revan'ın Kızılbaş Beglerbeyisi Tokmak Han, şehiri terk ederek geriye çekilmiştir. Bu şekilde mukavemet görmeden şehire giren Ferhad Paşa, hemen bir kale inşa ettirmiştir. Kale muhafızlığına Cağalazade Yusuf Paşa ve Revan Beglerbeyiliği'ne Hızır Paşa tayin olunmuşlardır. Serdar, Revan'daki işleri tamamlayınca Ardahan'a dönmüştür. Bu sırada Tiflis'e hazine ve zahire götüren Şam Beglerbeyisi Hasan Paşa'nın, dönüşte Kızılbaş ve Gürcüler'in taarruzuna uğradığı öğrenilince, eşkiyanın üzerine kuvvet sevk olunmuş ve reisleri Ali Kulu Han, esir edilmiştir. Bu şekilde sefer tamamlanmış ve ertesi sene baharda Tebriz'e

' Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.116-118

sefer düzenlenmek üzere asker kışlalara çekilmiştir¹.

İran Şahı Hüdâbende'nin Kazvin'e gelerek Osmanlı seferine karşı hazırlık yapması, 1584 baharında yapılması düşünülen Tebriz seferine engel olmuştur. Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin Gürcistan'da faaliyet göstermelerine sebep olmuştur. Gürcistan'da gerek Gürcü ve Kızılbaşlar'ın taarruzları ve gerekse coğrafyanın ve iklimin yolaçtığı olumsuzluklar Osmanlılar'ın burada güçlü bir şekilde tutunmasını zorlaştırıyordu. Ferhad Paşa, bu zorluğu aşmak için, Ahilkelek ye Postov kalelerine muhafız tayin etmiş, Tiflis ve Şirvan yolu üzerinde bulunan Lori ve Tomanis kalelerini tamir ettirmiştir. Lori Beglerbeyiliği'ne Mora Sancakbeyi Boşnak Potur Ali Bey, Tomanis Muhafızlığı'na Sokolluzade Hasan Paşa tayin edilmişlerdir. Böylece Tiflis yolu emniyet altına alınmıştır².

Ferhad Paşa'nın Ahıska'da da bir kale inşa etmek istediği, ancak askerinin muhalefeti sebebi ile bundan vazgeçerek Erzurum'a dönmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Serdar, askerinin yeniden sefere çıkmaya kudreti olmadığı haberini merkeze yollayarak durumu bildirmesine rağmen, ordunun İran tehlikesine karşı serhadde kışlaması ve gelecek yıl baharda Kızılbaş üzerine yeniden sefer için hazırlanması emrolunmuştur (1 Ekim 1584)³. Fakat bir müddet sonra İstanbul'a çağırılarak, yerine Mart 1585 tarihinde, Özdemiroğlu Osman Paşa, İran serdarı tayin edilmiştir.

Özdemiroğlu Osman Paşa, İran seferi serdarı

¹ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.128-135; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.344-347

² Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.136-137

³ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.139-140; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.355

olduğu emrini alınca Tebriz'i fethetmek ve İran üzerine giderek Kızılbaş meselesini halletmek gayesi ile hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmıştır. Yüz bini aşan bir ordu ile Tebriz'e varan Osman Paşa, iki günlük muharebeden sonra 25 Eylül 1585 tarihinde şehiri teslim almıştır. Ancak Osman Paşa'nın bu başarısının devamı nasip olmamıştır. 30 Ekim 1585 tarihinde serhad boyunda ölmüştür. Yerine, Ferhad Paşa yeniden serdar tayin edilmiştir¹.

G- Ferhad Paşa'nın İkinci Serdarlığı ve İstanbul Andlaşması

Osman Paşa'nın ölümünden sonra geçen bir yıla yakın süre içerisinde İranlılar, defalarca kuşatmalarına rağmen Tebriz'i alamamışlardır. 30 Ağustos 1586'da Tebriz'e gelen Ferhad Paşa, şehiri Kızılbaş kuşatmasından kurtarmıştır. Ferhad Paşa, tamir ettirdiği Tebriz kalesine altı bin yeni muhafız koyduktan sonra, kışlamak üzere Erzurum'a dönmüştür².

Ferhad Paşa henüz Tebriz'e varmadan önce Osmanlı Devleti ve İran arasında barış mektupları teâti edilmisti. Ferhad Paşa, İran ümerasına gönderdiği mektupta, İran'daki iç mücadeleden haberdar olduklarını, eğer hâlâ mukavemet ederlerse, Osmanlı kuvvetlerinin daha da ileri gitmeye muktedir olduğunu; sayet barış istenirse buna yardımcı olacağını bildirmiştir. İran veliahdı Hamza Mirza, serdarın isteği üzerine küçük oğlu Haydar Mirza'yı İstanbul'a göndermeyi kabul ederek, sulh yapma konusundaki ciddiyetini göstermiştir. Ancak 1587 senesinin Mayıs ayında, yani sulh görüşmeleri devam ettiği sırada, Abbas Mirza'nın İran tahtına oturuşu, barış

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.356-357

² Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.162-166

görüşmelerinin kesilmesine sebep olmuştur. Hatta İran'da barış taraftarı olanlar katledilmiştir¹.

Serdar Ferhad Paşa Tebriz tarafıyla uğraştığı sırada Gürcistan bölgesinde de asi Minuçihr ve Simon, Osmanlılar'ı meşgul ediyordu. 1587 senesi yazında Erzurum'dan ayrılan Ferhad Paşa, Cıldır Beglerbeyisi Çerkes Ahmet Paşa ile Kars Beglerbeyisi'ni, ekvad ve kapıkulu askerleri eşliğinde Minuçihr üzerine göndermiştir. Minuçihr, kayınpederi Simon'dan yardım istemiştir. Simon, özellikle gece baskınları ile Osmanlı kuveetlerine zarar verdirmiştir. Ancak neticede Osmanlılar galip gelmişlerdir. Serdarın Gori tarafına yöneldiğini duyan Simon, kaçmak zorunda kalmıştır. Minuçihr'in bulunduğu Ahıska toprakları da ele geçirilmiştir².

Bu arada Kazak Hanı Nazar Han, bizzat Tomanis'e gelerek Serdar Ferhad Paşa'ya itaatini arzemiştir. Kendisine hilat giydirilip, toprakları "ocaklık" beratı ile tevcih edilmiştir. Ayrıca Nazar Han'a Lori Beglerbeyiliği ile paşalık ünvanı da verilmiştir³.

Serdar Ferhad Paşa, Şirvan seferinden beri Osmanlı askerlerine eziyet eden ve Tiflis'e gönderilen yardımları yağma eden Simon'un, bu faaliyetlerini önlemek maksadıyla, sağlam kaleler yapılmasına karar vermiştir. Bu meyanda inşa edilen Gori kalesi muhafızlığına Çerkes Haydar Paşa getirilmiştir. Daha sonra Gori'den Tiflis'e gelen serdar, kaleyi tamir ettirmiştir. Öte yandan, haraca bağlanan Tiflis hakimi Aleksandr Han, sözkonusu kalelere zahire yetiştirmeye

¹ Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.184-186

² Bekir Kütükoglu, aynı eser, s.186-187; Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.360

³ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.362

memur edilmiştir' .

1587-88 kış mevsimini Erzurum'da geçiren Ferhad Paşa, Karabağ Eyaleti'nin alınması ile İran'a büyük bir darbe vurulması ve Şah Abbas'ın barışa zorlanması amacıyla Temmuz 1588 tarihinde Gence üzerine gitmek üzere yola çıkmıştır. Şahın o sırada Özbekler üzerine yürümüş olması, Osmanlılar'ın işini kolaylaştırıyordu². Hazırladığı tuzaklar ile orduya zarar vereceği öğrenilen Simon'u safdışı bırakıp, Gori üzerinden yoluna devam eden Osmanlılar, 1 Eylül 1588 tarihinde Gence'ye girmişlerdir. İranlılar Araş kıyısına kaçarak, Osmanlı ordusunun dönüşünü müteakip şehiri geri alma hazırlıkları yapıyorlardı. Ferhad Paşa Eylül ayı sonlarında Kaçarlı Mehmed Han kumandasındaki Kızılbaşlar'ın üzerine yürüyerek, bu tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Mehmed Han'ın askerlerinin bir çoğu nehirden geçerken boğulmuşlardır. Osmanlı askerleri iki gün yağmadan sonra Gence'ye geri dönmüşlerdir. Gence kalesi müstahkem hale getirilerek, Gori Muhafızı Çerkes Haydar Paşa, vezir payesi ile beglerbeyi tayin edilmiştir³. Şirvan muhafızlığına ise, Cafer Paşa'nın ölümü üzerine, Anadolu Beglerbeyisi Hadım Hasan Paşa tayin edilmiştir⁴.

Gence'nin fethini tamamlayan Ferhad Paşa, dönüş yolunda, haracını göndermekte geciken Aleksandr Han üzerine kuvvet göndermeye hazırlanırken hanın elçisi

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.362; Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.187-189

² İstanbul'dan gelen emir seferin Kazvin'e yapılması şeklinde ise de, ordunun gücünün buna müsait olmadığı düşüncesi ile serdar buna uymamış, bilahire merkez de bu fikri uygun görmüştür. Bkz. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.190

³ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.367-370

⁴ Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s.192

gelerek özür dileyince, bağışlanmıştır. Osmanlı-İran mücadelesi boyunca Osmanlılar'a epeyce zayıf verdiren Simon Han artık, Karabağ gibi, kendisine arka duran Kızılbaş eyaletinin de Osmanlılar'ın eline geçtiğini görerek elçi ile haraç gönderip itaatini arzemiştir. Şimdiye kadar verdiği bütün zararlara göz yumularak, suçu bağışlanmıştır. Yine, Kızılbaşlar'ın Karabağ Beglerbeyisi Kaçarlı Mehmed Han ve Berdaa hakimi Ali Sultan ile Ermeni ve Aranlı hristiyanlar kendi büyüklerini göndererek, itaatlerini bildirmişlerdir. Hanlara ve sultanlara hediyeler verilip hilatler giydirilerek, önceden tasarruflarında bulunan yerler, fermanla kendilerine tevcih edilmiştir. Böylece Şirvan'dan sonra Gence (Karabağ) Eyaleti'nin fethi de tamamlandığından, baş kaldıran kimse kalmamıştır¹.

1578 tarihinde başlayan ve on iki yıl süren Osmanlı-İran savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin Şirvan'dan sonra Karabağ'ı da ele geçirmesi ile son bulmuştur. İranlılar; uzun süren mücadelelerde zaman zaman direnme gösterdilerse de, batıda Osmanlılar'la, doğuda da Özbekler'le aynı anda savaşmak zorunda kalmaları, savaşın Osmanlılar'ın lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Osmanlı devlet adamlarının Özbek Hanları ile yazışıp İran'a karşı onlarla işbirliği yapmaları, savaşın gidişatına ve sonucuna oldukça önemli etkiler yapmıştır. Bu arada savaşın sonuna doğru İran'daki iç mücadele, Kızılbaşlar'ın zaten aleyhlerine devam eden savaşı bir an önce bitirip barış istemelerine sebep olmuştur. Sah Abbas, Luristan, Nihavend, Hemedan, Gence, Karabağ ve Nahcivan bölgelerinin Osmanlılar tarafından alınarak, buralarda yapılan kaleleri ve mühimmatları görünce, daha fazla yer kaybetmemek için barışa mecbur kalmıştır. Sınırdaki Kızılbaş beglerinin Osmanlı tarafına geçmesi ile şahın mukavemet edecek

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.371

gücü de kalmamıştı.

İran'la yapılan barışın şartları, Kazvin'de bulunan serdarın elçisi Veli Ağa ile İran vezirleri arasında görüşülmüştür. Şahın yeğeni Haydar Mirza'nın rehin olarak İstanbul'a gönderilmesi şartı ile İran'dan, Erdebil Hakimi Mehdi Kulu Han ve Haydar Mirza'nın atabeyi Şahkulu Halife başkanlığında bir heyet İstanbul'a gönderilmiştir. Yapılan müzakereler sonucu 21 Mart 1590 tarihinde İstanbul Andlaşması imza edilmiştir¹.

Osmanlılar'ın barış için koyduğu ve İranlılar'ın kabul ettiği şartlara göre;

1- Ashab-ı kirâma, halifelere hakaret edilmeyecek ve İran'daki sünnilere kötü davranılmayacak,

2- Tebriz, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan, Şehrizer ve mülhâkâti Osmanlılar'da kalacak,

3- Osmanlılar'ın elinde bulunan yerlere Kızılbaş taarruzu yapılmadığı müddetçe, barışa sadık kalınacaktır.

Osmanlı Devleti İran'la yaptığı oniki yıllık savaşın ardından, Kafkasya bölgesinin güneyinden İran'ı çıkarmayı başarmıştır. 1590 senesinde yapılan andlaşma ile, daha önce Kızılbaşlar'ın tahakkümünde bulunan; Şirvan, Gence, Revan gibi Kafkas coğrafyasına ait topraklar, Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştır. Gürcistan taraflarında da kesin hakimiyet kurulmuştur.

H- 1590-1639 Osmanlı-İran Mücadeleleri

1578-1590 savaşlarında İran'ın kaybettiği topraklardan kolay vazgeçme niyetinde olmadığı İstanbul Andlaşması'nın imzalanmasından sonra fazla zaman geçmeden, yeniden savaşa hazırlanması ile ortaya

¹ Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s.379-380

çıkmıştır. Şah Abbas, İran'daki iç karışıklıkları bertaraf edip istikrarı sağladıktan sonra, 1603 senesinde barışı bozarak Tebriz'i alıp, Azerbaycan topraklarına girmiştir. Altı ay gibi bir sürede burayı ele geçirmiştir. Revan'a yönelen Şah Abbas burayı da almayı başarmıştır. 1604 senesinde Revan'ı kurtarmak üzere Çagalazade Sinan Paşa serdar tayin edilmiştir. Ancak şahın, Osmanlı ordusunun yolu üzerindeki iase yollarını tahrip etmesi üzerine sıkıntıya düşen ve açlık çeken yeniçerilerin, geri dönmekte ısrarlı oluşları, Sinan Paşa'yı Revan işini halletmeden geri dönmek zorunda bırakmıştır. Ertesi sene Tebriz'i almak için tekrar harekete geçen Sinan Paşa, şahın ani baskını sonucu, yenilmesi üzerine hedefini gerçekleştiremediği gibi, Şirvan, Semahı ve Gence de Osmanlılar'ın elinden çıkmıştır^a.

İran ordusuna karşı aldığı mağlubiyetle Diyarbakır'e çekilen Sinan Paşa, burada vefat etmiştir. Yerine serdar tayin edilen Lala Mehmed Paşa da vefat edince, beş yıl kadar uzunca bir süre İran cephesi serdarsız kalmıştır. 1610 senesi Nisan ayında, Kuyucu Murat Paşa İran serdarı olarak Erzurum'a elmiştir. Buradan Tebriz üzerine yürümüştür. Şhiri kuşatıp Kızılbaş ile savaş halinde iken şahın barış isteği haberi gelmiştir. Şah Abbas, Revan ve Şirvan kendisinde kalmak şartı ile 1555 Amasya Andlaşması esas alınarak bir barış yapmak istiyordu. Osmanlı Devleti bu şartlarda bir andlaşma yapmayı kabul etmemiş, bununla birlikte taraflar arasında ciddi bir

¹ Osmanlı Devleti'nin o sırada, 1593 tarihinden beri devam eden Avusturya savaşı ve Anadolu'daki Celâli isyanları ile meşgul olması İran'ın harekete geçmesi için bulunmaz fırsattı. Osmanlı hükümetinin bu topraklara bakacak durumu yoktu. Bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I.Kısım, s.64

^a İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.64-66

mücadele de olmamıştır. Zira iki taraf birbirinden çekiniyordu. Nihayet Murat Paşa geri dönerek Diyarbakır'e gelmiştir. Serdar Murat Paşa Diyarbakır'de vefat edince (1611), yerine geçen Nasuh Paşa, İran'ın yaptığı teklifi kabul ederek andlaşma yapmıştır (1612 Nasuh Paşa Andlaşması). Bu andlaşmaya göre Güney Kafkasya'daki Şirvan, Revan gibi yerler, İran'ın hakimiyeti altına giriyor, buna karşılık şah, her sene iki yüz yük ipek vermeyi taahhüd ediyordu (1612)¹. Ayrıca bu andlaşmaya göre İran, Dağıstan Semhali ile, Osmanlı Devleti'nin himayesini kabul eden diğer beğlere taarruzda bulunmamayı taahhüd etmiştir².

İran'ın taahhüd ettiği ipeği göndermemesi ve andlaşmayı ihlal etmesi üzerine Öküz Mehmed Paşa'nın serdarlığında İran'a karşı yeniden savaş başlatılmıştır. Mehmed Paşa, Revan'ı kuşattı ise de alamamıştır. Başarısızlığı yüzünden görevinden azledilerek, Halil Paşa serdar tayin edilmiştir (1617). Bu defa Kırım Tatarları da, Osmanlı kuvvetlerine yardıma gelmişlerdi. Hatta Gence taraflarını talan etmişlerdi. Ancak İran'la yapılan mücadelede onbeş bin şehid verilmesine rağmen kesin başarı alınamamıştır³. Halil Paşa, 1612'de yapılan andlaşmayı esas alan bir andlaşma yaparak, İran'ın vermeyi taahhüd ettiği ipeği yüz yüke indirmiştir (1618)⁴.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, İran'la yaptığı bu mücadeleden, genel olarak değerlendirildiğinde zararlı çıkmıştır. Zira neticede İran'ın istekleri

¹ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.67

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.94

³ Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, s.321

⁴ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.68

dogrultusunda bir barış yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Şirvan topraklarının yeniden İran hakimiyetine geçişi ile bu bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Öte yandan, yine aynı muharebeler neticesinde Gürcistan'da da Tiflis, Osmanlı hakimiyetini tanımaktan vazgeçmiştir.

Sultan IV.Murad zamanında (1623-1640) Osmanlı topraklarına yönelik İran tecavüzleri' üzerine, padişah, bizzat sefere çıkmıştır. 1635 tarihinde Revan'ı muhasara ederek teslim almıştır. Kaleyi tamir edip içine cephane koydurmuş, muhafızlığına Murtaza Paşa'yı tayin ederek, geri dönmüştür. Fakat Revan, Osmanlılar'ın elinde çok kalmadan, 1636 Nisan ayında İran'ın muhasarası neticesinde yeniden Kızılbaş'a geçmiştir. Sultan Murad, 1639'da çıktığı ikinci İran seferinde, Bagdat'ı alarak Osmanlılar'a bağlamıştır. Aynı yıl İran ile Kasr-ı Şirin Andlaşması yapılmıştır. Bu andlaşma ile Türk-İran sınırı belirlenmiştir².

1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Andlaşması, aralıklı olarak 1578'den beri devam eden İran savaşlarına son vererek, uzunca bir zaman barış ortamı sağlamıştır. 1723'de başlayacak Osmanlı-İran savaşları ile, Kafkasya'yı da içine alacak olan yeni bir dönem başlayacaktır.

1578 tarihinden 1639'a kadar geçen sürede devam eden Osmanlı-İran savaşlarının, bizim konumuzu ilgilendiren sonuçlarını genel olarak şöyle özetleyebiliriz: 1578'de başlayıp 1590'da biten İran savaşının bu ilk safhasında, Güney Kafkasya'ya dahil olan Dağıstan, Kuzey Azerbaycan (Şirvan), Gence (Karabag) ve Gürcistan bölgeleri, Osmanlı hakimiyeti

¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s:153-164

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.194-205

altına girmişlerdir. 1603'te başlayan ikinci safhada, İranlılar Tebriz, Revan gibi yerleri geri almayı başarmışlardır. Ayrıca yine bu dönemde Gürcistan'da Tiflis bölgesi de Osmanlı Devleti'ne itaatten vazgeçmiştir. Osmanlı-İran savaşlarının son safhası olan, IV. Murad'ın Revan seferi sonucu, önce burası alındıysa da bilahire yeniden İran'ın eline geçmiştir. 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Andlaşması ile, Revan dahil olmak üzere Kafkasya'nın güneyindeki, Kuzey Azerbaycan toprakları resmen Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır.

Dağıstan'da da Osmanlı hakimiyetinden sapmalar olduğunu görüyoruz. Anadolu'da Celâli isyanlarının bastırılması ile meşgul olan devletin, bu gailinden istifade eden İran, fiili mücadelede bulunmamasına rağmen Dağıstan'da propaganda yaparak, Dağıstan Semhali'ni kendi tarafına meylettirmiştir. Dağıstanlılar'ın tutumu karşısında Osmanlı askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, İran'ın bölgede daha rahat hareket etmesine sebep olmuştur. Şah Abbas, Dağıstan ahalisini kendi tarafına çekmek için her sene bu bölge halkına çeşitli hediyeler göndererek, onları kazanmayı başarmıştır. Dağıstanlılar için bu hediyeler bir çeşit vergi gibi kabul ediliyordu. Nitekim İran bu hediyeleri göndermediği zaman, Dağıstanlılar da İran'ın elindeki topraklara çapul ve talan için saldırıyorlardı. 1722 tarihinde Ruslar'ın ilk defa Kafkasya'da görülmelerine sebep olan olay, Dağıstanlılar'ın böyle bir saldırıda Rus tüccarlarını da öldürmeleri ile ortaya çıkmıştır¹.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.30

II- Rusya'nın Kafkasya'ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler

A- Çar I.Petro'ya Kadar

Ruslar ile Kafkas kavimleri arasındaki ilişkilerin başlangıcı X. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 914 tarihinde bir Varangian (Rus) akın kolu, Hazar Denizi'ne kadar inmiştir. Aynı yüzyılda büyük prens Sviatoslav, sınırlarını Kuzeybatı Kafkasya'daki Kuban Nehri'ne kadar genişletmiştir. Burada Çerkes ve Ossetler'in ataları oldukları tahmin edilen Yassi ve Kossoglar'la savaşmışlardır. Ruslar'ın bu yüzyılın sonlarına doğru Taman Yarımadası'nda Tumatarkan Prensligi'ni kurduklarını görüyoruz. Ancak bu prensliğin izleri XI. yüzyılın sonlarından itibaren kaybolmuştur. Bu tarihlerde Ruslar'ın Hazar Türkleri ve Çerkesler'le mücadele ettikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Bununla birlikte Kafkas siyasetini XVI. yüzyılda Kazaklar'ın Terek Irmağı civarını işgal etmeleriyle başlatmak gerekir¹.

III.İvan zamanında (1462-1505), Rus baskısından kaçan Kazaklar, Terek Havzası'na yerleşmişlerdir. Aileleri ve sürüleri ile gelen Kazaklar'dan bir kısmı ise Hazar Denizi'ne kadar ilerlemiştir. Kazaklar buraya geldiklerinde Kabartay ve Çeçenler'le karşılaşmışlardır. Kabartaylar o tarihlerde Terek'le Kuban arasındaki topraklarda yaşıyorlardı. Daha sonraları Don ve Terek Kazakları diye iki ayrı grup olarak karşımıza çıkacak olan Kazaklar'ın Kuzey Kafkasya'ya gelişleri aynı zamanda Ruslar'ın Kafkas bölgesine inişleri anlamına gelmektedir. Kazaklar'ın, Kafkasya'nın kuzeyine Ruslar'ın da yardımı ile planlı

¹ John Baddeley, aynı eser, s.35-36. Kazaklar'ın kökeni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser, s.36-51; İsmail Berkok, aynı eser, s.312-318

bir şekilde yerleşmeleri sonucu, Petro ile başlayan ünlü "Kafkas Siyaseti"nin temelleri atılıyordu. Nitekim, Kafkasya'daki Kazak toplulukları Don, Volga ve Dinyeper'den aktarılan Kazaklar'la takviye edilmek, yeni kaleler ve garnizonlar kurulmak suretiyle "kazak hattı", Azak Denizi'ne kadar uzatılmaya çalışılıyordu. Bu suretle Kuzey Kafkasya'da, tüm bölgeyi boydan boya kateden 700 km. uzunluğunda bir hat oluşturulmuştur¹.

Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Kafkasya'daki bu faaliyetlerini önemsemiyordu. Zira Osmanlılar'ın dünyanın süper gücü olduğu XVI. yüzyılda Ruslar'ın ismi yeni yeni duyuluyordu. Altınordu Devleti'nin kuzeyinde, onun gölgesinde fazla gelişme fırsatı bulamayan Ruslar, Osmanlı Devleti için zaten tehlike olamazdı. Ancak Altınordu Devleti'nin yıkılışından sonra onun yerine kurulan hanlıkların birer birer Rusya lehine ortadan kalkması ve Kafkasya'nın hemen kuzey sınırındaki bu bölgelerde Rus hakimiyetinin kurulması, Osmanlı Devlet adamlarının, dikkatlerini bu yöne sevketmelerine sebep olmuştur. Daha önce izah ettiğimiz gibi Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nın Ruslar'ın eline geçmesi ile Rusya artık, eski küçük "Moskova Knezliği" olmaktan çıkarak, "çok milletli" bir devlet olmuştur. Özellikle Astrahan'ın işgali, Rus İmparatorluğu'nun kuruluşunun yanında Osmanlı Devleti'ni tehdit eden "Rus meselesi"nin de başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, ileriki tarihlerde en mühim dış problemleri ya doğrudan doğruya Rusya ile ya da, Rusya'nın el altından desteklediği unsurlarla ilgili olmuştur².

¹ John Baddeley, aynı eserinde Ruslar'ın Kafkasya'yı işgalinde bu hattın nasıl yararlandıklarını güzel bir anlatımla belirtmektedir.

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.49

Osmanlı Devleti, Rusya işini, kendisine tabi olan Kırım Hanlığı'na havale ederek yürütüyordu. İlk zamanlar zayıf Moskova Knezliği'ne karşı Kırım Tatarları'nın zorlanması sözkonusu değildi. Kırımlılar, Rus topraklarına daha ziyade ganimet ve köle elde etmek için akınlarda bulunuyor, fakat bu arada, Rus topraklarının merkezine kadar giderek onlara ağır darbeler vurmaktan da geri kalmıyorlardı¹. Ancak IV.İvan'ın Rus tahtına geçişinden sonra (1547), Ruslar'ın politikalarında değişiklikler olmuş, hanların kendi aralarındaki çekişmelerden istifade eden Çar, kuzeye doğru inerek Kazan ve Astrahan'ı ele geçirmişti. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin desteğini almasına rağmen artık başarılı olamıyordu. Çünkü Kırım Hanı'nın karşısında yalnız Ruslar yoktu. Ruslar, Nogaylar arasında, Kazan ve Astrahan'da ve hatta Çerkesler arasında müttefikler bulmakta idiler². Osmanlılar'a tabi bir kısım Çerkesler³ arasında da Rus nüfuzu yayılmıştı. Hatta bunların bir kısmı hristiyanlığı benimseyerek atalarının dinini terk etmişlerdi. Rus Çarı, Kabartay Prensi Temrük'ün kızı ile evlenerek, onunla akrabalık bağı kurmuştu. Buna karşılık Çar, prence askeri yardımda bulunacaktı. Terek boyunda inşa ettirdikleri kaleleri, Çerkesler'i

¹ Kırım Hanları'nın Moskova'ya karşı takip ettikleri siyaset, sistemli bir devlet siyaseti değildi. Hanların, Moskova'dan ağır hediyeler almayı hedeflemeleri, güttükleri politikanın esasını teşkil etmekte idi. Ayrıca "tıs" denilen bir çeşit vergi de alıyorlardı. Hediye ve verginin aksamaması, Tatarların Rus topraklarına seferi için yeterli oluyordu. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s.159.

² Halil İnalıcık, "aynı makale", s.359; İsmail Berkok, aynı eser, s.319

³ Kuvvetli Jana Begi Kansavuk, padişahın tuğ ve sancak alarak, onbeş bin askeri ile Osmanlı hakimiyetini tanımıştı. Bkz. Halil İnalıcık, "aynı makale" s.360-361

Türk ve Tatar saldırılarından korumak maksadıyla kullanacaklarını söyleyen Ruslar, gerçekte ise, Kafkasya'ya yönelen tehditlerinin bir basamağı olarak buraları elde etmeyi planlamışlardır.

Ruslar'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz müttefiklerinin de yardımı ile nüfuz sahalarını Kafkaslar ve Karadeniz'e kadar uzatmaları, en az 1300 yıldır Türk yurdu olan Doğu Avrupa steplerinin Slavlar'a geçmesi anlamına gelmekte idi. Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuzeyde takip ettiği muvazene siyasetinin de yıkılması ve Karadeniz'in doğrudan doğruya tehdit altına düşmesi demekti. Nihayet bizzat Azak Kalesi üzerine Kazak-Çerkes taarruzları, Osmanlı Devleti'ni ciddi olarak endişelendirmeye başlamıştır. Çünkü bu, Osmanlı Devleti için, Orta Avrupa ve İran'dan başka, kuzeyde yeni bir cephenin kurulması demekti¹.

Esasen Ruslar, Osmanlılar'la açıkça ihtilâf halinde olmaktan çekiniyorlardı. Rusya'ya karşı Kırım Tatarları'nın akınları devam etmekle birlikte Çarlık Rusyası, güney hududunda kurduğu kaleler sistemi ve ateşli silahları ile bu akınları kırmakta artık güçlük çekmiyordu. Hatta daha fazlası, şimdi güneyde Kazaklar, Çerkesler, Nogaylar vasıtasıyla Kırımlılar'ı kendi yurtlarında vurabiliyor, Osmanlı Devleti'ni bile telaşa düşüren karşı akınlar yapabiliyordu². Çar İvan ise, Kazaklar'ın kendi emri dışında taarruzda bulduklarını bildirerek, mesuliyetten kurtulmak

¹ Halil İnalçık, aynı makale, s.362-363

² 1559 yılında Azak Kalesi'nin Dimitraş adlı Kazak reisi tarafından muhasarası zor bertaraf edilmiş, İstanbul'dan acele ile yardım gönderilmiştir. Kefe beyine, Kırım Hanı'na ve Rumeli Sancakbeyleri'ne, harekete hazır olmaları emredilmiştir. Halil İnalçık, "aynı makale", s.365

istiyordu¹ .

Ruslar, Sunja Kalesi (1567) ve Dağıstan'da inşa ettikleri kale (1568) vasıtasıyla bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdi. Ruslar'ın bu faaliyetlerinin bizzat Azak'ı hedef aldığı düşüncesi ile tedirgin olan Osmanlı Devleti, 1569 tarihinde Astrahan seferini gerçekleştirmiştir. Bu seferin başarısızlıkla neticelenmesi, Ruslar'ın Kafkasya'daki varlığını kuvvetlendirmiştir². Hatta Kırım üzerinden Azerbaycan'a kadar uzanan askerî yolun emniyeti de tehlikeye düşmüştür. Artık Osmanlılar, seferleri için önemli olan bu yol üzerinde Ruslar'la sürekli mücadele etmek durumunda kalıyorlardı.

IV. İvan devrinde Kafkasya'nın kuzeyindeki müslümanların Osmanlı Devleti ile muhtemel bir işbirliğinden çekinen Rusya, diplomasi yoluyla, Osmanlılar'ın bölgede kendi aleyhine bir faaliyette bulunmasını önlemeye çalışıyordu. Bununla birlikte Kafkaslar'daki Rus faaliyetleri devam ediyordu.

Kazaklar ve silahlı tüccarlar Moskova'nın nüfuzunu Kafkaslar'a ve Asya'nın içlerine doğru her gün bir parça daha ilerletiyorlardı. Ruslar, Osmanlılar'ın ve Kırım kuvvetlerinin Orta Avrupa'da meşgul olmasından istifade ederek, verdikleri taahhüde rağmen Terek Havzası'ndaki kaleleri yıkmaya yanaşmıyorlardı. 1592'de İstanbul'a gelen Rus elçisine durum bildirildiğinde elçi, daha önce olduğu gibi kalelerin yıkılacağını, eşkiyalık yapan Kazaklar'ın hareketlerinden ise, Rusya'nın mesul olamayacağını söylüyordu. Oysa gerçekte bütün bu step korsanları Rusya'dan destek alıyorlardı. Nitekim Çar, Volga üzerinde hakimiyetini kuvvetlendirmek için vaktiyle

¹ Halil İnalcık, "aynı makale" s.366

² -Muzaffer Ürekli, "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya", Kafkas Araştırmaları I, s.24

Osmanlılar'ın kanal kazdığı bölgede 1589'da Tzaritsin (Stalingrad) Kalesi'ni yaptırmış ve Kazakları buraya yerleştirmişti¹.

Ruslar'ı Kafkasya'ya çeken bir olay da, aynı tarihlerde, Kafkaslar'daki dindaşları olan Gürcüler'in istekleridir. 1586'da Gürcistan Kralı Aleksandr, Moskova'ya elçi göndererek Kumuk saldırılarına karşı ondan yardım istemişti. Bunun üzerine 1594 tarihinde Boyar Khovorostin kumandasındaki bir Rus kuvveti Tarku'yu ele geçirmişti. Ancak Ruslar burada tutunamamışlar; hatta 7000 kişilik Rus birliği tamamen imha edilmiştir. Bu hezimete rağmen Ruslar'ın Kafkasya'ya iniş çalışmaları durmamıştır. Çar İvanoviç, kendisine "İberya toprağının, Gürcü krallarının, Kabartaylar'ın, Çerkesler'in ve dağlı prenslerin efendisi" ünvanını vermekten çekinmiyordu². Maglubiyetin intikamını almak için yaptığı Şetkale ve Terek Muharebelerinde de (1604) yenilmekten kurtulamamıştır³.

XVI. asrın sonlarında ve XVII. asrın başlarında, gelecekte iki devlet arasındaki münasebetlere dair meseleler kesin şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Karadeniz ve Kafkasya'ya doğru yayıldığını ve kendi nüfuz sahasını tehdit ettiğini anlamıştı. Osmanlı Devleti Karadeniz, Kuzey Kafkasya ve Hazar Denizi steplerinden, Orta Asya'ya kadar uzanan Türk ve İslâm memleketlerinin, Rus istilâsı karşısında müşterek müdafaa ihtiyacı ile, kendi etrafında toplandığını görmüştür. Ancak Rusya, güneyde kendisinden çok daha fazla kuvvetli olan Osmanlı Devleti ile açık bir mücadeleye sebep olacak

¹ Halil İnalcık, "aynı makale", s.391-393

² John Baddeley, aynı eser, s.41

³ İsmail Berkok, aynı eser, s.343-346

bu ilerlemelerine ara vermek zorunda idi. Batıda Lehistan'la yaptığı mücadele, Rusya için daha hayati bir mahiyette idi. Zaten Osmanlı Devleti de Avusturya ve İran'la yaptığı mücadeleler sebebiyle kuzeydeki aktif politikasını XVII.yüzyıl boyunca durdurmak zorunda idi. Ancak Osmanlı-Rus mücadelesi, Moskova'ya tabi Kazaklar'ın, Osmanlı topraklarına akınları ile dolaylı olarak devam etmiştir. XVII.yüzyılda Kazaklar Osmanlılar'ın Karadeniz ve sahillerindeki güvenliğini daima tehdit etmişlerdir. Sinop (1614), Ahyolu (1621) ve Yeniköy (1625) baskınları buna örnek olarak gösterilebilir. 1637 tarihinde Azak Kalesi'ni almayı başaran Kazaklar, bir müddet sonra Osmanlı Devleti ile mücadeleye girmekten kaçınan Çar'ın emriyle burayı iade etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Ruslar'ın ilerlemesinden, hatta İran'la ittifak yapmasından endişe ediyordu¹.

XVII.yüzyılın ikinci yarısında Dinyeper Kazakları ve Ukrayna sahası, Osmanlı Devleti, Rusya ve Lehistan arasında mücadeleye sahne olmuştur. Ukrayna Kazakları'nın Rus himayesine girişi, Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ne karşı stratejik bir kazanç elde etmesi demektir. Nitekim Rusya, Ukrayna topraklarını Karadeniz sahilinde ilerlemesinde, bir sıçrama tahtası olarak kullanacaktır. Osmanlılar da buna seyirci kalmayarak müdahale etmişlerdir. 1678'de Sadrızam Kara Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu, Kırım kuvvetlerinin desteği ile Kazak Hatmanı Doroşenko'nun üzerine yürüyerek, Çehrin Kalesi'nde Kazak-Rus ittifakını yenmiştir². Sonuçta iki taraf arasında yirmi yıllık bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır

¹ Halil İnalçık, "aynı makale", s.396-397

² Bu suretle Osmanlı ve Rus kuvvetleri ilk defa karşı karşıya gelmişlerdir. Bkz.Halil İnalçık, "aynı makale", s.397

(Edirne Andlaşması 1681). Ancak II.Viyana Kuşatması ve sonrasındaki gelişmeler bu andlaşmanın ömrünün uzun olmasını engellemiştir¹.

Netice itibarıyla, Kazan ve Astrahan'ı ele geçirerek ilk defa çok milletli devlet olan Ruslar, Kafkasya sınırlarına inmiş oluyorlardı. Kafkas kavimlerinin karşı koyması ve Osmanlı Devleti'nin, kendi güvenlik sahasını tehdit eden Ruslar'a karşı bu bölgede direnmesi, Ruslar'ın bu yüzyılda daha güneye inmelerine imkân vermemiştir. Ancak Ruslar, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında oluşturdukları Kazak hattı ile, hem Kafkasya ve Karadeniz sahasını ta'ciz etmeye hem de güneye inme politikalarının hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Nitekim Çar I.Petro'nun, Rus tahtına geçişinden sonra, Rus devleti için olduğu kadar Kafkasya ve dolayısıyla Osmanlı Devleti için de yeni bir dönem başlamıştır. Bundan sonra artık Osmanlı'nın gerileme dönemini, Rusya'nın ise Kafkasya, Karadeniz ve Balkan sahasında, Osmanlı Devleti aleyhine istilâlarını görmekteyiz.

B- I.Petro ve Halefleri Zamanında Kafkasya'da Osmanlı-Rus İlişkileri

1683 tarihinde Osmanlılar'ın Viyana'yı almak için yaptıkları ikinci sefer yenilgi ile sonuçlanınca Türkler'e karşı teşkil edilen "Mukaddes İttifak"a (Avusturya, Venedik, Lehistan), Rusya da girmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, Lehistan Rusya'ya, Ukrayna'da hareket serbestisi verirken, Rusya da, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen mücadeleye, iştirak

¹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.8-9.Çar I.Petro, 1695 tarihinde Azak Kalesi'ni muhasara ederek andlaşmayı ihlâl etmiştir.İsmail .Uzunçarşılı, aynı eser, III, II.Kısım, s.164

edecekti¹. Rusya bu ittifaka girmekle, en güçlü rakibi Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletlerinin desteğini kazanıyor ve Türkler'e karşı başarılı olmanın ilk adımını atmış oluyordu. Nitekim Rusya, güneyde emellerine engel teşkil eden Osmanlı Devleti'ne karşı hemen harekete geçerek, Azak Kalesi'ne yönelmişti. Çünkü burayı elde ederse, Kafkasya'yı kuzeyden çevirmiş olacaktı². Ruslar'ın başına, 1689 yılında Petro'nun geçmesi ile, Rusya tarihi açısından yeni bir dönem başladığı gibi, Osmanlı-Rus mücadelesi bakımından da, Osmanlılar'ın aleyhine bir devre başlamış oluyordu.

Çar I.Petro, Rus tahtına geçer geçmez, devletin genişlemesi için denizlere çıkması gerektiğine inanarak, bir donanma yapmaya karar vermiştir. O tarihlerde Baltıklar'da güçlü bir devlet olan İsveç'e karşı mücadeleden kaçınan Petro, mukaddes ittifaka yenilmiş olan Osmanlı Devleti tarafına yönelerek, güneyden denizlere ulaşmayı plânlamıştır. Bu plânın gereği olarak Azak Kalesi Ruslar tarafından alındığı takdirde Karadeniz'e ulaşmak ta mümkün olacaktı³.

Esasen Çar I.Petro, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında aldığı yenilgiden yararlanmak istiyordu. Çarın amacı, İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a ulaşmaktı. Petro için bu işin en kestirme yolu, Kafkasya geçitleri idi. Ancak buralar alındıktan sonra, hedeflere ulaşmak mümkün olabilirdi⁴. Nitekim Çar I.Petro bütün bu amaçlarla, 1695 tarihinde Azak Kalesi'ne saldırdıysa da başarılı olamamıştır. Bu ilk saldırının ardından 1696'da donanma destekli bir

¹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.11

² İsmail Berkok, aynı eser, s.350-351

³ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.12

⁴ Abdullah Saydam, aynı eser, s.53-54

saldırı yapan Çar, kaleyi şiddetli bir şekilde muhasaraya almıştır. Kaleye gelecek yardım yollarının kesilmesi, kaledekilerin durumunu güçleştiriyordu¹. Şiddetli top atışlarına dayanamayan Türkler, kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bu suretle, Karadeniz'in kilidi sayılan Azak Kalesi Ruslar'ın eline düşmüştür (19 Temmuz 1696)².

Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından ele geçirilişi, Osmanlılar açısından son derece tehlikeli idi. XVI.yüzyılın ikinci yarısından bu yana Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru yayılmakta olan Ruslar, bu kaleyi alarak büyük bir başarı elde etmişlerdir³. Rus Çarı, kaleyi iyice tahkim edip içine muhafızlar koyarak, güvenliğini sağlamıştır⁴.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında, Azak Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçmesi, devletin zararına bir gelişme olarak değerlendirilmesine rağmen, o tarihte Avrupa'da savaş halinde bulunan devlet, bu tarafa pek dikkat edememiştir. Zaten Osmanlı devlet adamları, Azak Kalesi'nin yakın zamanda Ruslar'dan geri alınacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple Ruslar'a karşı sadece Kırım kuvvetlerinden istifade edilmiştir. Ancak Ruslar'ın bu sefer, donanma ile takviyeli oluşu ve çok sayıda ağır toplarının bulunması, onların

¹ Erzurum valisi Bali Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa kuvvetleri kalenin yardımına gelmişlerse de, Ruslar'ın aldığı tertibat üzerine içeriye girememişlerdir. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.583

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.13. İsmail H.Uzunçarşılı, kalenin teslim tarihini 1697 olarak kaydetmektedir. Bkz. aynı eser, III, I.Kısım, s.583

³ Kalenin ele geçirilişi Moskova'da şenliklerle kutlanmıştır. Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.13

⁴ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.584

bundan sonraki mücadelelerde gücünü gösteriyordu' .

13 Temmuz 1700 tarihinde yapılan İstanbul Andlaşması, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferin bir belgesi niteliğindedir. Andlaşma ile Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'ni Ruslar'a bırakmayı kabul ettiği gibi, Don Nehri mansabında 100 km. kadar bir kıyı ile Kuban tarafında geniş bir sahayı da kaybetmiştir² .

Osmanlı Devleti, 1709'da hem Azak Kalesi'ni kurtarmak hem de Ruslar'a ağır bir darbe vurmak imkânı bulmuşsa da, bundan istifade edememiştir. Rusya'nın İsveç ile yaptığı Poltava Muharebesi'nde İsveç'in Kırım Hanı ve Osmanlı Devleti'nden yardım istemesine rağmen, barışı bozmak istemeyen Osmanlı devlet adamları, bu isteği kabul etmemiş, böylece büyük bir fırsat kaçırmıştır. Poltava'da İsveç'e karşı zafer kazanan Rusya, bu sefer esas hedefi olan Osmanlılar'a yönelmiş ve harp hazırlıklarına başlamıştır. Ancak bu arada durumun farkına varan Osmanlı Devleti de savaş hazırlıklarını başlatmıştır. Nihayet, kaçınılmaz olan savaşı, Rusya'nın İsveç ile olan meşguliyetinden de yararlanarak, Osmanlı Devleti başlatmıştır (1710)³. Rusya'ya karşı savaş ilânında, Osmanlı topraklarında bulunan İsveç Kralı XII.Şarlı ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın teşvikleri etkili olmuştur⁴ .

İsveç'e karşı aldığı başarıdan dolayı Osmanlı Devleti'nin savaş ilânından çekinmeyen Rusya,

¹ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.13

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.15; İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, III, I.Kısım, s.593

³ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.19

⁴ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.63-75;

yapılacak mücadeleyi kazanacağından emin görünüyordu¹. Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ile Çar'ın kumandasındaki Rus ordusu, Prut Nehri kenarında karşılaşmışlardır. Osmanlı askerlerinin seri ve çabuk manevraları sayesinde, kendisine vaadedilen erzak ve asker yardımını alamayan Rus ordusu, bitkin bir vaziyette savaşa başlamıştır. Nitekim bunun acısını da savaş sonunda büyük bir mağlubiyetle çekmiştir. Zira Osmanlı ordusu ile Prut bataklıkları arasında sıkışan Çar Petro, kurtuluşu Osmanlılar'dan barış istemekte bulmuştur. Baltacı Mehmed Paşa; Rus ordusunu tamamen ortadan kaldırma ve dolayısıyla, istikbalde Osmanlı Devleti için en büyük rakip olmasından kurtulma fırsatını elde etmişken, Çar'ın barış teklifini kabul ederek, bu fırsatı kaçırmıştır. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, Ruslar Azak Kalesi'ni iade edecekler, Taganrog Kalesi'ni ve Dinveper boyundaki kaleleri yıkacaklardı².

Rusya, Azak Kalesi'ni teslim etmekle kaybının ne kadar büyük olduğunu anlamıştı. Nitekim, İsveç işini 1721'de halleden Rusya³, yönünü yeniden güneye çevirerek, faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Öncelikle Azak Kalesi'ni almak için çalışmış, bu suretle Kafkasya'yı kuzeyden tehdit etmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Nitekim Ruslar, 1739 Belgrad Andlaşması ile Azak Kalesi'nin yıkılmasını temin ederek Karadeniz'e çıkmak için büyük bir imkân elde etmişlerdir. Tabii ki bu durum, Osmanlılar'ın Kafkasya'daki siyasetleri ve nüfuzları açısından

¹ I.Petro, Eflâk ve Bogdan Voyvodaları Dimitri Kantemir ve Brankovan ile anlaşarak onlardan yardım sözü almıştır. Bkz.İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.73-74

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.20; İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.76-84

³ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.21

fevkalade zararlı olmuştur¹.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkaslar'daki emellerini artık kavramaya başladığından, tedbir alma yoluna gitmiştir. Bu cümleden olarak, Tiflis'in merkeze bağlanması sağlanırken, Semahı'ya da bir hakim tayin edilerek, devletin buralardaki kontrolü sıkılaştırılmıştır. Sirvan'daki halk Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek Kızılbaşlar'ın zulmünden şikayet etmişler, İran'ın elinden kurtarılmaları için, isyan eden Dayud Han'ın, han tayin edilerek desteklenmesini istemişlerdi. Osmanlı Devleti, Ocak 1723'te berat yollayarak, Dayud Han'ın Sirvan hanlığını onaylamıştır². Ayrıca, Karadeniz sahillerinde, savunma amaçlı kalelerin yapılması düşünülmüştür. Nitekim Faş Kalesi bu münasebetle kurularak buradan Gürcistan'daki bölgelere ve Dağıstan taraflarına yardım göndermek mümkün olmuştur³.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da bu çeşit faaliyetleri, Rusya'nın tarihi emellerine ters düşecek nitelikte idi. Çar Petro, mümkünse Hindistan'la bir ticari yol kurabilme gayesinde olduğu için, Kafkaslar üzerinden bunu temin etmeye çalışıyordu. Osmanlılar'ın Kafkaslar'daki faaliyetleri, gelecekteki ticaret yollarının Türkler'in elinde olmasından endişe eden Petro'yu⁴ harekete geçmeye sevk ediyordu. Bu sebeple Hazar kıyıları ve Kafkaslar'ın güneyini ele geçirme plânları yapıyordu. Ruslar'ın bütün Kafkasya bölgesini tek başına ele geçirmelerini önlemek üzere Babıâli, Rusya ile 1721 "İran'ın taksimi" anlaşmasını yapmak

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.32

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.176

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.33

⁴ John Baddeley, aynı eser, s.52

zorunda kalmıştır. Rusya, İran ile barış halinde idi. Dolayısıyla, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya girmesi için bir bahane bulması gerekiyordu. Lezgiler'in 1722 yılında Rus tüccarlarına saldırımları, Ruslar'a bu fırsatı vermiştir. Bizzat sefere çıkan Petro, Hazar Denizi'nden ve karadan harekete geçmiştir. Harekete geçişinin masumluluğunu belirtmek için de, amacının Kafkaslar'ı istilâ etmek değil, Ruslar'a zarar veren yağmacıları te'dip etmek olduğunu ifade ediyordu¹.

Oysa Kafkaslar'ın Ruslar tarafından işgalinin başlangıcı sayılabilecek bu saldırıda Rusya, İran ve özellikle Dağıstan'daki kabilelerle mücadele etmiştir. Düzenli Rus askeri birliklerine karşı cesaretli, ancak dağınık bir halde bulunan Kafkas kavimlerinin² kesin bir başarı elde etmesi mümkün değildi. Nitekim önemli bir direniş ile karşılaşmayan Ruslar, Derbend'i 23 Ağustos 1722'de işgal etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Petro'nun, kendi himayesindeki Derbend'i işgal etmesini protesto etmişse de, bu protestoya önem vermeyen Çar³, güneye doğru ilerleyip Bakü'yü kuşatmıştır. Ancak Şirvan Hakimi Davud Han, Osmanlılar'dan aldığı yardımla Ruslar'ı durdurmayı başarmıştır. Bu arada Ruslar, İran'ın Hazar Denizi'nin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Esterâbâd eyâletlerini işgal etmişlerdi. 1724'te İstanbul'da yapılan andlaşma ile de Osmanlı Devleti, Derbend ve Bakü dahil olmak üzere Hazar Denizi'nin batı

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.55

² Dağıstan'da ve Azerbaycan'da muhtelif hanlıklar mevcuttu ve bunlar arasında da rekabet ve düşmanlıklar vardı. Meselâ, Çeçenlerle aralarındaki anlaşmazlık, Kumuklar'ın Ruslar'a destek çıkmasına sebep olmuştur. John Baddeley, aynı eser, s.54

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.95

sahillerinin Rusya'ya terk edilmesini kabul etmiştir¹. Böylece Rusya, tarihinde ilk defa Azerbaycan'da resmen bir toprak parçasına sahip olmuştur². Öte yandan 1727'de imzalanan Osmanlı-İran Andlaşması ile; Tebriz, Gence, Karabağ, Tiflis ve Sirvan bölgeleri, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır³. Bu yerlerin Osmanlı Devleti'ne terkedilmesinde, Dağıstan halkının, İran'a karşı ayaklanarak, Gence ve Semahı taraflarına doğru saldırıda bulunmaları etkili olmuştur⁴.

Rusya ile Kafkaslar üzerinde yapılan 1721 anlaşmasına rağmen Osmanlı devlet adamları, Çar I.Petro'nun her an Osmanlılar'a karşı saldırısından da korkuyorlardı. Ancak Petro'nun 1725'te ölümü, Osmanlılar'a rahat bir nefes aldirmiştir⁵.

Petro'nun ölümü Kafkaslar'da Rus saldırılarının durması ümidini uyandırmıştı. Nitekim Katerina'nın tahta geçişine kadar, Ruslar'ın Kafkaslar'a direk bir müdahalesi olmamıştır. Ancak 1736-1739 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus savaşları, Kırım ve Azak topraklarının statülerinde değişikliklere yol açarak, Ruslar'ın Kafkasya ile ilgili düşüncelerinin gerçekleşmesi yolunda yeni kapılar açmıştır. 1730-1740 yıllarında Rus tahtında oturan Çariçe Anna, babası Petro'nun vasiyetini tutma gayreti ile, icraatlarının

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.353

² İbrahim Yüksel, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İstilası ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", Kafkas Araştırmaları I, s.26

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.33. İran savaşları ile ilgili bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.172-181

⁴ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.173

⁵ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.22

istikametini belirlemişti¹.

Avusturya ile ittifak yapan Rusya², Kırım Tatarları'nın, Rus topraklarına ve kendisine ait olduğunu iddia ettiği Kabartay arazisine geçerek tecavüzlerde bulunduğu bahanesi ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. Osmanlı Devleti'nin İran'la meşgul olması, bu duruma hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Harbin önlenmesi için çalışıldıysa da, Ruslar'ın aniden Azak Kalesi'ne saldırımları üzerine İran'la andlaşma yapılarak, Rusya'ya savaş ilan edilmiştir (2 Mayıs 1736)³. General Munnich kumandasındaki Rus ordusu, Kırım'a saldırarak Bahcesaray'ı yakmış⁴, Özi ve Azak Kaleleri'ni de almıştır. Böylece, Ruslar'la yapılan savaş, Osmanlılar'ın yenilgisi ile neticelenmiştir. Ancak Ruslar, aldıkları galibiyetin semeresini görememişlerdir. Zira Osmanlılar'ın bu mücadelede yenilmesinin sebebi, esas kuvvetlerinin Avusturya cephesinde savaşmasıdır. Bu cephe, Belgrad Andlaşması ile kapanınca Ruslar, Osmanlılar'ın bütün güçlerini kendi üzerine çekeceği korkusuyla anlaşma zemini aramış ve barış istemiştir⁵.

Ruslar'la yapılan barış andlaşması ile, Azak Kalesi'nin yıkılması ve iki devlet arasında tarafsız saha olarak kalması (3.madde), Kırım Tatarları'nın ve Kafkasya'da Osmanlı tabisi olan kavimlerin, Kazak ve

¹ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.22

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.253

³ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.254

⁴ Kırım ilk defa Rus istilâsına ve tahribine uğramıştır. Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.23

⁵ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.292-293

Kalmuklar'la mücadelelerinin men edilmesi (5.madde) ve Kuzey Kafkasya'daki Küçük ve Büyük Kabartay bölgelerinin iki devlet arasında tampon bölge olarak müstakil kalmaları ve işlerine her iki tarafın karışmaması karara bağlanmıştır¹.

Ruslar bu savaşlar sırasında, Kızlar Kalesi istikametinden Orta Kafkaslar'a da taarruzda bulunmuşlar, ancak bu taarruz, Çeçenler ve Rus düşmanı olan Kabartaylar'ın direnmeleri ve karşı saldırılarıyla durdurulmuştur². Ruslar'ın Kafkas bölgesinde başarılı olmaları, o tarihlerde zaten beklenemezdi. Çünkü Nadir Şah'ın İran tahtına geçmesinden hemen sonra, daha önce Osmanlılar'ın ve Rusya'nın eline geçen Güney Kafkasya'daki toprakları geri almak için başlattığı büyük saldırı, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti ve Rusya'nın kendi aralarındaki savaşlar sebebiyle cevapsız kalmış, bu da İran'ın, bölgede kolayca ilerlemesine imkân vermiştir. Rusya, Osmanlı Devleti ile muharebeye hazırlandığı 1735'te, İran'la Ganja Andlaşmasını imzalayarak, Kür nehrinin güneyindeki topraklarla Bakü ve Derbend'i İran'a bırakmıştı. Buralardaki Rus kuvvetleri Terek hattına çekilerek, Katerina'nın başa geçişine kadar bu hatta kalmışlardır³. Ancak Rusya, Kazaklar vasıtasıyla el altından, hattı daha güneye doğru kaydırmaya gayret etmiştir⁴. Öte yandan, Kafkasya'daki kavimlerin birleşerek Kazaklar'a karşı güç oluşturmalarını önlemek için özellikle Kabartaylar'dan yararlanma

¹ Andlaşma maddeleri için bkz. Nihat Erim, Siyasi Tarih Metinleri, Ankara, 1953

² İsmail Berkok, aynı eser, s.346

³ Bu dönemde Rusya, Avrupa sahnesinde savaşlar yaptığından (bkz. Akdes N.Kurat, Rusya Tarihi, s.277-279), Kafkasya ile meşgul olamamıştır.

⁴ John Baddeley, aynı eser, s.58-59

yoluna gitmiştir. Aksi takdirde, "birleşik Kafkasya" ile mücadele edebilmek için çok büyük çaba harcaması gerektiğinin farkına varmıştır¹. Bu sebeple, 1739'da imzalanan andlaşmayı ihlâl etme pahasına, Küçük Kabartayları işgal, Büyük Kabartay bölgesini de tazyik etmekten geri durmamıştır. Osmanlı Devleti de Ruslar'ın bu faaliyetlerini engellemek ve Azak Kalesi'ni yeniden almak için çalışmıştır².

III- Nadir Şah'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Nadir Şah'ın³ İran'da başa geçmesinden önce Rusya ve Osmanlı Devleti, İran'ın işlerindeki meşguliyetinden istifade ederek Kafkasya bölgesinde bir kısım yerleri ellerine geçirmişlerdi. Nadir Şah İran'da yönetimi ele geçirdikten sonra, Osmanlılar'ın elinde bulunan, İran'a ait olduğunu iddia ettiği yerleri geri istemiştir. Esasen onun niyeti, Kafkasya'ya girerek bölgeyi ele geçirmek, böylece Osmanlı Devleti'nden intikam almaktı. Nitekim bu maksatla, Osmanlı hükümetinin cevabını dahi beklemeden taarruza geçerek, Azerbaycan topraklarını işgal etmiştir. Nadir Şah'ın, Afgan işleri için Herat tarafına gitmesinden istifade eden Şah Tahmasb, İran'da yeniden otorite kurarak, 1731 yılında da Revan'ı muhasara etmiştir. Azerbaycan'ı elinden çıkarmak istemeyen Osmanlı hükümeti, birer ferman göndererek, Bagdat valisi ve İran seraskeri Ahmet Paşa

¹ John Baddeley, aynı eser, s.59

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.35

³ Avşar Türkmenlerinden olan Nadir Şah'ın asıl adı Nadir Ali'dir. İran'da karışıklıkları sona erdirip, Afganlıları ülkeden kovarak düzeni sağlamış, 1736'da da yönetimi fiilen ele almıştır. Bkz. Mirza Bala, "Nadir Şah", I.A., Cilt IX, s.1024-1025

ile Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya, İran'a karşı iki koldan taarruz emri vermiştir¹. Bu sefer sırasında Osmanlı ordusuna yardımcı olması için Şirvan Hanı'na da bir nâme-i hümayûn gönderilmiştir². Sefer sonunda, İran'ın eline geçmiş olan Tebriz geri alınmıştır.

Nadir Şah, İran'ın Osmanlı Devleti karşısında uğradığı bu yenilgi ve kayıplar üzerine, Şah Tahmasb'a karşı yeni kozlar elde ederek, İran'daki gücünü büsbütün artırmış, Şah Tahmasb'ı tahttan indirerek yerine, henüz bir yaşındaki oğlu III. Abbas'ı geçirmiştir. Bu şekilde İran'ın idaresi doğrudan Nadir Şah'ın eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti, 1732'de imzalanan Reşt Andlaşması ile, iki devlet arasında hududun Aras nehri olduğunu kabul etmişti. Böylece Osmanlılar'ın elinde bulunan Tebriz İran'a terkedilirken, Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Semahı, Dağıstan, Kartli, Kahetva ve Sirvan bölgeleri Osmanlılar'da kalmıştır³. Ancak, Nadir Şah, 1734'te Şirvan topraklarına saldırarak, buraları ele geçirmiştir. Şirvan Hanı Sürhay Han, yaptığı üç mücadeleyi de kaybetmiştir. Nadir Şah, her ne kadar Şirvan bölgesini almışsa da burada tutunamamış ve aynı yılın sonlarında geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴.

Nadir Şah'a karşı savaşa devam eden Osmanlı kuvvetleri, 1735'te Arpaçay'da mağlub olmuşlardır.

¹ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.219

² Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I (1578-1914), s.54-56

³ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.221-222

⁴ Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.13-14

Böylece Gence, Tiflis ve Revan, İran'ın işgaline uğramıştır. 1736'da Nadir Şah, İran'da tahta doğrudan oturmak için yaptığı çalışmalar sebebiyle Osmanlı Devleti'nden barış istemiş, Osmanlı hükümeti de bunu kabul etmiştir¹. Buna göre, Azerbaycan İran'ın elinde kalmasına rağmen buradaki hanlıklar, hukuken Osmanlı hakimiyetini tanımaya devam etmişlerdir².

Dağıstan'da ise, işaret edildiği üzere Nadir Şah kalıcı bir başarı gösterememiştir. Zira, Dağıstan hanları, daima ona karşı mücadele etmişler ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Osmanlı padişahı da hanları, Kızılbaş İran'a karşı gazaya davet ederken, kendilerine elçiler aracılığıyla hediyeler ve rütbeler göndermiş ve onların devlete bağlılıklarını kuvvetlendirmiştir. 1737'de Dağıstanlı Mehmed Efendi'nin verdiği bir takrirde bu ihsanlar ve kimlere verildiği şu şekilde belirtilmektedir³.

1- Tabasaran Hakimi Masum Han'a ve Gazi Sultan'a mîr-i mîranlık rütbesi ile elliser kese akçe, birer hilatın ihsan olunduğu,

2- Congetay Beyi Ahmet Han'a, ayrıca Giray Han'a mîr-i mîranlık rütbesinin ihsan olunduğu,

3- Maloçe Beg'e ise, Dağıstan ümerasından olmamakla birlikte, Osmanlı askerlerine yaptığı yardım ve ikramdan dolayı mîr-i asker binbaşılığı ihsan

¹ Osmanlı Devleti'nin barışı kabul etmesinin en önemli sebebi, Ruslar'ın Osmanlılar'a karşı aniden taarruzlarıdır. Bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I. Kısım, s.231

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.98-99. Osmanlı hükümeti Kafkasya'da nüfuzunu takviye ve aynı zamanda İran harbine iştirak etmek üzere Kırım Hanı Kaplan Giray'ın Kafkasya'ya geçmesini emretmiştir. Hükümet bu maksatla, Kumuk Usumisi Ahmet Han'a vezirlik ve oğlu Mehmed'e beglerbeyilik ünvanı vererek, onları da kendisine bağlamıştır. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I. Kısım, s.226

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.99-100

buyurulduğu ifade edilmektedir.

4- Ayrıca Çar ve Tale ahalisine hediyeler verilmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin yanına çekilmeleri düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya'daki sünî müslüman kabileler arasındaki bu ittifak, Nadir Şah'ın yeniden harekete geçmesine sebep olmuştur. Önce Sürhay Han'a bir ultimatoma vererek, Şirvan'ın İran'a verilmesini istemiştir¹. Osmanlı Devleti'nin desteğini alan Sürhay Han, bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Nadir Şah, Sürhay Han'ı esir etmiştir. Ancak Han'ın oğlu Mehmed Han, Dağıstanlılar'ın başına geçerek İran ordusunu güç durumlara sokmuştur. Nadir Şah ileri harekâtını devam ettirmek düşüncesinde idi. Buna karşılık müslüman Kafkaslılar ise, Murtaza Ali Han emrinde birleşerek savaşa kararı almışlardır. Bu durum Nadir Şah'ın Kafkasya'ya hakim olma plânlarını bozmuştur. Mehmed Han ve Murtaza Han'ın kuvvetleri arasında sıkışan Nadir Şah yenilmiş ve zafer Kafkaslılar'ın olmuştur. Nadir Şah'ın ordusunu imha eden Mehmed Han, böylece babasının intikamını da almıştır².

Nadir Şah'ın 1742-1745 yılları arasında Kafkasya'da yaptığı savaşlarda Kafkaslılar tarafından yıpratılması, Osmanlı Devleti'nin menfaatine olmuştur. Çünkü 1743 tarihinde Osmanlı Devleti İran'a karşı resmen savaş ilan etmiştir. Nadir Şah'ın Dağıstan'da meşgul olması, Osmanlı Devleti'nin hareketini kolaylaştırıyordu. Bu maksatla Dağıstan hanlarına çeşitli hediyeler ve beratlar gönderilerek onların savaşa devam etmeleri teşvik edilmiştir³. Osmanlı Devleti'nin bu hanlara İran'la mücadele etmeleri için

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.358

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.33-34

³ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.303

emir değil, hediyeler ve rütbelere vasıtasıyla teşvik yolunu uygulaması, devletin bu bölgeyi doğrudan kendisine bağlama niyetinde olmadığını göstermektedir. İlk düşünüşte bu, hatalı bir siyaset olarak görülse de, istiklâline düşkün olan Kafkaslıların Osmanlı Devleti'ne zaten dini bağlardan dolayı yakınlık duymasının yeterli olduğu kabul edilebilir. Osmanlı Devleti'nin, bölge halkının daima desteğini ve bağlılığını görmesi ona, bölgeyi doğrudan devlete bağlama gereğini hissettirmemiş olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin teşvikleri ve Dağıstan halkının müstakil yaşama azmi neticesinde Dağıstan'da mağlub olan Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nin de Tebriz ve Revan taraflarını ele geçirmesi üzerine¹ zor durumda kalmış ve barış istemiştir. 1746 tarihinde imzalanan andlaşma ile İran Kafkasya'dan çekilmiş ve savaş sona ermiştir².

Nadir Şah'ın Dağıstan ve Azerbaycan'dan çekilmesinden sonra bu bölgelerde bazı müstakil hanlıklar ortaya çıkmış ve Ruslar'ın Kafkasya'yı işgal ettiği XIX.yüzyıl başlarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir³. Seki, Bakü, İlisu, Kuba, Şirvan, Karabağ, Gence, Talış gibi yer isimleri ile adlandırılan bu hanlıklar, Osmanlı Devleti ile irtibatlarını kesmemeye itina göstermişlerdir. Osmanlı

¹ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.305-310

² Nadir Şah'ın barış istemesinin bir sebebi de İran'da aleyhinde başlatılan harekettir. Nitekim Nadir Şah, kendisine karşı başlatılan isyanlar sonunda katledilmiştir.

³ Bu hanlıklardan bir kısmı daha önce de mevcut olup, Osmanlı valileri tarafından idare ediliyorlardı. Nadir Şah tehlikesinin ortadan kalkması ve Osmanlı Devleti'nin de Ruslar'la meşgul olması, bölgede otorite boşluğu doğmasına yol açmış ve bunlar bağımsız olmuşlardır. Bkz. Cemal Gökçe, aynı eser, s.102-105

Devleti de bilhassa 1774 tarihinden sonra Ruslar'ın Kafkasya'daki faaliyetlerine engel olmak maksadıyla, bu hanlıklarla olan münasebetlerini genişletmiştir.

Bâbîâli, 1763 tarihinde Trabzon valisi Vezir Abdurrahman Paşa'yı, Gürcistan taraflarında bir keşif yapmak ve vergisini ödemeyenleri cezalandırmak maksadıyla görevlendirmiştir. Mevsimin elverişsizliği ve Gürcüler'in dağlara çekilerek mukavemetleri, meselenin halli için daha esaslı bir kuvvetin sevk edilmesini gerektirmiştir. Bunun üzerine bölgeye vukufiyeti bilinen Çıldır valisi Hasan Paşa'nın, Gürcüler üzerine gönderilmesine karar verilmiştir. Hasan Paşa'nın, emrindeki kuvvetlerle Gürcüler üzerine kararlı bir şekilde gitmesi sonucu, Güril ve Dadyan bölgelerinin yeniden itaati sağlanmıştır. Bundan sonra, Gürcüler'in lideri Soloman'un tahkim ettiği Savir kalesinin alınmasına karar verilmiştir. Bir aya yakın süren kale muhasarasının ardından Gürcüler, Soloman'a itaaten vazgeçeceklerini ve Osmanlılar'a bağlı kalacaklarını ifade edince, kendilerinden söz alınmıştır. Ayrıca ellerine, kendilerine zulüm yapılmayacağına ve bundan sonra tabi olacakları şartları ihtiva eden bir de senet verilmiştir¹. Osmanlı Devleti'nin Gürcistan bölgesinde aldığı bu tedbirler, devletin buralardaki hakimiyetini kuvvetlendirmek ve bilhassa Ruslar'ın Gürcüler'le olan anlaşmalarını önlemek gayesini taşıyor olmalıdır.

Ruslar'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalar vasıtasıyla Kafkasya'da Osmanlı Devleti aleyhine genişleme faaliyetleri, iki devletin arasını açmış; Lehistan'daki çekişmeler sonunda 1768 yılında yeni bir savaş başlamıştır. Doğu Avrupa'daki cephelerde olduğu

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.73-74

gibi' Kafkasya ve Kırım'da da Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı ağır yenilgiler almış ve savaşa, Rusya'nın kesin galibiyeti ile sona ermiştir.

1768-1774 Osmanlı- Rus harbinin Kafkas cephesinde, General Medem kumandasında bir kuvvet, Kuban ve Kabartay taraflarında ilerlemekle görevlendirilirken, General Todlaben ise, Rus hakimiyetini isteyen Kartli, Mingreli (Dadyan), Güril ve İmereti gibi Gürcü prenslikleri ile irtibat kurup, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte mücadele etmekle vazifelendirilmiştir^a. Öte yandan, daha savaşın başında Ruslar, esas hedefleri olan Kırım'a, General Dogoruki emrinde kuvvetler sevk ederek, buradan da hücum etmişlerdir. Esasen Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesi, onların, Kafkaslar'a inmeleri için önemli bir engelin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Ruslar Kırım'ı Osmanlılar'dan koparmak için propagandalar yaparak, istiklâl vaadleri vermek suretiyle, savaş öncesi Tatarlar'la haberleşme de yapmışlardır. Ruslar'ın bu propagandası Kırımlılar'a tesir etmiş olmalıdır. Zira Ruslar'ın, Kafkasya'da müslümanları aynı yolla ele geçirmek istemelerinden dolayı Azerbaycan, Sirvan, Semahı taraflarındaki hanlara, ikaz mahiyetinde nâmeler yazılarak, Tatarlar'ın istiklâl almak gayesiyle Ruslar'la anlaşmalarını belirtmektedir. Nitekim Ruslar, 1771 tarihinde kendileri ile birlik olan Tatarlar'ın yardımı sayesinde Kırım'a ayak basmışlardır. Ruslar'ın Kırım Hanı ilân ettikleri Şahin Giray, Serasker İbrahim Paşa'dan Osmanlı askerlerinin Kırım'dan derhal çekilmesini istemiştir. Ancak İbrahim Paşa, o sırada

¹ Bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I. Kısım, s. 365-427

^a İsmail H. Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I. Kısım, s. 377

bulunduğu Keefe'den ayrılmayı reddetmiş, bilahare Taman tarafından gelen Ruslar'a esir düşmüştür'. Böylece üçyüz seneye yakın devam eden Kırım'daki Osmanlı hakimiyeti sona ermiş, Ruslar da amaçlarının ilk bölümünü gerçekleştirmişlerdir.

IV- II.Katerina'nın Tahta Çıkışından 1774 Tarihine Kadar Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi

Osmanlı Devleti 1739'da imzalanan Belgrad Andlaşması'nın ardından, II.Katerina'nın Rus tahtına geçtiği 1762 tarihine kadar, Kafkas bölgesini hakimiyeti altına almaya çalışmıştır. Bu devrede, İran'ın da Nadir Şah'tan sonraki durumu, Osmanlı Devleti'nin Dağıstan ve Gürcistan üzerindeki hakimiyetinin ihdasında kendisine engel teşkilinden uzak mahiyette olmuştur. Çünkü Nadir Şah'ın Kafkas hanlıkları ve Osmanlı Devleti karşısında aldığı mağlubiyet, İran'ın bu bölgeden elini çekmesine sebep olmuştur. Bölgede kurulan hanlıklar² Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını bildirmişlerdir³.

Osmanlı Devleti'nin bölgede hakimiyetini güçlendirmek için yaptığı çalışmalar, bilhassa Ruslar'ın, Kafkasya'daki emellerini önlemek ve bölgeye girişine mani olmak gayesiyle olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin tarihi seyir durumu ve devlet adamlarının gerekli bilgiye ve idare anlayışına sahip olmayışları, bu siyasetin gerçekleşmesine imkân vermemiştir.

¹ İsmail H.Uzunçarışılı, aynı eser, IV,I.Kısım, s.404-409

² Bu hanlıklar hakkında bkz.Cemal Gökçe, aynı eser, s.103-105

³ İbrahim Yüksel, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.27

Halbuki 1762 tarihinde Rus tahtına çıkan II.Katerina, Petro'dan sonra Rusya'nın başına geçen en önemli idareci olarak kendisini gösterecektir¹.

Katerina tahta çıkınca, Rus İmparatorluğu'nu genişletme siyaseti çerçevesinde faaliyetlerine hemen başlamıştır. Şüphesiz onun, Rus Devleti'nin siyaseti açısından en önemli rakibi Osmanlı Devleti idi. Nitekim o da yönünü bu devlete çevirmiştir. Çariçeliği zamanında meşhur "Grek Projesi"ni gerçekleştirmek için çalışmış, bu yolda, batıdan Osmanlı Devleti'ne saldırdığı gibi, doğuda da Osmanlılar'la mücadeleye girmiştir. Burada ilk hedef olarak "Kırım'ın Rusya'ya ilhâkı" meselesini ele almış, bunun için hazırlıklar yapmıştır.

Ruslar'ın Kafkaslar'da yürüttükleri mücadelede, ünlü Kazak hattının olduğu kadar, özellikle bu dönemde hristiyan Kabartaylar'ın ve tabii Gürcüler'in yardımları da etkili olmuştur. Ruslar, her ne kadar Kabartay bölgesininin serbest bölge olarak kalacağını taahhüt etmişlerse de², daha sonra yapacakları, Kafkaslar'daki genişleme hareketleri için, Kabartaylar'ı yanlarına alarak, Kafkas kabilelerine karşı onlarla birlikte hareket etmişlerdir. Gerek Gürcüler gerekse hristiyan Kabartaylar, Osmanlı Devleti'nin ve Kırım'ın baskısına, ancak Ruslar'la işbirliği yaparlarsa karşı koyabilecekleri ümidinde idiler³.

II.Katerina'nın tahta geçişi ile Kafkasya'daki ileri harekâtına tekrar başlayan Rusya, sistemli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Ruslar, Kazaklar vasıtasıyla Kabartaylar arasında Ortodoksluğu iyice

¹ Akdes N.Kurat, Rusya Tarihi, s.281

² Belgrad Andlaşması'nın altıncı maddesi

³ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.34

yerleştirmeye çalışırken, bu sayede Kuzey Kafkasya'daki kabileler arasına münaferet ve rekabet sokmayı amaçlıyorlardı. 1763 tarihinde Terek Nehri üzerinde yaptıkları "Mozdok" palangası, Ruslar'ın dayanak noktası olmanın yanısıra, hristiyan Kabartaylar'ın da sığınak yeri olmuştur. Kale, Kazaklar yerleştirilerek müstahkem hale getirilmişti. Buradan, Azak tarafına doğru birçok kaleler inşa edilerek, Kafkaslar istikametinde başlayacak hareket için bir hat oluşturulmuştur¹.

Ruslar'ın, bu hazırlıklarının yanısıra Gürcüler'le işbirliği sağlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Gürcü beylerinden bir kısmı Osmanlı Devleti'nin baskısından ancak, Rusya'nın himayesine geçmek suretiyle korunacaklarını düşünüyorlardı. Nitekim, Ruslar'dan istedikleri yardım reddedilmemiş ve II.Katerina Gürcüler'le işbirliği için gereken çalışmanın yapılmasını emretmiştir².

Kafkasya'da ise, General Todlaben, emrindeki Rus askerleri Daryal Geçidi üzerinden Tiflis'e kadar ilerlemiştir (1669). Osmanlı Devleti'nin esas dikkatinin Kırım ve Tuna boylarında olmasından istifade eden Todlaben, ertesi sene aldığı takviye güçlerle Gürcistan'da Osmanlı Devleti'ne tâbi olan sahaya geçmiştir. Kütayis'i zaptederek Poti'ye saldırmışsa da, burada muvaffak olamamıştır³.

Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Kafkaslar'daki bu ilerlemeleri üzerine, bölgeye daha fazla asker sevk etmiştir. Ayrıca Kafkasya'daki müslüman kavimlerle işbirliği yapılarak Ruslar'ın buradaki ilerlemeleri durdurulmuştur. Ruslar, Kazak hattına çekilmek zorunda

¹ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.34

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.35

³ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.35

kalmışlar ve burada mücadeleye devam etmişlerdir¹.

Osmanlılar'ın Ruslar'la yaptıkları bu amansız savaşta, Kafkas müslüman kavimlerinin mukavemetleri oldukça önemli yer tutmaktadır. Gürcistan'a kadar ilerleyip buralarda fazla başarı kazanamayan Ruslar'ın kuzeydeki hatta çekilmelerinden sonra, müslüman Kabartaylar ve Çeçenler, Ruslar'ın bu hattaki kalelerine saldırılarda bulunarak onları yıpratmaya çalışmışlardır. Kafkaslılar'ın bu tazyikleri sonucu, zaten diğer cephelerde Osmanlılar'la savaş halinde bulunan Ruslar, daha gerilere, Don mıntikasına kadar çekilmişlerdir². Ancak, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi, Kafkaslılar'ın bu mevzi direnişini de pek kazançlı kılamamıştır. 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması³ Ruslar'ın savaşı kazandığını belgelemektedir.

Küçük Kaynarca Muahedesi'ne göre Kırım Osmanlılar'ın elinden çıkarak müstakil bir hanlık haline geliyor, Kuzey Kafkasya'da Küçük ve Büyük Kabartaylar Ruslar'a terkediliyor, harp esnasında Ruslar'ın eline geçen Gürcistan'daki Bağdatcık, Kütayis ve Şehriban kaleleri Osmanlı Devleti'ne iade ediliyor; ancak, Gürcüler'in elindeki kaleler yine onların elinde kalıyordu. Osmanlı Devleti, Ruslar'la işbirliği yapan Gürcüler'i affetmeyi vaad ediyordu. Her iki devlet hududlarda kale yapabileceklerdi.

Küçük Kaynarca Muahedesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasetinde dönüm noktası teşkil edecek nitelikte idi⁴. Bilhassa Kırım'ın Osmanlı

¹ John Baddeley, aynı eser, s.61-62

² İsmail Berkok, aynı eser, s.366

³ Andlaşma maddeleri için bkz. Mustafa Nuri Paşa, Netâvicü'l-Vukuat, III, s.56-71

⁴ İsmail Berkok, aynı eser, s.366

hakimiyetinden çıkması en önemli kayıp olmuştur. nk Ruslar'ın Kafkaslar ve Karadeniz'e inmek için önlerinde kalan tek engel de böylece ortadan kalkmıştır. Nitekim, Ruslar bilahare Kırım'ı ilbâk ederek, buradan Kafkasya'ya doğru daha rahat bir şekilde ilerleme imkânına kavuşacaklardır.

III.BÖLÜM

1774'TEN SONRA OSMANLILAR'IN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

1768-1774 tarihleri arasında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlılar'ın yenilmesi ve Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması, Ruslar'ın Kafkaslar'a doğru ilerleyerek Osmanlı Devleti'ni doğuda tehdit etmesi tehlikesini artırmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya işlerine bizzat eğilerek bu bölgeyi elde tutmak için çalıştığını görmekteyiz. Rusya'nın, Kazak hattını genişleterek güneye sarkma ve Tiflis hanı ile işbirliği yapma faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti de, Dağıstan hanları ve Çerkesistan'da görevlendirdiği valiler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunu korumaya ve artırmaya çalışmıştır.

1- Osmanlı Devleti ile Gürcistan Münasebetleri

A- Gürcistan'ın Rusya'ya Sığınması ve Gürcü-Rus Anlaşması

1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'nın 23. maddesine göre Ruslar, Gürcistan'da ele geçirdikleri Bağdatçık, Kütayis ve Şehriban gibi yerlerden çekileceklerdi. Osmanlılar'ın yorumuna göre bu bölgeler Osmanlı toprakları idi. Dolayısıyla kendilerine iade edilmeleri gerekiyordu. Ruslar ise bu toprakların "en eski sahiplerine" verilmesi ibaresini ileri sürerek adı geçen yerleri içine alan İmeretya'nın Osmanlılar'ın eline geçmesine razegillerdi. Bu yüzden Osmanlılar'la Ruslar arasında

anlaşmazlık çıkmıştır¹.

Ruslar'ın bu iddialarına Gürcistan kralı II. Heraklius da destek vermiştir. Esasen II. Heraklius Osmanlılar'ın hakimiyeti altından çıkma düşüncesinde idi. O zaman Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanmayı düşünmüş, Osmanlılar'ın himayesinde bulunan Azerbaycan Hanlıkları'na saldırmıştır². Hatta Ruslar'ın yardımı ile Gence ve Revan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. II. Heraklius aynı zamanda Osmanlı hakimiyeti altındaki bu hanlara gönderdiği mektuplarda Osmanlılar'a karşı işbirliği önererek onları da kendi yanına çekmeye çalışıyordu³.

Gürcü kralının bu faaliyetlerinin arkasında en büyük destekçi Ruslar olmuştur. Ruslar'ın, I. Petro zamanından beri süregelen kararlı politikaları, güneye inmek olmuştur. Zamanla en büyük engel olan Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağlamayı başaran Ruslar, Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 savaşını kaybetmesinin ardından, durumunun daha kötüye gittiğini görerek Kafkasya'da etkili bir siyaset başlatmıştır. Üstelik burada kendileri ile işbirliğine hazır olan bir müttefiki de vardır.

Ruslar'ın başlangıçtan bu yana Kafkasya'ya en kolay ele geçirdikleri bölge Gürcistan olmuştur. Genellikle hristiyan olmalarından dolayı eskiden beri Ruslar'la sıcak ilişkileri olan Gürcüler, bu dönemde Tiflis ve Açıkbaş dolaylarında iki ayrı hanlık halinde idiler. Tiflis Hanı II. Heraklius ile Açıkbaş Hanı Salomon (Süleyman) arasında herhangi bir mesele bulunmuyor, bilakis ikisi de Rusya'ya sempati

¹ Akdes N. Kurat, Türkiye ve Rusya, s.35

² İbrahim Yüksel, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.27-28

³ İbrahim Yüksel, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.28

duyuyorlardı. Nitekim bu sempati, Gürcüler'in Ruslar'ın himayesini kolayca kabul etmelerini sağlayacaktır¹.

Ruslar'ın yalnız Kuzey Kafkaslar'ı değil Maveray-ı Kafkaslar'ı da hakimiyetleri altına almak istedikleri aşikârdı. Ruslar'ın bu maksatlarına ulaşmak için yaptıkları en önemli iş, ünlü Darval Geçidi'ni, yaz ve kış geçilecek bir hale getirmek olmuştur. Kafkaslar'daki Rus ordularının başkumandanı General Paul Potemkin'in emriyle 800 askerin çalışması ile bir araba geçecek kadar açılan yol 1783 tarihinde bitirilmiştir. Yol boyunca tahkimli noktalar da yapan Ruslar, bu şekilde çevreden yapılacak saldırılara karşı tedbirlerini almışlardır. Vladikafkas'tan Tiflis'e kadar 240 km. mesafede "Askeri Gürcü yolu" diye bilinen Darval Geçidi böylece rahatça geçilebilecek bir hale konulmuş ve askeri emniyet altına alınmıştır².

Rusya bu yolu yapmakla, ileride Kafkasya'da girişeceği geniş ve şiddetli işgal hareketinin altyapısını oluşturmuştur. Gürcistan'la sağladığı irtibat sayesinde Kafkasya'da üç cephenin ortasında (Cerkesistan, Dağıstan ve Osmanlı Devleti) bir üs elde etmiştir³.

Gürcistan'da Kahetya ve Kartli kralı II. Heraklius, Osmanlılar'dan gelebilecek tehlikeye

¹ Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.XXIII

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.36

³ Ruslar, 1774'te Osmanlı hakimiyetinden çıkan Kırım'da kendisine taraftar hanlar vasıtasıyla nüfuz kurmuş, 1783'te ise burayı kendi hakimiyeti altına alarak Kafkasya ile direk sınırdaş olmuştur. Böylece Kazak hattını Hazar Denizi'nden Kırım'a kadar uzatmış ve Kafkasya'yı kuzeyden tamamen sarmıştır.

karşı Ruslar'ın desteğini ve himayesini istiyordu¹. Ancak onun Ruslar'la anlaşma yaparak, Ruslar'ın "vassal"ı olmayı kabul etmesine sebep olan olay, İran'da tahta çıkan Ali Murad Han'ın Gürcistan'ın kendisine boyun eğmesini istemesi olmuştur. Gürcistan kralının bu isteği Ruslar için bulunmaz fırsattı. Zira bu şekilde Ruslar'ın Kafkaslar'a girmesi hukukî açıdan meşrûiyet kazanıyordu. 1783 tarihinde II.Katerina tarafından imzalanan bir fermanla Gürcistan Rusya'nın himayesini kabul etmiştir. Tiflis Hanı ve Rus Çariçesi arasında yapılan anlaşmaya göre² ;

1- II.Heraklius, İran'a ve diğer devletlere tâbi olmaktan vazgeçerek Rusya'nın himayesine girmeyi kabul etmektedir.

2- Rusya da bu himayeyi kabul ederek, malik olduğu emlâkın muhafazasına gerekli zamanı ayıracaktır.

3- Bundan sonra Gürcistan kralı olacak kişi önce Rusya'ya durumu bildirerek izin alacak ve kendisine Rusya tarafından verilecek emirlere uyacaktır.

4- Rusya'nın haberi olmadan, Gürcistan kralı diğer devletlerle savaşa girmeyecektir.

5- İki taraf elçileri birbirlerinin memleketlerinde ikamet edebileceklerdir.

6- Gürcistan halkı Rusya'nın müttefiki olduğundan, bu halkın düşmanı Rusya'nın da düşmanı sayılacaktır. Osmanlı Devleti veya bir başka devlet ile yapılacak olan bir anlaşmada mülkî idare yetkisini sâlyâne ve sair işlerini Gürcistan Rusya'ya terk

¹ John Baddeley, aynı eser, s.49. II.Heraklius, Osmanlı tehlikesine karşı batıda Avusturya ve Venedik ile ittifak yapmak için onlara başvurmuş, fakat olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine 1783 tarihinde Rusya'nın himayesine girmiştir. Cemal Gökçe, aynı eser, s.75

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.75-77

edecektir.

7- Gürcistan, askeri ile bundan sonra Rusya'nın emrinde olacaktır. Buna göre Gürcistan'daki Rus görevlileri uygun bir şekilde rütbelendirilecektir.

8- Rusya'nın muvafakatı ile Kartli ve Kahetya memleketlerinin başpiskoposu, Rusya kralının sekizinci derecede olan metropolisleri ile aynı kademede olacaktır.

9- Gürcistan asilzâdeleri, Rusya asilzâdeleri ile aynı imtiyazlardan istifade edeceklerdir.

10- Tarafların ahalileri birbirlerinin memleketlerini vatan edinebileceklerdir.

11- İki tarafın tüccarları birbirlerinin memleketlerinde karşılıklı ticaret yapabilecekler, bunlara gerekli imtiyaz verilecektir.

12- Bu anlaşma devamlı olarak yürürlükte kalacaktır.

13- Bu maddenin tasdiknamesi altı ay zarfında mübadele edilecek, anlaşmanın hilâfına hareket etmeyeceklerine dair iki taraf dinleri üzere karşılıklı olarak birbirlerine birer senet vereceklerdir.

Bu anlaşma Gürcistan'ın Rusya'ya ilhâkı yönünde ilk adım olmuştur. 1783'ün Kasım ayında, iki Rus piyade taburu Darval Geçidi'nden geçerek Tiflis'e gelmiş ve merasimle şehire girmiştir¹.

Gürcüler Ruslar'ın kendilerini Osmanlılar'a ve İran'a karşı koruyacaklarını ümit ediyorlardı. Ancak II.Katerina'nın Gürcü kralını himayesine aldığını bildiren duyurusu, Ocak 1784'te Tiflis'te ilân edildikten kısa bir süre sonra Rus askerleri geri çağırılmıştır. Gürcüler korumasız kalınca, onların Rusya himayesine girmesine kızan İranlılar Tiflis'i işgal etmiştir. Rusya'nın beklediği de buydu.

¹ Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.36

Fırsattan yararlanan Ruslar, İran'a savaş ilân ederek, Gürcü müttefiklerinin de desteği ile 1796 yılında Derbend, Bakü, Kuba gibi şehirlerle, Gürcistan'ın doğu sınırları arasındaki İran'a ait hanlıkları işgal etmişlerdir¹. Bu şekilde Ruslar, Kafkasya'ya artık iyice yerleşmenin hazırlıklarını yapıyorlardı. Potemkin'in 1784'te Tiflis'i ziyaretinden sonra Kafkasya'da kurulan ve adı "Kafkaslar'ın hükümdarı" anlamına gelen "Vladikavkas" şehrinin tesis edilmesi Ruslar'ın emellerinin açık bir ifadesi olarak görülmektedir: "Tüm Kafkaslar'ı ele geçirmek"². Nitekim Rusya bundan sonra Gürcistan'ı üs edinerek buradan, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hareketlerini kontrol imkânı bulmuştur.

B- Gürcü-Rus Anlaşmasına Karşı Osmanlılar'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, 1774'te Kırım'ı kaybedince Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başlamıştır. Özellikle Kuzey Kafkasya ve Kuban bölgesi, o tarihe kadar Kırım hanları vasıtasıyla yönetildiği için, devlet bu bölge hakkında fazla malûmata sahip değildi. Rusya'nın Kafkasya'daki faaliyetleri ve Gürcü-Rus ittifakı gibi gelişmeler, bölgeyle daha yakından ilgilenilmesini gerektiriyordu. Çünkü Kırım'ın elden çıkmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin doğu ve kuzey sınırlarının güvenliği ancak Kafkasya'nın kontrolü ile mümkün olacaktı³.

¹ John Baddeley, aynı eser, s.50

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.60

³ Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.XXIII

Osmanlı Devleti 1768'den itibaren, Ruslar'ın Kabartaylar'ı ele geçirerek merkezî Kafkasya'daki geçitler üzerinde sağlamaya çalıştığı hakimiyeti yok etmek için çalışmalara girişmiş, ancak gösterdiği gayretler başarıya ulaşmamıştır. Çerkesler ve Çeçenler'i Kuzey Kafkasya'daki Rus-Kazak hattına gönderme çabaları sonuç vermemiştir¹. Neticede bilindiği gibi Ruslar, Darval Geçidi'ni ilk defa geçmeyi başarmışlardır.

Osmanlı Devleti 1783'te Rusya'nın himayesine giren Gürcü kralı II.Heraklius'un bu hareketinden oldukça endişelenmiş ve Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına mektuplar yazarak, onların Gürcistan ve Rusya'ya akınlar yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine önce Öşen Beyi Emir Hamza olmak üzere Dağıstan Akuşa kadısı, Kumuk valisi Mehmed Han, Dağıstan umumi cemaati, Karabağ hakimi İbrahim Halil Han ile Gürcü sınırındaki müslüman halk², Gıldır valisi Süleyman Paşa'ya mektuplar göndererek harbe hazır olduklarını bildirmişlerdir³.

Rusya ile Gürcü kralının anlaşma yapmalarından sonra, Osmanlı Devleti Tiflis'le olacak herhangi bir mücadeleye, Rusya'nın karışacağını düşünerek, dikkatli hareket etmek zorunda kalmıştır. Küçük Kaynarca Andlaşması ile Osmanlı Devleti Kafkasya'daki müslüman topluluklara askerî yardım yapmayacağını taahhüt etmişti. Dolayısıyla, bölgedeki hanlıklarla Osmanlı

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.57

² Bu bölgedeki müslüman ahali hakkında bkz. Bayram Kodaman-Nedim İpek, "Çürüksu Kazası", Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun 1992, S.7, s.99-120

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.77. Dağıstan hanlarından gelen mektuplar ve Osmanlı Devleti ile işbirliğine hazır olduklarına dair haberler için bkz. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Ankara 1992.

Devleti arasında, Gürcüler'e karşı resmen bir birlik oluşturmak mümkün olamamıştır. Ancak Gürcüler, Ruslar'dan aldıkları güçle, hem bölgedeki müslüman hanlıklara hem de Osmanlı taraftarı Gürcüler'e karşı tahrik edici faaliyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Meselâ, 1783-1784 tarihlerinde Gürcistan'ın bu aşırı hareketlerine tahammül edemeyen Çıldır Evâleti'ndeki Acara halkı, Rusya sempaticisi olan Salomon'un ülkesine hücum etmiş, talan ve yağmada bulunmuştur. Salomon, Ruslar'dan aldığı destekle, bu olayı Osmanlı Devleti nezdinde protesto ettiyse de Osmanlı Devleti bunu pek dikkate almamıştır. Ancak bölgenin disiplin altına alınması konusunda Faş muhafızı vezir Halil Paşa ve Abaza Mehmed Paşa görevlendirilmiştir¹.

Osmanlı devlet adamları, Rus-Gürcü ittifakının Kafkas müslüman kabileleri ve Osmanlı Devleti açısından tehlikeli sonuçlar doğuracağını tahmin ederek, bu hususta bölgedeki hanlıkları ikaz etme gereğini duymuşlardır. Nitekim, hanlıklara gönderilen mektuplarda, Rus-Gürcü ittifakından bahisle, din uğrunda gayret ve sadakat göstermeleri gerektiği hususunda dikkatlerini çekmiştir. Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan alınan haberlere göre Dağıstan ve Azerbaycan'daki hanlar, Osmanlı Devleti'ne ebediyen sâdik kalacaklarına dair cevaplar göndermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri Rusya'nın dikkatini de çekmişti. Nitekim Rusya, himayesine aldığı Gürcistan kralı vasıtasıyla, Azerbaycan hanlıklarının arasını açmaya çalışıyor, hatta kendisine itaat etmelerini istiyor; aksi takdirde, üzerlerine asker sevkedileceği tehdidinde bulunuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti ile arasındaki barış bozulmadıkça Tiflis yönünden gelecek Rus askerlerinin,

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.81-82

Osmanlı hududlarına taarruz etmeyeceği haberlerini yayarak Dağıstan ve Azerbaycan'a yapacağı muhtemel saldırı sırasında, Osmanlı Devleti'nin tepkisini azaltmak istiyordu. Osmanlı Devleti ise bölgedeki casuslar ve kendisine sâdik hanlar vasıtasıyla Rusya'nın çalışmalarına karşı, hanlara çeşitli hediyeler ve mektuplar göndererek onları uyarmıştır. Ayrıca Fas, Ahıska, Ahilkelek gibi, bölgeye yardım sağlayacağı yerleri tahkim ederek, özellikle Azerbaycan'da kontrolü elinde bulundurmak ve Ruslar'ın Azerbaycan'a sarkmalarını önlemek istemiştir¹.

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin teşvikleri diğer taraftan Gürcüler'in tecavüzleri, Dağıstan'daki hanları da harekete geçmeye sevk etmiştir. Neticede Avar hanı Oma Han'ın liderliğinde toplanan Dağıstan kuvvetleri 1 Haziran 1784 tarihinde Tiflis üzerine yürümüşlerdir. Tiflis hanı bunun üzerine, akının durdurulması hususunda Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan yardım istemiştir. Kış mevsimini Çıldır'da geçiren Dağıstan askerleri, 1785 baharında memleketlerine dönerken Gürcüler'in ve Ruslar'ın dönüş yollarını kesmeleri sebebiyle ağır kayıplar vermişlerdir².

Osmanlı Devleti'nin Rus-Gürcü anlaşmasına karşı tavrına genel olarak bakıldığında istikrarsızlık farkedilmektedir. Dağıstan ve Azerbaycan hanlarına yazılan namelerde oldukça cesaretli bir üslûp kullanılmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti, Gürcü ve Ruslar'a karşı mücadele eden Kafkasyalılar'a el altından destek sözü ve bolca hediyeler vermekten öteye geçememiştir. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde

¹ İbrahim Yüksel, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.28-29

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.83-86. Lezgiler'in bu akınları hakkında geniş bilgi için bkz. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri.

davranmasının sebebi, Rusya'nın yeniden bir harp açabileceği endişesi olmuştur¹. Aynı tarihlerde, müslüman Kafkaslılar'ın Rusya'ya karşı müstakilen başlattıkları mücadele göz önüne alınırsa, birlikte hareket edilmesi halinde, Osmanlılar'ın Rus tehlikesine karşı mücadeleye daha cesaretli ve kararlı yaklaşması beklenebilirdi. Esasen Dağıstanlılar, Osmanlı Devleti'nin istikrarsız hareketinden dolayı, Rus yayılmasına karşı müstakil mücadele için teşkilatlanma ihtiyacı duymuşlardır. Fakat bilindiği gibi Osmanlılar'ın bu çekingen tavrı, 1787'de başlayan Rus harbini engelleyememiştir.

II- 1774'ten Sonra Osmanlı-Dağıstan Münasebetleri

Osmanlı Devleti ile Dağıstan arasındaki münasebetler, 1578-1590 yıllarında cereyan eden Osmanlı-İran harpleri esnasında başlamıştır. Bu konuya daha önce yer verilmişti.

Bilindiği üzere Kafkasya'daki müslüman kabileler, manevî olarak Osmanlı Devleti'ne daima bağlı kalmışlardır. Özellikle, Rus ve İran baskısına karşı Osmanlılar'la işbirliği ve ittifak yaparak bağlılıklarını göstermişlerdir.

Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre Kırım bağımsızlık kazanırken, Kuzey Kafkaslar da (Büyük ve Küçük Kabartay bölgeleri) Ruslar'ın hakimiyeti altına girmiştir. Dolayısıyla Ruslar, bu bölgelerde işgal hareketlerini devam ettirmek için "hukukî bir temel" oluşturma imkânına kavuşmuşlardır². Bu suretle Ruslar, Kafkasya'yı tümüyle ele geçirmek için oluşturdukları kuzeydeki Kazak hattını daha güneye doğru indirme ve genişletme imkânı da bulmuş oluyorlardı.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.86-87

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.61

Ruslar, 1770 tarihinde daha Osmanlılar'la harp devam ederken, Kavtak sınırlarında bir Rus aliminin öldürüldüğünü ileri sürerek General Medem kumandasındaki bir Rus ordusunu Dağıstan'a taarruz ettirmişti. Aynı tarihte Kabartaylar'a da teslim olma çağrısında bulunan Ruslar, Dağıstan'daki hücumlarında başarılı olamazken, Kabartaylar da mücadele etmeyi yegleyerek, Ruslar'a teslim olmayı kabul etmemişlerdir. Bu olayların tesiri ile Osmanlı Devleti ile Dağıstan hanları arasında diplomatik münasebetlerin arttığını görmekteyiz. Nitekim 1 Şubat 1775'te Dağıstan ümerâsından Hacı Giray İstanbul'a gelmiş ve kendisine gerekli teyînâtla birlikte, Rusya ve İran'a karşı uyanık bulunmaları için hanlara padişahın emirleri tevdi edilerek geri gönderilmiştir¹.

Görüldüğü kadarıyla Ruslar'ın amacı Kafkasya bölgesine hakim olarak Osmanlı Devleti'ni doğudan ve kuzeyden sarmaktır. Osmanlı Devleti ise, Ruslar'ın bu amacını kavramış olduğundan, Dağıstan'daki hanlıklara çeşitli hediyeler ve teşrifâtlar göndererek, onları Ruslar'a karşı uyarıyordu.

Ruslar'ın, sözünü ettiğimiz amaçlarına ulaşmak için Dağıstan'daki askerî harekâta paralel olarak başka çalışmaları da vardı. Bunlardan birisi Kafkasya'da hemdin olduğu Gürcüler'le ittifakıdır. Bir diğer faaliyet ise Dağıstan hanlıkları arasında ikilik oluşturmaya çalışmasıdır. Meselâ Derbend hanı Feth Ali Han, Şirvan ve Şeki hanı Hüseyin Han, Şuşa ve Karabağ hanı İbrahim Han arasında mevcut olan geçimsizliği² körükleyerek, kendisine karşı, aralarında bir birlik

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.106

² Cemal Gökçe aynı eserinde bu konudaki arşiv vesikalarından alıntılar yaparak, konuyu izah etmektedir. Bkz. aynı eser, s.110-111

oluşmasına mâni olmaya çalışıyordu. İşte Osmanlı Devleti Rusya'nın bu nevi faaliyetlerini anlamış olduğundan, hanların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları gidermelerini istemiştir.

1774'ten sonraki Osmanlı -Dağıstan münasebetleri konusunda bir nokta dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti, Dağıstan'daki hanlarla, Ruslar'a karşı harekette birbirlerine destek olma amacına uygun olarak yazışırken, huduttaki valilere de bölgenin coğrafyası hakkında bilgi edinmelerini emretmiştir. Anlaşıldığı kadarı ile Osmanlı Devleti, daha önce bölge hakkında pek fikir sahibi değildi¹. Bundan önceki dönemlerde Kafkasya ile olan münasebetler, Kırım Hanlığı vasıtasıyla yürütüldüğü için, Osmanlı Devleti'nin direkt olarak bölgeyle yakınlık kurma ihtiyacı hissetmemesi, bu durumu izah edebilir. Ancak Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre Kırım bağımsızlık kazanınca, Osmanlı Devleti bölgeyle bizzat ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Kafkasya'da bir hak iddia ederken, bu bölgedeki halkın kendisine karşı olan bağlılığının derecesini bilmek zorunda idi².

Osmanlı Devleti'nin Dağıstan taraflarına çeşitli hediyeler göndermesinin esas sebebi, Rusya'nın, Küçük Kaynarca Andlaşması hükümlerine uymayarak, Kırım'ı cebren işgal etmesi ve 1783 tarihinde ilhâka teşebbüs etmesi ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, artık kaçınılmaz hale gelen bir harb esnasında, onları kendi tarafında görmek istemektedir. Osmanlı Devleti, epey zamandan beri Rusya'nın bu faaliyetleri yanında Gürcistan'la yaptığı anlaşmayı da düşünerek esas hedefin kendisi olduğunu hissediyordu. Ancak Rusya'nın bu tahrik edici hareketlerine karşı, kendisi

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.112-113

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.113

anlaşmalara riayet ederek muhtemel bir savaştan mümkün olduğunca kaçınmaya çalışıyordu'. Kaldı ki Rusya, Gürcistan'ı himayesi altına alarak onu korumayı taahhüt etmişti². Osmanlı Devleti bu durumu bildiğinden, kendisi bizzat bölgeye müdahale etmek yerine, bölgedeki müslüman halkın Ruslar'a karşı yaptığı direnişi desteklemeyi uygun görmüştür.

Ruslar, Kırım ve Gürcistan'a hakim olmanın yanında, Kafkasya'ya tamamen sahip olmak için Kuban ve Terek hattı boyunca güneye doğru harekete devam ediyordu. Ruslar, Dağıstan'ı bir kale gibi kabul ederek, hareketlerini de ona göre yapıyorlardı. Kazak hattı boyunca müstahkem üsler kurarak bir savunma zinciri oluştururken, özellikle General Suvarov idaresinde ileri harekâtı da devam ettirmişlerdir. Nogaylar, Kabartaylar, Çerkesler ve Dağıstan halkı bazen birleşerek, bazen ayrı ayrı Rus taarruzlarına karşı mukavemet ve hatta Ruslar'a karşı saldırılarda bulunmuşlarsa da, düzenli ve disiplinli Rus orduları karşısında kesin zaferler kazanamamışlardır. Bu mücadelelerde Nogaylar'ın üstün direnişini kırmayı başaran ve onları imha eden Suvarov, II. Katerine tarafından "St. Vladimir nişanı" ile ödüllendirilmiştir³.

Ruslar Kırım ve Gürcistan'dan sonra Kabartay bölgesine de iyice hakim olarak Kafkaslar'daki

¹ Sema Işıktan, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasında ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları ile Münasebetleri", Kafkas Araştırmaları I, s.36-37

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.114

³ John Baddeley, aynı eser, s.70. Rus tarihinin dâhi kumandanlarından sayılan Suvarov'un en büyük marifeti Türkler arasında katliam yapmak olmuştur. Onun parolası her fırsatta, mümkün olduğu kadar çok Türk öldürmektir. Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.37

müslüman halkı üç taraftan kuşatmışlardır. Artık hedefleri, Osmanlı yardımından uzakta olan Dağıstan halkını ezmektir¹.

Ruslar'ın bu emellerine karşı Osmanlı Devleti henüz harekete geçme durumunda değilken Dağıstan halkı İmam Mansur önderliğinde yıllarca sürecek büyük bir mücadeleyi başlatmıştır. Kendi aralarında bile bağımsız yaşamaya düşkün olan Kafkaslılar'ın Ruslar'a kolayca teslim olmaları düşünülemezdi². Seyh Mansur'un³ ortaya çıkışı, Kafkas-Rus mücadelesinde yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. 1783'te başlayan ve "Müridizm hareketi" olarak bilinen bu büyük istiklâl mücadelesinin ilk yıllarında İmam Mansur, Ruslar'a karşı şimdiye kadar görülmemiş şekilde başarılı sonuçlar almıştır. Dağıstan'daki Çecen ormanları Rus askerlerine mezar olmuştur⁴. İmam Mansur'un idaresinde birleşen Dağıstan halkının, bölgenin coğrafî yapısından da faydalanarak yaptığı gerilla savaşı Ruslar'ın güneye doğru ilerlemesini yavaşlatmıştır⁵.

Seyh Mansur'un Ruslar'a karşı başlattığı bu büyük mücadele önceleri Osmanlı Devleti'nde pek önemsenmemiş, ancak başarıları duyulunca, hakkında bilgi alınmak üzere Dağıstan'a Gazioğlu Mehmed Ağa gönderilmiştir. Sogucak'ta bulunan Ferah Ali Paşa'nın emriyle bölgeye gönderilen Mehmed Ağa'nın raporuna göre Mansur, "Kafire boyun eğmek haramdır, müslüman

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.116

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.64

³ Şeyh Mansur'un kimliği ile ilgili iddialar için bkz. John Baddeley, aynı eser, s.72-73; Cemal Gökçe, aynı eser, s.117-123

⁴ John Baddeley, aynı eser, s.72 v.d.

⁵ Sema Işıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.40

olan, kâfiri vurup çoluğunu çocuğunu esir etmelidir" şeklinde halkı uyararak onları birlik halinde toplamaya başlamıştır¹.

İmam Mansur, Osmanlı Devleti ile münasebeti artırmak amacıyla akrabalarından Polat Han'ı, Mehmed Aga ile birlikte İstanbul'a göndermiştir. Ferah Ali Paşa'nın "adımı söylersen sana iltifat ederler" dediği Polat Han'a, İstanbul'da pek ilgi gösterilmemiştir². Anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde İmam Mansur'un şahsiyeti, İstanbul'da henüz bilinmiyordu.

İmam Mansur'un Ruslar'a karşı elde ettiği başarılar İstanbul'da duyuldukça Bâbîâli, bunu hem sevinç hem de endişe ile karşılamıştır. Zira, Ruslar'ın bunu bahane ederek Osmanlılar'a savaş açacağı düşünülüyordu. İmam Mansur'un teşviki üzerine Çerkesler Rus toprakları üzerine taarruz ediyorlardı. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını açan bu durumu önlemek için Ferah Ali Paşa, kabilelerin ileri gelenlerine hediyeler vererek, Rus topraklarına geçmemeleri hususunda onları iknâ etmiştir³.

Osmanlı Devleti'nin şüpheyile baktığı İmam Mansur'un, Bâbîâli aleyhine bir siyaset takip ettiğini düşünmek doğru olmasa gerektir. Hatta o, Osmanlılar'ın yardımını talep ederek mücadelesine devam ediyordu.

Kafkaslar'daki müslüman halkın kendi imkânları ile mukavemette bulunduğu bu dönemde daha ziyade bir dini lider olarak ortaya çıkan İmam Mansur, Ruslar'la mücadele azmini körükleyen bildirilerle halkı düşmana karşı bilinçlendirmeye çalışıyordu⁴. Osmanlılar'ın

¹ Ahmet Cevdet, aynı eser; III, s.210-211

² Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.210-211

³ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.210-211

⁴ Sema Şıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.39. İmam Mansur'un, "hasta olursanız kendinizi Rus doktorlarına tedavi ettirmeyiniz, neticede belki

endişelenmesine sebep olan şey Çerkesler'in Kuban Nehri'nin kuzey tarafındaki Rus topraklarına saldırmaları idi ki bu durumun, Osmanlılar'ın aleyhine olacağı düşünülüyordu. Halbuki İmam Mansur, şüpheye yer vermeyecek şekilde padişaha ve halifeye bağlı idi'. Onun Osmanlı Devleti'ne bağlılığına dair, Hacılar kalesi muhafızı Ali Ağa şu bilgileri vermektedir. "Mansur iki defa Rusya ile muharebe edip ikisinde de galip olmuştur. Kendisinin ehl-i İslâm'a suikastı yoktur. Hatta bu muharebelerde aldığı on kıta topu Ruslar almak istediklerinde, size vermem; bana da lâzım değil. Soğucak'ta âli Osman padişahı tarafından vekil bırakılmış olan paşaya gönderirim" diye cevap vermiştir. Bu bilgiye ek olarak, Anadolu'dan İmam Mansur'un yanına gönüllü gidenlerin varlığını da hesaba katarsak onun hareketinin Osmanlılar'ın bölgedeki siyaseti için bir tehlike değil, bilakis cesaret ve menfaat kazandırıcı nitelikte olduğunu görürüz^a.

Osmanlı Devleti Rusya ile harpten mümkün olduğunca kaçınmasına rağmen, olaylar bu iki devleti 1787'de yeni bir savaşa çekmiştir. Savaşın sebebi Kafkaslar'da verilen istiklâl mücadelesi hakkında Ruslar'ın şikâyetlerinden ziyade Kırım'ın ilhâkı ile alakalıdır. Yani Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bir harbe sebebiyet vereceğinden endişelendiği İmam Mansur'un gazavâtı, savaşın ikinci derecedeki sebebinin oluşturmaktadır. Ancak dikkat çeken husus, harbin başlayacağını anlaşıldığından sonra Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'daki mücadeleden yararlanmak

Rus ile dost olmak mümkündür" şeklindeki sözleri, onun Ruslar'a olan nefretini ortaya koymaktadır. İsmail Berkok, aynı eser, s.381

^a Abdullah Saydam, aynı eser, s.66

^e Cemal Gökçe, aynı eser, s.118-120

istememesidir. Zira Kafkasya'da Ruslar'a karşı başarılı savaşlar yapan ve onları yenen müslüman dağlılarla işbirliği yapılırsa Ruslar'ın, kuvvetlerini bölmeleri gerekecek; bu da Osmanlılar'ın menfaatine olacaktır¹. Keza, Kafkas toplulukları da Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya harp ilân etmesinden faydalanmak istemişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla karşılıklı bir menfaat birliğinden söz etmek mümkündür.

İmam Mansur'un, çıkması yakınlaşan Osmanlı-Rus savaşını sezerek, Ruslar'a karşı 1786'da başlattığı hareket neticesinde, Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu taarruzda sağlanan başarılarla Osmanlılar lehine büyük menfaatler sağlanmıştır. Ruslar'ın Karadeniz'deki hakimiyetleri, bir müddet için de olsa sekteye uğratılmış ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile daha kolay irtibatta bulunması için imkân sağlanmıştır².

III- Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'daki Faaliyetleri

1780'den önce Kafkasya, devletin siyasetinde ikinci derecede önemi haiz bir yer olarak görülmüştür. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı vasıtasıyla bölge halkı ile temas kurmaktaydı. Aynı şekilde Çerkes kabileleri de hukukî manâda Osmanlı hakimiyetini anlayamamışlardır³. Ancak Kırım'ın elden çıkması ve Ruslar'ın ısrarla güneye doğru ilerleyerek Gürcistan ve Dağıstan'a hakim olmaları sonucu

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.386-387

² İsmail Berkok, aynı eser, s.387

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.39

Çerkesistan, bir serhad ÷lke konumuna girmiştir' .

A- Kırım ile Çerkesistan Arasındaki İlişkiler

Çerkesistan ile Kırım arasındaki münâsebet geleneksel bir mahiyet taşımaktadır. Çerkesistan'ın Kırım işleri mülhakâtından sayılmasını anlayabilmek için bu geleneksel bağı bilmek gerekmektedir.

Kırım hanlarının çocukları olduğunda bu çocuklarını Çerkes kabilelerine vererek, burada en iyi şekilde yetiştirmelerini isterlerdi. Çerkes kabileleri, Kırım hanının çocuğu olduğunu öğrendiklerinde bir araya toplanırlar ve burada ihtiyarların huzurunda bir kadını "dayeliğa" (süt analığı olsa gerek) seçtikten sonra çocuğu almak için Kırım'a giderlerdi. Burada üç gün Kırım hanına misafir olurlardı. Bilahare içlerinden birisini hana elçi olarak göndererek, oğlunu beslemeye almaya geldiklerini, almadan gitmeyeceklerini bildirirlerdi. Han töre üzerine çocuğunu anasından ayırarak, dayeliğa seçilen kadına verirdi. Çocuğu alan Çerkesler de memnun olarak yurtlarına dönerlerdi².

Çerkesler, beslemeye aldıkları çocuğun terbiyesi ve yetiştirilmesi hususlarında kusur etmezlerdi. Çocuk küçük yaşta ata binmeyi, ok atmayı ve diğer harp talimlerini öğrenirdi. Onbeş yaşına kadar kendi öz ailesinin yanında imiş gibi davranılan çocuk, bundan sonra özel olarak hazırlanmış bir ata bindirilerek Kırım'a götürülürdü. Üç gün istirahat ettikten sonra, han tarafından hizmetleri karşılığında kendilerine bahşisler verilirdi. Hediyelerin dağıtımından sonra

¹ Ali Arslan, "Rusya'nın Kırım ve Gürcistan'ı İlhâkından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkes Kabileleri ile Münâsebetleri (1784-1829)", Kafkas Araştırmaları I, s.46

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.40

Çerkesler, tekrar Kafkasya'daki evlerine dönerlerdi¹.

Anlaşıldığı gibi Çerkesistan'la Kırım arasında bu şekilde özel bir münasebet olduğu görülmektedir. Çerkesler'in Kırım Tatarları dışında diğer topluluklarla zayıf münasebetler kurmuş olmaları², aralarındaki bağın kuvvetini ve derecesini açıklamaktadır. Osmanlı Devleti tarafından Çerkesistan'daki halkı idare için daimî olarak ihdâs edilmiş bir görevli ya da vali de olmadığından Çerkesler Kırım hanları ve halkından başka bir milletle uzun bir müddet münasebet kurmamışlardır³.

B- Kırım'ın Bağımsızlığından Sonra Kafkas Kavimleri ile Ruslar Arasındaki Mücadeleler

1776 tarihinden itibaren Ruslar'ın Kabartaylar'ı zaptedip yavaş yavaş ve kararlı olarak Kuzey Kafkasya'ya sokulmaya başlamalarından sonra Kafkasya'nın statüsü, Rusya lehine değişmeye başlamıştı. Bu ortamda Rusya'nın Kırım'ı hakimiyeti altına alma faaliyetlerini başlatması üzerine Çerkesler, Kırım ile olan bağlarını koparmaya çalışmışlardır. Bundan önceki dönemde bağımsız bir nitelikte yaşayan Çerkesler, Rus baskılarına maruz kalmışlardır. Çerkesler Ruslar'ın bu harekâtlarına karşı mukâbil faaliyetlerde ve direnişlerde bulunmuşlardır. Böylece uzun sürecek Çerkes-Rus mücadelesi de başlamış oluyordu⁴.

Osmanlı Devleti de Ruslar'ın Kafkasya'ya inme çalışmalarını görerek, bu durumun daha tehlikeli

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.40

² Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.162

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.41

⁴ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.162

sonuçlar doğurmaması için bölgeye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu cümleden olarak Çerkesistan bölgesine özel bir vali gönderilerek bu bölgenin ve Çerkes kabilelerinin Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için gayret gösterilmiştir. Çünkü Çerkesistan, Kafkaslar'daki Rus yayılmasına mâni olabilmek için önemli bir merkez olduğu gibi Osmanlılar'ın Kafkaslar'da tutunabilmeleri için de gerekli bir üs haline gelmiştir¹.

Ruslar'ın Terek ve Kuban gibi iki ana cepheden başlattıkları işgal hareketleri karşısında, küçük çapta gelişen, Kafkasyalılar'ın karşı harekâtı, 1779 tarihinde şiddetlenmiştir². Bu akınlar, Ruslar'ın Kafkasya'yı istilâ için başlattıkları harekâta Kafkasyalılar'ın kolay kolay teslim olmayacaklarını onlara göstermiştir. Ancak o tarihte Kafkasyalılar arasında birlik sağlanamadığından, Ruslar'a karşı gösterilen başarılı mukavemetin siyasi neticesi alınamamıştır. Hatta Ruslar, takviye ettikleri birlikleri vasıtasıyla, kaybettikleri yerleri geri almaya başlamışlardır³. Kırım'ın ve Kabartaylar'ın Ruslar'ın hakimiyetine girmesi, Osmanlı Devleti'ni Kafkasya işleri ile bizzat ilgilenmeye zorluyordu⁴.

Osmanlı Devleti'nin yardımı konusunda Kafkas kavimleri arasında iki ayrı görüş vardı. Zanikolular'ın temsil ettiği zümre, Kafkasya'nın muhtaç olduğu dış yardımın, özellikle Osmanlılar tarafından yapılmasını; Kalubatvıkolar'ın temsil ettiği zümre ise, bu durumun Rus saldırılarını

¹ Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.46

² İsmail Berkok, aynı eser, s.370-371

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.42

⁴ İsmail Berkok, aynı eser, s.371

artıracağı endişesi ile, sözkonusu yardımın İran tarafından yapılması gerektiğini savunuyordu.

Nihayet, Zanikolular'ın savunduğu görüş kabul edilerek, yardım konusunda, Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalanmıştır¹. Osmanlı Devleti'nin özellikle Çerkesistan'da hakimiyet kurma çalışmaları, bu anlaşmadan sonra başlamıştır.

C- Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'daki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin, Çerkesistan'ın önemli bir merkezi olan Sogucak'ta küçük bir kalesi var idiyse de bu kaledeki Osmanlı askerleri ile Çerkesler arasında pek az münasebet vardı. Osmanlılar'la Çerkesler'in ilk teması sayılabilecek nitelikteki olay, Kırım'ın bağımsızlığından sonra, Osmanlı Devleti'nin Kırım serdarı tayin ettiği Canikli Ali Paşa'nın Çerkesistan'a gitmesidir (1778)².

1778'de Canikli Ali Paşa ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Çerkesistan'a giderek Sogucak limanına demir atmışlardır. Donanmanın ihtiyaçlarını gidermek maksadı ile birkaç gün Sogucak'ta kalan Osmanlılar'ı bölgedeki Çerkesler'in ileri gelenleri ziyaret etmişlerdir. Osmanlı askerleri ile Çerkesler'in ilk karşılaşması bu olmuştur. Özellikle Osmanlılar'ın giyinişlerine dikkat eden Çerkesler, gece olunca adetleri gereğince aniden karargâha taarruz ederek, birkaç esir almışlar ve birer öküz fiyatına satmışlardır. Sabahleyin durum anlaşıldığında derhal Sogucak'tan ayrılmaya karar verilmiştir³. Çerkesler'in

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.371

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.43-44

³ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.162-163

bu hareketi, ordunun yüksek kademesinde bulunan zevat tarafından hayret ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu olayda dikkat çeken husus, Osmanlı Devleti'nin, kendi toprakları içersinde bulunan Cerkesistan'ın halkına böylesine yabancı kalışıdır¹. Ancak, bu durum devletin bu bölgeyi ve insanlarını Kırım hanları vasıtasıyla idare etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. 1774'te Kırım Hanlığı bağımsız olunca, Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Kili ve Şinop'tan başka demir atabileceği önemli bir limanı kalmamıştır. Rusya'nın Taman ve Kabartay taraflarına asker sevketmekten geri durmaması ve Dağıstan ve Gürcistan taraflarındaki faaliyetleri, bu devletin Anadolu kesimine yöneleceği endişesini doğurmuştur. Osmanlı hükümeti bu durum karşısında Cerkesler'den yararlanmaya çalışmıştır. Cerkesistan ahalisinden istifade ise, Canikli Ali Paşa'nın ifade ettiği gibi, ancak buradaki halkın devlete ısındırılması ile mümkün olacaktır.

Gazi Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa verdikleri raporda Cerkesler'in medenileştirilerek devlete bağlı hale getirilebileceklerini, bu suretle kuzeyden gelecek istilânın önüne geçilebileceğini, bundan başka elden çıkan Kırım limanları yerine Cerkesistan sahillerinde bulunan limanlardan faydalanılabileceğini ifade ediyorlardı. Onların mütâlaalarını doğru bulan Bâbiâli, Cerkesler'den icabında seksen bin kişilik bir kuvvet çıkarılabileceğini tahmin ederek, burada İslâmiyet'in yayılması ve halkın putperest geleneklerden uzaklaştırılması için faaliyete geçmiştir. Bu iş ile vazifeli olarak, muharebelerdeki hizmeti, dindarlığı ve temiz ahlâkı ile meşhur olan

¹ İsmail Berkok, aynı eserinde Osmanlılar'ın Cerkesistan ve genel olarak Kafkasya ile ilgili siyasetini tenkit etmekte ve örnek olarak ta bu tip olayları göstermektedir.

Ferah Ali Paşa görevlendirilmiştir¹ .

1) Ferah Ali Paşa'nın Faaliyetleri

Cerkesistan'ın manevî fatihi olarak nitelendirilen Ferah Ali Paşa², bölgenin bundan sonraki tarihinde en önemli yeri olan Anapa'nın kurucusu ve İslâmiyet'in Cerkesler arasında yayılmasını sağlayan kişidir. Ferah Ali Paşa, 1780 tarihinin sonlarına doğru Sogucak muhafızı tayin edilerek, Cerkesistan'a gönderilmiş ve 1780-1784 yılları arasındaki görevi süresince bu bölge halkına İslâm Dini'ni yaymaya çalışarak, Osmanlı Devleti'nin buradaki nüfuzunu artırmaya gayret etmiştir³.

Ferah Ali Paşa ilk olarak Taman ve Kırım'dan Kafkasya'ya gelen göçmenleri yerleştirmekle işe başlamıştır. Bunu yaparken, Taman sakinlerinden olup, Rusya'nın Kırım ve Taman'ı istilâsı sırasında Cerkesler arasında bulunan ve Cerkes dili ve adetlerini iyi bilen Serdengeçti Ağası Mehmed Aga'dan istifade etmiştir. Ferah Ali Paşa ondan, Cerkesler arasında dağılmış bulunan muhacirleri toplamasını istemiştir. Mehmed Aga derhal Abhazya'ya giderek yirmi kadar göçmen ailesini Sogucak'a getirmiştir. Ekserisi Rus istilâsı görmüş olan perişan haldeki ailelere te'yinât verilmiştir. Bunu işiten ve dağlarda yaşayan

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.62-63

² Ferah Ali Paşa aslen Gürcü kölesidir. İyi bir tahsil yaparak kendisinin yetiştirmiştir. Bir müddet, meşhur Koca Abdi Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. Daha sonra bazı taşra memurluklarında bulunmuştur. Bu dönemdeki faaliyetleri sayesinde şöhret kazanmıştır. Bu arada Şeyh Mehmed Efendi isimli birisinden inâbet almıştır. Bkz. Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.228

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.45

diğer göçmenler de Sogucak'a gelmeye başlamışlar, bu şekilde Sogucak etrafında yeni mahalleler kurulmuştur¹.

Ferah Ali Paşa, Çerkesistan'da yapılacak işlerin önemini kavradığından, kabilelerle müzakere yaptıktan sonra, emrindeki askerleri ve halkı bir araya toplamıştır. Herkes toplandıktan sonra Ferah Ali Paşa, önce İstanbul'dan buraya geliş sebeplerini anlatmıştır. Netice olarak Kafkasya'da İslâm'ın yayılmasında bütün gayretleri ile çalışmalarını gerektiğini onlara açıkladıktan sonra, şayet yardımcı olmayacak varsa hemen ayrılmasını istemiştir. Bu şekilde herkesten, kendisine yardımcı olacaklarına dair söz almıştır. Yapılan yeminden sonra Ferah Ali Paşa, "Sizin büyüklerinizi arkadaş, küçüklerinizi ise evlât edindim, doğru olunuz, ahlâkınızı koruyunuz, benden başkasına, şikâyette bulunmayın. Birisi size sataşırsa bana haber verin; şayet bunlara uyarmanız, ben de durumunuzu iyi gözetler ve harçlığınıza dikkat ederim" diyerek onlara nasihatte bulunmuştur. Daha sonra Çerkes kabilelerinin devlete sadık kalacaklarına dair onlardan söz alınması gerektiğini düşünerek, Sogucak'ın dışındaki kabilelerin durumunu ayrı ayrı incelemiştir. Bu iş tamamlandıktan sonra kabileler birer birer Sogucak'a davet edilerek kendilerinden İslâmiyet'i kabul ve Osmanlı Devleti adına verilecek emirlere riayet etmeleri istenmiştir².

Kabilelerle işbirliği yapmak aslında oldukça zordu. Bilhassa, kabile adetlerini bilmedikçe hareket etmek akıllı bir iş değildi. Ferah Ali Paşa, onların adetlerini tetkik etmenin yanısıra, yapılacak işlerde kolaylık sağlanmasının, ancak onlardan birinin kızını almak suretiyle, yani akrabalık tesis etmek suretiyle

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.51

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.51-53

mümkün olacağı düşüncesindeydi. Bunun üzerine kabileler arasında saygın bir yeri bulunan Şabsığ kabilesinin beglerinden Hacı Hasan Ağa'nın kızını almak istediğini bildirmiştir. Hacı Hasan Ağa, bir Osmanlı paşasının, kızını istemesini memnurlukla karşılamıştır. Hemen düğün düzenlenmiştir. Kız ailesinin bütün fertlerine hediyeler gönderilmiştir. Kızı almaya gidecek askerlerin yolda herkese iyi davranmaları öğütlenmiştir. Ayrıca İslâm Dini'nin tanıtılması ve Türk idaresinin iyiliği anlatılarak Osmanlı sempatisi uyandırılmak istenmiştir. Onların adetlerine saygı gösterilmekten geri kalınmamış hatta düğün bile onların geleneklerine göre yapılmıştır. Eşyaların dağıtımı sırasında, bunların Soğucak muhafızı, Abaza, Netukaç valisi, Osmanlı veziri Ferah Ali Paşa'dan gönderildiği ifadesi ile Çerkes kabilelerinin Osmanlı Devleti'ne fiilen bağlandığı açıklanmak istenmiştir. Hediyelerini alan kabile halkı memnurluklarını bildirmiştir. Bu şekilde kabilelerle sıkı bir münasebet kurulmuş ve Şabsığ kabilesinin devlete bağlanması temin edilmiştir¹.

Ferah Ali Paşa askerlerine de kabilelerden kız alarak onlarla akrabalık kurmalarını tavsiye etmiştir. Bu şekilde kabileleri devlete bağlamanın çok daha kolay olacağını düşünmüştür. Nitekim birçok asker, Çerkes kızları ile evlenmişlerdir².

Çerkes kabileleri arasında İslâm Dini'nin yayılması ve kabul görmesinde, bu akrabalık tesisinin büyük faydası olmuştur. Kızlarının ve damatlarının yanına ziyarete giden ebeveynler, burada İslâm yaşayışını öğrenmek için bilgi alıyorlardı. Bu arada okunan ezanlar bir hayli ilgilerini çekiyordu. İslâm Dini'ni iyice merak eden Çerkesler, kızları

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.53-54

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.54

vasıtasıyla bu dini öğrenmeye başlamışlardır¹. Bir müddet sonra kendilerine bu dini öğretmek için hocalar getirilmesini isteyince, Ferah Ali Paşa İstanbul'dan hoca istemiştir. Çerkes adetlerini öğrenen hocalar kabilelerin İslâm Dini'ne geçmeleri için faaliyette bulunmuşlardır. Gerçekten de az zamanda Çerkesler, toplu olarak İslâm Dini'ne geçmeye başlamışlardır².

Ferah Ali Paşa bir taraftan İslâmiyet'in bölgede yayılmasını temin ederken, diğer yandan da Sogucak'ta imar faaliyetlerine girişip, buranın müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştır. Onun Sogucak'taki imar faaliyetlerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Osmanlı Devleti'nin Sogucak'ta tutunabilmesi için önce bu kalenin tahkimi gerekmektedir. Bu iş için gerekli olan inşaat malzemeleri ve ustalar temin edilerek, kale tahkimi tamamlanmıştır. Sogucak'ta bulunan adamların (yüz kişi) ihtiyacı karşılamadığı merkeze bildirilerek Sivas, Tokat, Amasya, Gerze ve Sinop'tan on bin nefer, bir yıllık ulufeleri verilerek Sogucak'a celbedilmiştir. Ayrıca kale savunmasında kullanılmak üzere İstanbul'dan top ve cephaneye getirilmiştir.

2- Sogucak'ta bir cami ve bir paşa sarayı yapılmıştır. Bunların inşası sırasında Ferah Ali Paşa kendisi de çalışarak örnek olmuştur.

3- Ziraatle de ilgilenen Ferah Ali Paşa, buğday ekmeği yemeye ikna ettiği halk için, Samsun'dan tohumluk buğday getirterek ekimini sağlamıştır. Bu arada halkın çok ihtiyacı olan tuz getirmeyi de ihmal etmemiştir.

Bu çalışmalarla 1781 senesinde Sogucak'ta sağlam bir kale ve paşa konağı yapımı tamamlanmış, savunma için gerekli tedbirler alınmıştır. Ferah Ali Paşa'ya

¹ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.174-179

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.55

bu çalışmalarından dolayı Ankara Sancağı ve Rumeli Beglerbeyiliği payeleri verilmiştir¹.

Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkmasından sonra, Karadeniz'de Osmanlı donanmasının barınabileceği bir iki liman kalmıştı. Rusya'nın Kafkasya ile ilgili faaliyetleri ve düşünceleri bilindiğinden, Osmanlı Devleti'nin güvenliği için Karadeniz'in doğusunda gemilerin uğrayacağı limanların yapılması gerekiyordu. Bu sebeple Ferah Ali Paşa, Soğucak'ta imar faaliyetlerini tamamlarken bir yandan da 1782 tarihinde Gelincik limanında çalışmalara başlanması emrini vermiştir. Verilen emre göre Gelincik'te tabyeler ve su hendekleri inşa edilecekti. Ayrıca yapılması düşünülen kale inşası için Silahşör Süleyman Ağa memur edilmiş ve işlerin süratle yapılması sağlanmıştır. Böylece devletin bu kesimdeki emniyeti kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır².

Ferah Ali Paşa'nın Kafkasya'da gerçekleştirdiği icraatların içinde Nogaylar'ın Gerkesistan bölgesine iskânları önemli bir yer tutar. 1768 tarihinde Ruslar İsmail ve Babadağı'nı istilâ ettiği zaman Nogaylar "kardeşlerimizin malları Ruslar'a kalmasın" diye Babadağı ordugâhını yağmalamışlardı. Nogaylar'ın bu hareketi Osmanlı devlet adamları tarafından ihanet olarak yorumlanmıştır. Nogaylar, Rus hakimiyetine girmek istemediklerinden, buradan ayrılarak Kabartaylar'a gelmişlerdi. Buradan Ferah Ali Paşa'ya elçi göndererek, Hacılar Kalesi civarında iskân edilmelerini istemişlerdir. Durumu mütalaa eden Ferah Ali Paşa, Nogaylar'ın hainlik etmiş olmalarına rağmen Ruslar'a bağlanmak istememelerini ve müblüman oluşlarını gözönüne alarak bazı şartlarla isteklerini kabul etmiştir. Ferah Ali Paşa, Nogaylar'ı bu bölgeye

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.56-57

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.58

iskân etmek suretiyle onlardan Çerkesler'e karşı bir denge unsuru olarak yararlanmayı da düşünmüştür. Zira Çerkesler, çok defa yevmiye ile çalışmak istemiyorlar. aşarlarını ödemiyorlar ve ordunun ihtiyacı olan malları da satmıyorlardı. Böylece iki bin kişinin Hacılar Kalesi'nde, on bin kişinin Hatukay'da, diğer on bin kişinin de Anapa civarında yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca yapılan anlaşmaya göre Nogaylar vergi vermeyecekler, fakat Çerkesler'in olay çıkarmaları halinde Osmanlı valisi yanında yer alacaklardı. Nogaylar'ın bu şekilde Sogucak'a yerleştirilmeleri ile onların bir karışıklık çıkarıp tehlike oluşturmalarına da engel olunmuştur¹.

Ferah Ali Paşa, Karadeniz'deki limanların yetersiz oluşundan hareketle Gelincik limanı ile birlikte, savunma amacına yönelik olarak bu defa Anapa'da bir liman ve kale inşasına başlamıştır (1782). Anapa, Çerkesistan'ın kuzeybatısında olup müstahkem bir kasaba haline getirilmeden önce harap ve metruk bir haldeydi. Konum itibariyle Çerkesistan'ı idare edebilecek bir mevkiye oluşu, burada bir kale yapılması fikrini doğurmuştur. Ferah Ali Paşa bu yerin Sogucak, Gelincik, Sohum ve diğer kalelerin Ruslar tarafından işgalini önleyecek şekilde tahkim edilebileceğine kanaat getirmiştir. Böylece 1782'de başlanılan kale inşasında ve yeniden imar faaliyetlerinde, Nogaylar'dan da işçi olarak istifade edilmiştir. Plan gereğince inşasına başlanılan kale üzerinde, mühendis Hüsevin Ağa nezaretinde üç te tabya yapılıyordu. Tabyalar bitince buralara toplar yerleştirilmiştir². Anapa bundan sonraki gelişmelere paralel olarak, Osmanlılar'ın bölgedeki Çerkes

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.59-60

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.60-61

kabilelerinin arasında yürüttükleri dinî ve siyasi propagandaların karargâhı olmuş ve Türkler'in Kafkasya'daki varlıklarının odakını oluşturmuştur. Önceleri stratejik hiçbir önemi bulunmayan küçük bir kale durumundaki Anapa, Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilerek, Osmanlılar'ın Kafkaslar'la buradan olan bağlantılarının kesilmesi üzerine önem kazanmıştır. Daha sonraları Anapa, Fransız mühendislerin de yardımı ile birinci sınıf bir kale haline dönüştürülmüştür¹.

Ferah Ali Paşa'nın Çerkesistan'da bu işlerle meşgul olduğu sıralarda Ruslar Kırım'ı ilhâk etmenin hazırlıklarını yapıyorlardı. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin (1779) hükümlerine göre Kırım'da Rus taraftarı Şahin Giray'ın hanlığının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi (dördüncü madde), Rusya'nın Kırım'ı ilhâkı için anahtar oluşturmuştur. İlhâka bir sebep teşkil etmesi için Kırım'da hanlık mücadelesini başlatan Rusya, Şahin Giray ile Bahadır Giray'ı aynı anda desteklemiş, aralarındaki mücaleden istifade etmeyi düşünmüştür. Nitekim Rus entrikasına aldanan Bahadır Giray, 1782'de Kırım Hanlığı'nın elde etmiş, ancak bu defa Şahin Giray'ı destekleyen Ruslar, ona sağladıkları yardımla hanlığın tekrar Şahin Giray'a geçmesini temin etmişlerdir. Bu olay sırasında Taman halkının Ferah Ali Paşa'dan yardım isteklerini görmekteyiz. Paşa, istenilen yardımı yapmıştır. Ancak Taman halkı yapılan mücadeleler sırasında perişan olduklarından Kuban taraflarına doğru göçerek iskân gayesi ile Anapa'ya yönelmişlerdir. Bu esnada gelen Şahin Giray'ın elçisi, Taman'ın Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya bırakıldığını bildirmiştir. Bu durum, karışıklığa sebep olmuş, İstanbul'dan da bir haber alınamamıştır. Bu arada Şahin Giray'ın gönderdiği elçinin, Ferah Ali Paşa'nın kethüdâsı

¹ John Baddeley, aynı eser, s.75-76

tarafından öldürülmesi, durumu daha karmaşık hale koymuş, neticede Rusya bu olayı bahane ederek Şahin Giray'ı korumak maksadı ile Kırım'a asker sokmuş, bilahare 1783 tarihinde resmen ilhâk etmiştir¹.

Kırım'ın bu şekilde işgalinden sonra Kuzey Kafkasya boyundaki askerlerinin sayısını artıran Rusya, bu kesimde yığınak yapmaya başlamıştır. Rusya'nın bu hareketini keşfetmekte gecikmeyen Çerkes kabileleri endişelenerek harekete geçmişlerdir. Zane ve Hatukey kabileleri, Ferah Ali Paşa'yı toplantıya davet etmişler ve neler yapılması gerektiğini tartışmışlardır. Sonuçta, Rusya ve onun siyasi emellerine alet olan Şahin Giray, Kuzey Kafkas topraklarına taarruz edecek olursa, müdafaaya girişileceği, gerekirse hücum edileceği şeklinde karar alınmış, bu hususta Ferah Ali Paşa'ya bağlı kalacaklarına dair kabileler söz vermişlerdir². Ferah Ali Paşa da Çerkesistan'daki kabilelerle olan münasebetlerin bir nizama sokulması için çalışmalar yapmıştır.

Ferah Ali Paşa Anapa'nın inarını hızlandırmak amacıyla Çerkesler'den bir defaya mahsus olmak üzere kişi başına beşer-onar kuruş tahsil etmeyi tasarlamıştır. Çerkesler bunun daimi bir nitelik taşımasından endişe ederek, bu hususta Ferah Ali Paşa'dan yazılı teminat istemişlerdir. Netice itibarıyla Çerkesler'den toplanan paralarla Anapa oldukça geliştirilmiştir. Ancak mahalli kaynaklar yetersiz olduğundan özellikle askerın iasesi merkezden karşılanmıştır³.

Kafkasya'da yaptığı çalışmalarla Osmanlı

¹ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.184-185; Cemal Gökçe, aynı eser, s.62-63

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.63

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.65-66

hakimiyetini gerçekleştiren Ferah Ali Paşa, 1784'te ölmüştür. Ferah Ali Paşa, hastalığı süresince de gayretinden bir şey eksiltmeden çalışmıştır. Hastalığı ilerleyince kâtibi Haşim Efendi'ye, "durumu Devlet-i aliyyeye bildirerek, bir an evvel Anapa'ya ehliyetli bir vezirin gönderilmesini arz edelim." diyerek hizmet aşkını ifade etmiştir. Ona göre Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin devam edebilmesi, buraya tayin edilecek valilerin çalışmalarına bağlı idi. Hatta o, mevcut düzenin devam etmesi için yeni vali gelinceye kadar kendi emrindeki üst düzey görevlilere, işlere mukayyet olmalarını emretmiştir¹. Ölümü, yakınları ve bölgenin sakinleri tarafından büyük üzüntü ile karşılanmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkasya siyasetindeki başarıları ile kendini gösteren değerli bir kumandanını kaybetmiştir.

1780-1784 tarihleri arasında Soğucak muhafızı olarak görev yapan Ferah Ali Paşa'nın Cerkesistan'daki faaliyetlerinin semeresi, Osmanlı-Rus savaşları sırasında bölge halkından sağlanan destekle alınmıştır. Başarılı idaresi ile bölgede Türk nüfuzunu artıran Ferah Ali Paşa, Ruslar'ın buradaki emellerine engel olmuştur².

2) Ferah Ali Paşa'dan Sonraki Valiler ve Faaliyetleri

Ferah Ali Paşa'nın ölümü üzerine Bâbîâli, Acaralı Bicanoglu Ali Paşa'yı, Soğucak ve Anapa muhafızı tayin etmiştir. Esasen eski yeniçerilerden olup emekliye ayrılan Bicanoglu Ali Paşa, Fas kalesinde ikâmet ederken hile ile buradaki muhafızı öldürmüş ve mîri

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.125

² Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.XXIII

miranlık rütbesi ile Faş muhafızı olmayı becermişti. Ancak buradaki halkla anlaşamamış ve bir müddet sonra İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. İstanbul'da iken Anapa ve Soğucak muhafızlığının boş olduğunu duymuş ve saraydaki adamları vasıtasıyla kendisini bu göreve tayin ettirmeye muvaffak olmuştur¹.

Bicanoglu Ali Paşa, Anapa'da Ferah Ali Paşa'nın burada bıraktığı adamlarla anlaşamamış, kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda icraatlara girişince, başta kaymakam Hüseyin Bey olmak üzere birçok adam Anapa'dan ayrılmışlardır. Böylece yalnız kalan Bicanoglu Ali Paşa, Soğucak ve Anapa'da önemli bir faaliyet gösterememiştir. Esasen halk ve asker tarafından sevilmediğinden oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Esir ticareti ile uğraşması, az zamanda ayak altına düşerek halkın kendisine hücum etmesine sebep olmuştur. Güç halle kaçmayı başaran Bicanoglu Ali Paşa, bir kabile reisine sığınarak hayatını kurtarmıştır².

Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'la ilişkilerinin yeni kurulduğu gözönüne alanırsa, Bicanoglu gibi birisinin bu bölgeye vali tayin edilmesi oldukça şaşırtıcı ve esef vericidir. Onun yerine, Çorum Sancağı mutasarrıfı olan İpekli Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Mustafa Paşa Anapa'ya varınca divanı toplayarak Ferah Ali Paşa'nın yolunu takip edeceğini bildirmiştir. Onun bu sözleri, divan üyelerini memnun etmiştir. Bundan sonra Mustafa Paşa'nın ilk işi, Bicanoglu Ali Paşa'yı saklandığı yerden çıkararak, Sinop'a göndermek olmuştur³.

Mustafa Paşa, kabile reislerini bir araya

¹ Ahmet Cevdet, aynı eser, III, s.231

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.126-130

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.130-131

toplayarak onlarla bir anlaşma yapmıştır¹. Bu anlaşma ile Mustafa Paşa, Ruslar'ın Osmanlı Devleti nezdinde şikayetlerine sebep olan Çerkesler'in Rus topraklarına akınlarını ve yağmalarını önlemek ve Gürcistan'da nizam ve intizam sağlama amaçlarını gütmüştür. Esasen bu anlaşma, Ferah Ali Paşa'nın daha önce Çerkesler'le yaptığı anlaşmanın bir devamı niteliindedir. Anapa'ya tayin edilen her Osmanlı valisi, Kafkasya'nın Osmanlılar'ın elinden çıktığı 1828-1829 tarihlerindeki Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Edirne Andlaşması'na kadar bu anlaşmaya uymuştur².

Mustafa Paşa'nın Sogucak ve Anapa muhafızlığı zamanında, özellikle Ruslar'ın bu bölge ile ilgili faaliyetlerinin önüne geçmek ve bölgede Osmanlı Devleti'nin güvenliğini artırıcı önlemler cümlesinden olarak Anapa kalesinin tahkimi işine önem verilmiştir. Ancak bölgenin ihtiyacı olan maddelerin ve istenen paraların merkezden gönderilmeyişi, devletin bu bölgeye, ilk başlarda verdiği önemin aynı derecede kalmadığını göstermektedir³.

Çerkesistan bölgesinde bundan sonra görevlendirilen Battal Paşa ve Şarı Abdullah Paşa, idare açısından gerekli dirayeti ve hamiyeti gösterememişlerdir. Denilebilir ki Ferah Ali Paşa'dan sonra Anapa'ya tayin edilen muhafızlar iyi bir idare gösterememişler, bu yüzden bölge halkının da tepkilerine ve şikayetlerine sebep olmuşlardır. Bu durum, 1787'de patlak veren ve dört sene devam eden Osmanlı-Rus harbinde kendini göstermiş, zikredilen muhafızların kifayetsizliği, Kafkas cephesinde Ruslar'a karşı alınan mağlubiyetin sebeplerinden biri

¹ Anlaşmanın tam metni için bkz. Cemal Gökçe, aynı eser, s.132-133

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.132-134

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.133-135

olmuştur.

IV- 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi ve Sonrasında Kafkasya'nın Durumu

Bilindiği gibi, Küçük Kaynarca Muahedesi'nin ardından Ruslar'la Osmanlı Devleti arasında ihtilâf eksik olmamış¹ gelişen olaylar iki devlet arasında yeni bir harbin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Rusya'nın Gürcistan'la yaptığı anlaşma ve bilhassa 1783'te Kırım'ı ilhâk edışı, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti ve gelecekteki güvenleği açısından endişe vericiydi. II.Katerina'nın bunlarla yetinmeyerek Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik olarak "Grek projesi"ni hazırlayıp uygulamak isteyişi, yeni bir harbi kaçınılmaz kılmıştır. Esasen Osmanlı Devleti'nin harp edecek durumda olmadığını bilen Ruslar, bundan istifade etmek niyetinde idiler. Nitekim 1787 yılında Rus elçisi Bulgakof Osmanlılar'dan; Eflâk, Boğdan ve Gürcistan meselelerinin halli ile Kafkasya'daki bazı kabileler ve Tuna sahillerinde Osmanlılar'a bağlı Kazaklar'ın Rus topraklarına tecavüz etmelerinin önlenmesini istemiştir². İki devlet arasında ihtilâfa yol açan bu konuların çözümü hakkında, Osmanlılar sulhun bozulmasını önlemek gayesi ile mülayim cevaplar verirken, bir taraftan da, muhtemel harp için hudutlarda hazırlık yapıyorlardı. Feyzi Efendi Rus elçisi ile yaptığı görüşmede Eflâk ve Boğdan

¹ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, I.Kısım, s.501

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.501

meselesinin tahkik olunacağını, Gürcistan'a akın yapan Acaralılar'ın bu hareketlerine karşı Gürcüler'in korunacağını, Kuban tarafındaki işin tahkiki için memur gönderileceğini ve bu işin Sogucak muhafızı ve Rus memurları vasıtasıyla halledileceğini ifade etmek suretiyle, harbi önlemeye çalışıyordu. Ancak Rus elçisinin anlaşmaz tutumu karşısında harçten kaçınılamayacağını anlayan Osmanlı murahhası, Rus elçisine yedi maddelik bir ültimat vermiştir². Türk tarafının istekleri karşısında şaşırarak Bulgakof, durumu hükümetine bildireceğini söylemesine rağmen, bunun oyalamadan ibaret olduğunu bilen Osmanlı hükümeti, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın da ısrarı ile Rusya'ya savaş ilân etmiştir (14 Ağustos 1787).

A- Osmanlı Devleti'nin Kafkas Kabileleri ile İttifak Yapması

Osmanlı hükümetinin Rusya ile harbe karar vermesinin ardından hazırlıklar hemen başlamıştır. Bu maksatla, Anapa taraflarına ihtimam olunması için de gerekli takrirlere gönderilmiştir³. Durumu görüşmek üzere toplanan Anapa divanında Muhafız Mustafa Paşa, Anapa'daki mevcut durumu ve sefer vukuu halinde ne kadar dayanabileceklerini sormuş, bunun üzerine divanda bulunan ilgililer, mevcut askerinin ve cephanenin çok yetersiz olduğunu, erzakın ise en çok bir ay yetebileceğini ifade etmişlerdir. Mustafa Paşa durumu İstanbul'a bildirip yardım istemişse de,

¹ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.502

² Bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.504

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.140-141

beklenen yardım gelmemiştir¹.

Devlet, Rusya ile yapılacak muharebede; Çerkesler, Abazalar ve diğer Kafkas kabilelerinden istifade etmeyi planlamıştır. Ancak bunun için ayrı halde bulunan kabilelerin bir araya getirilip birlik oluşturulması gerekiyordu. Divrikli Köse Mustafa, bu işe memur edilmiştir². Öte yandan savaşın çıkması üzerine, Çerkes ümerasından Zanoğlu Mehmed Giray, yanında bazı kabile reisleri ile birlikte İstanbul'a gelerek harp hareketi hakkında fikrini söylemiştir. Onun bu hareketi, Çerkesler'le birlik kurmayı düşünen Osmanlı devlet adamlarını memnun etmiş, kendisine Muhafız Mustafa Paşa ile birlikte hareket etmeleri bildirilmiştir. Ayrıca, heyettekiler, hediyeler verilerek taltif edilmişlerdir³. Öte yandan Kuban boyunda bulunan ve Rus boyunduruğunu kabul etmeyen Tatarlar da, bir idare altında birleştirilerek Ruslar'a karşı Osmanlılar'ın yanında yer almaları düşünülmüştür. Bu maksatla Şahbaz Giray, Kuban hanlığına getirilmiştir⁴. Diğer taraftan, gerek Mustafa Paşa'nın mâiyetine asker sevk etmek, gerekse Kırım'a geçerek asker temini için, müstakil olarak orduya lâzım gelen askerî idare hususunda, Canikli Ali Paşa'nın oğlu Battal Paşa, "sürücü" olarak tayin edilmiştir⁵.

Osmanlı Devleti, Rusya ile yapacağı harpte Kafkasya'daki müslümanlardan mümkün olduğunca yararlanmak düşüncesinde idi. Bu niyetle Çerkes

¹ Ahmet Cevdet, aynı eser, IV, s.28-29

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.142

³ Ahmet Cevdet, aynı eser, IV, s.29-30

⁴ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,II.Kısım, s.519

⁵ Cemal Gökçe, aynı eser, s.142

kabilelerinin yanısıra, Dağıstan ve Azerbaycan hanlarından da istifade etmek için, onlarla yazışmalarda bulunuyor ve onların desteklerini sağlamaya çalışıyordu¹. Dağıstan'da İmam Mansur'un Rusya'ya karşı başlattığı gazavatın devam ettiğini düşünürsek, Osmanlı Devleti ile Dağıstan'daki müslümanların ittifak yapmalarının zor olmadığını görürüz. Fakat Azerbaycan hanlarının kendi aralarındaki çekişmeler² onlardan beklenen desteğin alınamamasına sebep olmuştur. Bu arada Tiflis hanı ile de mücadele halinde olmaları, onları kendi dertleri ile ilgilenmekten öte geçirememiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki müslümanlarla bu şekilde işbirliği yaptığını gören Ruslar, Kafkas hanları arasında propaganda yaparak, onların bu ittifaktan çekilmeleri için çalışıyordu. Rusya, "size devletin eli erişemez. Osmanlı Devleti Kuban Nehri'ni geçip te Kabartaya'a ayak basarsa, mazursunuz, lâkin mümkün değildir." diyerek onları Osmanlı Devleti yanında harp etmekten caydırmak istiyordu. Ancak kabileler bu sözlere aldırmanışlardır. Hatta, devletin desteğini almak ve birlikte mücadeleye hazır olduklarını ifade etmek üzere İstanbul'a elçiler göndermişlerdir³.

İstanbul'a gelen haberlerde en mühim bölgenin Kuban olduğu üzerinde duruluyordu. Kuban tarafında 150 binden fazla Çerkes, Abaza ve Nogay kabileleri halkının cenge hazır olduğu, hatta Rusya'nın baskısı

¹ Bu maksatla kendilerine mektup gönderilen hanların isimleri için bkz.Sema Işıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.35

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,II.Kısım, s.520; Sema Işıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.35-36

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.146; Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.135

altındaki Kabartaylar'dan da istifade edilebileceği belirtiliyordu. Eskiden beri cihad ve gazada meşhur olan Dağıstan hanlarının da Kızlar Kalesi cihetinden Ruslar'la muharebelerinin devlet için faydalı olacağı, bu şekilde hareket edilirse hem Rusya'dan intikam alınacağı hem de Kırım'ın kurtarılabilceği ifade ediliyordu. Kafkasya'dan alınan işbirliği haberleri de bu fikri destekliyordu. Esasen Osmanlı Devleti, Kafkas kabilelerine fazlasıyla güveniyordu. Bu güveninde haklı olduğu kabul edilebilir. Çünkü, özellikle Dağıstanlılar'ın bundan önce yaptıkları mücadelelerde Ruslar'a verdirdikleri kayıplar bilinmektedir. Bu durumun Osmanlı Devleti açısından dikkate alınması gerekmektedir. Böyle bir harpte Ruslar, Kafkasya'da iki ayrı cephede savaşmak zorunda kalacaklardı¹. Anapa ve çevresinin Osmanlılar tarafından tahkim edilmiş olması, bu kanaati teyid ediyordu. Osmanlı-Kafkas işbirliğinin temin edeceği başarı, Ruslar'ın genel durumunu tehdit edebilirdi. Osmanlılar'la yapılacak işbirliği bakımından Kafkas cephesinin en mühim kısmını, Kuban mıntikasının teşkil ettiğini anlayan Ruslar, faaliyet ve tecavüzlerinin mihrakı olarak bu mıntıkayı seçmişlerdir². İleride görüleceği gibi, XVIII. asrın sonuna kadar Kafkas-Rus muharebeleri bu mıntıkada cereyan edecektir.

B- Osmanlı-Rus Savaşında Kafkas Cephesi

Osmanlı Devleti ile Kafkasya'daki müslüman kabilelerinin işbirliği karşısında Ruslar, 1787'de büyük bir taarruza karar vermişlerdir. Kazaklar'ı da seferber ederek Kuban tarafından saldırıya geçmişlerdir. Hedefleri, Anapa ve Karadeniz

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.147-148

² İsmail Berkok, aynı eser, s.387-389

sahillerindeki diğer kaleleri ele geçirerek, buralardaki Osmanlı hakimiyetine son vermektir. Bu maksatla General Radyef, General Palakin ve Albay Rebinder kumandasında üç ayrı hareket kolu tertip etmişlerdir¹.

Ruslar bu taarruzları başlattıkları sırada, Osmanlı Devleti de karşı tedbirler almakla meşguldür. Kuban boyundaki kabilelerin desteklenmesi ve teşvikleri için bir vezir ile on bin askerin mezkur bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı askerlerinin bu yardımı yapmakta geç kaldıkları anlaşılmaktadır. Zira Kafkas kabileleri ile Ruslar arasındaki mücadele başlamış ve kırk gün süren çatışmalar meydana gelmiştir².

Anapa ve Kuban cephesindeki durum bu şekilde iken, Osmanlı Devleti'nin Rusya gerisine gönderdiği casuslar vasıtasıyla General Potemkin ve General Tökelli'nin Anapa ve Kuban tarafındaki mücadelede görevlendirildikleri öğrenilmiştir. Vaziyetin vehâmeti karşısında Kafkas kabileleri Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa, Canik'te bulunan ordu sürücüsü Battal Paşa'ya emir göndererek acele Anapa'ya gitmesini bildirmiştir. Ancak Battal Paşa çeşitli bahanelerle bu emre uymamıştır³.

Rusya, karşısında esaslı bir güç görmeyince yeniden kabileler üzerine saldırmıştır. Kabileler de tekrar, Anapa'daki Osmanlı paşasına müracaat ederek yardım istemişlerdir. Ancak Battal Paşa'ya yardım etmesi için verilen emre, onun yine uymaması, Kafkasyalılar'ı zorduruma sokmuş, "Obun" isimindeki yerde, Ruslar'la yaptıkları mücadelede onlara zayıf

¹ İsmail Berkok, aynı eser, s.389

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.149

³ Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.135; Cemal Gökçe, aynı eser, s.149

verdirmelerine rağmen, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kabilelerin bu mücadelelerine rağmen Anapa'ya gitmeyen Battal Paşa'yı şikayet etmek için, kabileler Mehmed Bey'i İstanbul'a göndermişlerdir. Bunun üzerine Battal Paşa'ya şiddetli bir emir gönderilmiştir. Emri alan paşa, mecburen birkaç yüz askerle Anapa'ya gitmiştir. Öte yandan Anapa'nın asker ve erzak ihtiyacının karşılanması için Karadeniz sahillerindeki yerlere merkezden emirler gönderilmiştir¹.

Osmanlı Devleti Anapa'yı desteklemek hazırlıkları ile meşgul olurken, Ruslar'la kabileler arasındaki mücadele, bütün hızıyla devam ediyordu. Ruslar'ın Anapa'yı ele geçirmek için başlattıkları birkaç taarruz püskürtülmüş, ancak bu arada epeyce zayıflık verilmiştir. Kafkasyalılar'ın gösterdiği mukavemet, Ruslar'ın hareketini geciktirmiş ve onları yıpratmıştır. 1789'a kadar yapılan üç taarruzdan da Ruslar sonuç alamazken bu durum Kafkasyalılar'ı ümitlendirmiştir. Battal Paşa emrinde Anapa'ya gelen yardım da gelince Ruslar'ı Kafkasya'dan tamamen atmak ümidi bile uyanmıştır².

Battal Paşa'nın Anapa'ya vardığı 1789 tarihinde Ruslar, Kuban boyundaki Kassay, Hasbulat ve Nevruzoğlu kabilelerine hücum ile halkın bir kısmını katletmiş, geride kalanlar ise Rus hakimiyetini benimsemek zorunda kalmışlardır. Öte yandan Ruslar Anapa'ya dört saat mesafedeki Şayka Köyü'ne kadar ilerlemişlerdir. Osmanlı askeri, Anapa ile bu köy arasındaki boğazı tutarak, Ruslar'ın ilerlemesini önlemeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamayan Osmanlı kuvvetleri, Anapa'ya geri çekilmişlerdir.

Ruslar harekâta devam ederek bu kez Anapa'ya

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.150-152

² İsmail Berkok, aynı eser, s.391-392

saldırmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Neticede iki bin ölü vererek geri çekilmişlerdir. Ruslar'ı takip etmekle görevlendirilen Mustafa Paşa, onları bozguna uğratarak, Kuban'ın öbür yanına kadar kovalamıştır¹.

Ruslar'ın geri püskürtülmesi Kafkasyalılar'ı tekrar ümitlendirmiştir. Anapa'da Battal Paşa ile görüşen Kütayisli Mehmed Bey, kendisinin harekete geçmesi halinde yüz bin Kafkasyalı'nın da harekete geçeceğini ifade etmiştir. Ancak Battal Paşa harekete geçmek niyetinde olmadığı gibi, Mehmed Bey'i de azarlamıştır. Onun bu tavrı, merkeze bildirilmiş ve hemen harekete geçmesi emredilmiştir. Battal Paşa artık itiraz edemeyerek, Ağustos 1789'da Kabartay'a doğru harekete geçmiştir².

Battal Paşa'nın harekete geçmesi, Kafkasya'daki müslümanları da ümetlendirmiş, Çerkesler, Abazalar, Nogaylar onunla birlikte hareket edeceklerini bildirmişlerdir. Çeçen ve Kumuklar da, Kızlar Kalesi istikametinden Ruslar üzerine yürüyeceklerini bildirmişlerdir. Devlet onların bu bağlılıklarını mükafatlandırmak ve onları teşvik gayesi ile, Kafkas kabilelerine hediyeler göndermiştir. Battal Paşa'nın bu harekâtı ve bölgedeki müslümanlarla işbirliği yapması neticesinde Osmanlı Devleti, Ruslar'ı Kafkasya'dan tamamen çıkarmak, böylece Gürcistan'a hakim olmak ve Tatar kuvvetlerinden istifade ile de kuzey ve doğuya doğru yürümek gayesinde idi. Bu arada Kırım'ı da alarak yeni ve güçlü bir "Altınordu Devleti" çıkarmak mümkün olabilirdi³.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.154-155; Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.143

² Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.143; Cemal Gökçe, aynı eser, s.156

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.158

Ama Battal Paşa bunu gerçekleştirecek kudret ve kabiliyete sahip değildi. o, zamanında hareket etmeyerek Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Eylül 1790'da Kuban Nehri'ne kadar ilerlemeyi başaran Battal Paşa, orada Kabartaylar'la işbirliği yapacağı yerde, "işte Kuban'ı geçtik, fermân-ı pâdişâhî yerini buldu. Artık hareket etmem." diyerek büyük bir fırsatı kaçırmıştır. Halbuki Kabartay'a girerse, yüz bin kişilik Çerkes ve Dağıstan askeri de ona katılacaktı. O Ruslar'la ciddi bir harbe gireceği yerde, Kuban'daki dört-beş yüz kişilik Rus birliği üzerine bir grup asker göndermekle yetinmiştir. Ancak onların mağlup olup kaçışmaları, gerideki ordugâhın telaşlanıp dağılmasına sebep olmuştur¹. Emrindeki 3600 asker ve altı topla, Battal Paşa'nın kırk-elli bin kişi tahmin edilen ordusunu bozan Rus generali Hermann, Battal Paşa'yı da esir almıştır. Ruslar'ın 150 asker iken, Türk tarafının kaybı daha ağır olmuştur².

Battal Paşa'nın Ruslar'a teslimi, büyük bir felaket olmuştur. Buna rağmen kabile begleri, "bir din haininin ihaneti ile, Devlet-i Aliyye'nin durumuna halel gelmez." diyerek yeni bir serasker ve yardım istemeye karar vermişlerdir³.

Battal Paşa'nın Ruslar'la işbirliği yaptığına dair belirtiler vardır. Buna sebep olarak, Anapa seraskerliği esnasındaki menfî hareketleri yüzünden kendisinin bir ara değiştirilmek istenmesine kızdığı ve Ruslar'a iltica ettiği ileri sürülebilir. Bir başka sebep te onun, otuz bin askerle Kuban'ı geçip Ruslar'ı

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.158-159; Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.144-145

² John Baddeley, aynı eserinde idamdan korkan Battal Paşa'nın ihanet ederek Ruslar'a sığındığını kaydetmektedir. Bkz. aynı eser, s.78

³ Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.145

bozduğu sırada Sarı Abdullah Paşa'ya, Erzurum ve Trabzon valilikleri tevcihi ile Anapa seraskerliği verildiğini duyup devlete infial le vehme düşmesidir. Bu emri kendisine ileten Mahmut Haseki adındaki kişinin bir cellat olması bu fikri teyit etmektedir. Battal Paşa, 1790 yılındaki seferde Anapa-Kuban arasındaki oniki günlük yolu altmışüç günde alarak büyük bir zaman kaybına sebep olmuş, ardından Ruslar'a saldırmak yerine vakit geçirmiştir. Bu davranışları, onun Ruslar'la anlaştığı iddialarını doğurmuştur¹.

Battal Paşa'nın teslim olmasından sonra Ruslar, Kafkasya'daki durumdan yararlanarak hareketlerine devam etmişlerdir. Kendilerine karşı koyan bir Osmanlı birliğini de yenerek bütün askerlerini Gumkale'de toplamışlardır. General Hermann, intizamsız haldeki Osmanlı askerleri üzerine saldırmış, yardıma gelen Kafkas askerlerini de yenmiştir². Ruslar, bir yandan da propaganda yoluyla, kabileleri kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Bu şekilde hazırlıklar yaparak Anapa'ya yönelmişler ve burayı muhasara etmişlerdir. Gayeleri, Kuban vadisinden batıya ilerleyerek Karadeniz'e varmak ve kıyıya hakim olmak, bu suretle şimdiye kadar tahkim etmiş oldukları hattın henüz açık olan yerlerini, yani Kuban hattını ikmal etmek idi. Böylece Kafkasya'nın bu kesimlerini ya baskı altında tutmak, ya da propaganda ile uyusturmak istiyorlardı. General Gudoviç, bu faaliyeti Dağıstan'da uygulamaya koymuş, bu cepheden sevkettiği kuvvetleri Çeçenistan ve Kabartay mıntıkaları karşısında toplayarak mezkur yerleri baskı altına almış, böylece Kuban bölgesi için bir ağırlık merkezi oluşturmuştur³. Buna karşılık

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.159-162

² İsmail Berkok, aynı eser, s.304

³ İsmail Berkok, aynı eser, s.397

Kabartaylar ve diğer Kafkas kabileleri Ruslar'la Anapa etrafında karşılaşmak için Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmışlardır. Ancak Ruslar'ın muhasarası karşısında Anapa Kalesi onüç gün dayanabilmiştir. Kaleyi ele geçiren Ruslar, vezir İpekli Mustafa Paşa'yı esir almışlardır (1791)¹.

Battal Paşa'nın Ruslar'a ilticasından sonra Kafkasya'daki askerler ve kabile begleri acele olarak bir serasker gönderilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Anapa muhafızlığına, Erzurum ve Trabzon valisi bulunan Sarı Abdullah Paşa tayin edilmişti. Ancak Abdullah Paşa'nın, Trabzon'dan ayrılarak bir türlü Anapa'ya gitmemesi, Ruslar'ın Anapa'yı almaların yol açmıştır. Anapa'nın elden çıktığını haber alan III.Selim, bu duruma Abdullah Paşa'nın ilgisizliğinin sebebiyet verdiğini bildiğinden, onu valilikten azletmiştir. Ancak Anapa'nın kaybının, kendi başına bir iş getireceğinden şüphelenen Abdullah Paşa, Trabzon kalesine çekilerek merkeze karşı direnmeye karar vermiştir. Trabzon'a vali tayin edilen Süleyman Paşa, herhangi bir mücadele yapmaksızın Sarı Abdullah Paşa'yı Trabzon'dan çıkartarak Erzurum'a gitmeye ikna etmiştir. Ancak, Abdullah Paşa, Erzurum'a giderken, alınan tedbir gereğince yolda katledilmiştir².

C- Yaş Andlaşması ve Andlaşmadan Sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Siyaseti

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1787 tarihinde başlayan harp, çeşitli cephelerde 1791 yılı güz mevsimine kadar devam etmiştir. Savaş esnasında

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.163-167. Bu sırada Anapa'da bulunan Şeyh Mansur da Ruslar'a esir düşmüştür. İsmail Berkok, aynı eser, s.398

² İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.584; Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.225

bir kaç defa barış görüşmeleri yapıldıysa da¹, bir sonuç alınamamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca daima yenilmesi, hükümeti Ruslar'la barış yapmak zorunda bırakmıştır². Kafkas cephesinde özellikle Anapa'nın Ruslar'ın eline geçmesinden sonra, durumun daha da kötüye gitmemesi için Ruslar'la barış yapılması mecburiyeti görülmüştür. Nihayet Ağustos 1791'de başlayan görüşmeler, 10 Ocak 1792 tarihinde andlaşma ile sona ermiştir³.

Andlaşmanın ikinci maddesine göre Osmanlı hükümeti, 1774 Küçük Kaynarca Muahedesi, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi, 1783'teki ticaret anlaşması ve 1784'te Kırım ve Taman'ın ilhâkı ile Kuban Nehri'nin hudut tayin edilmesi hakkındaki andlaşmaları eskisi gibi kabul etmiştir. Beşinci maddeye göre iki devletin barış içinde yaşamalarını temin için, Tiflis hanının toprağına Çıldır valileri tarafından taarruz olunmayacaktı. Altıncı madde gereğince, Kuban iki devlet arasında sınır olduğundan bu nehrin sol yakasında yaşayan kimseler Rusya topraklarına saldırmayacaklardı. Osmanlı Devleti, bu gibi hareketleri önleme amacı ile kabilelere gerekli fermanları gönderecektir. Fermanlara uymayanlar cezalandırılacaktır⁴.

Andlaşmanın Kafkasya ile ilgili maddelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Ruslar bu bölgede belirli bir toprak kazancı sağlayamamışlardır. Ancak Kafkas kabilelerinin kendi topraklarına yapacakları

¹ Bkz. İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.585-595

² Akdes N.Kurat, Türkiye ve Rusya, s.37

³ İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV, II.Kısım, s.591

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.169-171; İsmail H.Uzunçarşılı, aynı eser, IV,II.Kısım, s.592-593

taarruzların ve Çapul hareketlerinin devam edeceğini iyi bilen Rusya, Osmanlı Devleti'ni, bunu önlemek ve yapıldığında zararı tazmin etmekle yükümlü tutmuştur. Nitekim kabileler bundan sonraki tarihlerde Rusya ile mücadeleye devam etmişlerdir. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu bölgeyi hukuki bakımdan kendi toprakları içinde ve kendi tebası olarak kabul ediyorsa da, Kafkas kavimleri üzerinde çok defa fiilî bir nüfuza ve yaptırım gücüne sahip olamamıştır. Kabileler, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki valileri vasıtasıyla devlete bağlı olduklarına dair senetler vermelerine rağmen, Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'nin emri altında olmadan ve ondan bağımsız olarak mücadeleye devam etmişlerdir. Bu mücadelede İmam Mansur'un başlattığı gazavatın felsefesi önemli rol oynamaktadır. Çünkü onun hareketi esasen bir din savaşı niteliğinde olduğundan, kendisini Osmanlı Devleti'ne bağlı ve onun emrinde görmüyordu. İşte Kafkas kabileleri bu felsefeye inandıklarından, bundan sonra da mücadeleye devam etmişlerdir¹.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hakimiyetinin devamında Kuban Hanlığı'nın önemli bir rolü vardı. Ancak Kırım'ın işgalinden sonra, devletin Kafkasya ile ilgili işlerini Anapa'dan görmeye başlaması üzerine, Kuban Hanlığı eski önemini kaybetmiştir. Bu arada 1792 Yas Andlaşması'nın müzakereleri sırasında Kuban meselesi hakkında görüşü sorulan Baht Giray'ın uygunsuz cevapları da değerlendirilerek bu hanlık ilgâ edilmiş ve Baht Giray Midilli'ye sürülmüştür². Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti Kırım'ın geri alınması için sarfettiği gayreti elden bırakmış, artık

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.171-172

² Ahmet Cevdet, aynı eser, V, s.282-283

bu topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir¹.

Gerçekten de Osmanlı Devleti Kafkasya işlerini artık Anapa'daki valileri aracılığı ile yürütmeye başlamıştır. Rusya, Yaş Andlaşması gereği Anapa'dan çekilince, devlet buraya yeni valiler ve muhafızlar tayin etmiş, bu arada Anapa'nın tahkimi işine bilhassa önem gösterilmiştir².

Osmanlı-Rus harbinin Osmanlı Devleti aleyhine neticelenmesi üzerine Ruslar'ın Dağıstan bölgesinde kendilerini tekrar hissettirdikleri görülmektedir. Diğer taraftan İran, Rusya'nın ve Osmanlılar'ın savaş halinde bulunmalarını ve Osmanlılar'ın Kuzey Kafkasya'daki hakimiyetini, kısmen de olsa kaybetmesini fırsat bilerek Azerbaycan ve Dağıstan hanları üzerinde nüfuz kurmaya çalışmıştır. İran şahı Ağa Muhammed Han, 1793 tarihinde Dağıstan ve Tiflis'e saldırmıştır. Onun bu davranışı, daha evvel Rusya ile yaptığı andlaşmaya aykırı idi. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti ile mücadeleye henüz son verdiğinden İran üzerine yönelememiş ve Azerbaycan hanlarına hediyeler göndererek İran'a karşı onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Öte yandan İran'da Ağa Muhammed Han aleyhinde propaganda yapmış ise de, onu düşürmeyi başaramamıştır. 1795'te Ağa Muhammed Han, Derbend ve Tiflis'e asker sevk etmiştir. Fakat İran şahı Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş olan Dağıstan ve Azerbaycan hanları ise İran'dan şikayet ediyorlardı³. En azından mültecilerin kabul edilmesini devletten istiyorlardı.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.174

² Anapa'ya gönderilen ihtiyaç malzemeleri ve buranın tahkimi için neler yapıldığı konusunda bkz. Cemal Gökçe, aynı eser, s.175-177

³ Sema Işıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.40

Ağa Muhammed Han 1795'de Derbend'i ele geçirmişse de Rusya, Kuban boyundan sevkettiği askerlerle burayı geri almıştır¹. Bu arada Osmanlı Devleti, hanların yardım istegine olumsuz cevap vermiştir. Hanlara verilen cevapta İran şahının sulha mugâyir hareketi olmadıkça onunla mücadeleye girilmeyeceği belirtilmiştir. Ancak devlet muhtemel İran saldırısına karşı hazırlık yapıp doğu sınırında asker ve mühimmat yığınağı yapmayı da ihmal etmemiştir. İran'ın Tiflis ve Derbend'e saldırmasıyla başlayan Rus-İran mücadelesinde Osmanlı Devleti tarafsız kalmayı siyasetinde uygun görmüştür. Çünkü eğer Rusya tutulursa, bir taraftan Tiflis Hanlığı kuvvetleneceği gibi, diğer taraftan Rusya Azerbeycan'a inerek bilâhare Anadolu'yu sıkıştırırdı. Şayet İran tutulursa, Rusya'nın tehdidi ile karşılaşılacaktır ki, bu Anadolu'nun istilasına zemin hazırlamak anlamına gelmektedir. İşte bu yüzden devlet tarafsız kalmayı uygun bulmuştur². Ayrıca, Ağa Muhammet Han'ın başarıları gözönüne alınarak İran'ın eski gücüne kavuşması ve Osmanlı Devleti'ne karşı hasmâne bir tavır almasından endişe edilmiştir³.

Osmanlı Devleti Kafkasya'daki gelişmelere karşı bu politikayı takib ederken, Ruslar, İran'ın taaruzlarına karşı harekete geçmişlerdir. Kont Zubov yönetimindeki Ruslar Derbend'i İran'dan geri almışlar, Tiflis Hanı'nın yardım istegine karşılık Gürcistan'a girmişler, nihayet güneye doğru ilerleyerek Bakü, Susa ve Semahı taraflarını işgal etmişlerdir⁴. Derbend hanı Şeyh Ali Han, Ruslar'a karşı iyi mücadele vermişse de,

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.178-180.

² Ahmet Cevdet, aynı eser, c.VI, s.207.

³ Sema Şıktan, "aynı makale", s.42.

⁴ İsmail Berkok, aynı eser, s.400.

sonunda kat kat üstün Ruslar önünde başarılı olamamıştır.

Ruslar'ın ileri harekâtı, II.Katerina'nın 1796 tarihinde ölümü üzerine kesilmiştir. Hatta Ruslar, Azerbaycan ve Dağıstan'daki askerlerini geri çekmişlerdir. Ancak Gürcistan'da bulunan Rus askerleri, Gürcüler'in istegi doğrultusunda bu ülkede kalmışlardı¹. Nitekim Gürcistan'daki Rus varlığı 1799 tarihindeki İran saldırısından sonra² kesinleşecekti. Gürcü kralı George, Dağıstanlıların gürcü topraklarına yaptıkları tazyikler karşısında³, yardım istegi üzerine Tiflis'e gelen Ruslar, 1801 tarihinde burayı ilhak ettiklerini resmen ilan etmişlerdir.

Gürcistan'da Rus hakimiyetinin başlamasından sonra, Ruslar'ın Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları üzerindeki baskıları artmaya başlamıştır. Rusya'nın başına geçen I.Aleksandr, enerjisini Kafkasya'yı istilâ etmekle göstermek niyetinde idi. Buna uygun olarak Ruslar, 1802 yılında Kafkas genel valiliğine General Tsitsivanof'u getirmişlerdir. Tsitsivanof emrindeki Rus askerleri, bir türlü bir araya gelip güç birliği oluşturamayan Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarını birer birer işgal etmişlerdir. Bütün bu Rus harekâtı sırasında, Kafkasya'daki hanlar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ve yardım isteklerini bildirmişlerdir. Alınan mektuplar, bölge halkının Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı ve bilhassa Ruslar'la yaptıkları mücadelede en yakın destek olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Osmanlı Devleti buna

¹ İsmail Berkok, aynı eser, sh.400; Sema Işıktan, "aynı makale", s.42.

² Geniş bilgi için bkz. John Baddeley, aynı eser, s.83.

³ İsmail Berkok, aynı eser, s.400-402; Cemal Gökçe, aynı eser, s.88-89, 186-187.

karşılık, onların din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fermanlar göndermek ve çeşitli hediyeler vermekle yetinmiştir¹.

1792 tarihinde imzalanan Yaş Andlaşması ile 1806'da başlayan Osmanlı-Rus harbine kadar geçen ve yukarıda izahına çalıştığımız zaman içersinde, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki durumuna genel olarak baktığımızda;

a- Osmanlı Devleti Kırım'dan tamamen vazgeçmiş ve Kuban Nehri'ni Rusya ile arada sınır kabul etmiştir.

b- Kafkasya ile ilgili işleri yürütmek üzere Anapa Kalesi merkez yapılmış ve burası asker ve mühimmat bakımından güçlendirilmiştir.

c- Rusya'nın 1801'de Gürcistan'ı ilhâk etmesi üzerine Anadolu topraklarının güvenliği tehlikeye girmiştir. Bundan sonraki kısımlarda görüleceği gibi Ruslar, Kafkasya ve Anadolu'da yapacakları mücadelelerde Gürcistan'ı üs olarak kullanacaklardır.

d- Osmanlı Devleti, Dağıstan ve Azerbaycan tarafları ile olan münasebetlerini seyrekletirmiştir. Rusya'nın bu bölgelerdeki taarruz ve tazyikleri karşısında Osmanlı Devleti, bölge hanlıklarının yardım istegine cevap verememiş, sadece cihada devam etmeleri için sözlerle onları teşvik etmeye çalışmıştır. Ayrıca hanlıkların kendisine bağlı kalmalarını temin için onlara hediyeler göndermeyi ihmal etmemiştir. Ancak bu uygulama, Ruslar'ın ileri harekâtlarını önlemek için yeterli olmamıştır. Böylece Ruslar Gürcistan'la birlikte Dağıstan ve Azerbaycan topraklarının büyük bir kısmını da ele geçirerek Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki varlığını sona erdirme yolunda önemli yol katetmişlerdir.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.190-194

V= 1829 Tarihine Kadar Osmanlı Devleti'nin
Kafkasya'daki Durumu

Osmanlılar'ın ,1792'de imzalanan Yaş Andlaşması'ndan sonra Kafkasya'da gerilemeye başladığını biliyoruz. Bundan sonra, 1828-1829 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus harbine kadar geçen sürede, Osmanlı Devleti Kafkaslar'da her geçen gün gerileyecek ve bu bölge Rus hakimiyeti altına girecektir.

A= 1806 1812 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkasya ve
Bükreş Andlaşması

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya artık Kafkasya'ya tam olarak yerleşmeye başlamıştır. Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları Rus istilâsına karşı büyük bir mukavemet göstermişler, ancak sonuçta üstün Rus kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin, Eflâk ve Boğdan beylerini azletme kararı üzerine 16 Ekim 1806 tarihinde, Ruslar, harp ilân etmeksizin Boğdan'a girmişlerdir. Osmanlı hükümeti bu durum karşısında Ocak 1807 tarihinde Rusya'ya harp ilân etmiştir¹.

Ruslar bu savaşta batı cephesindeki harekâtın yanısıra, doğuda da harekâta geçmiş ve Anakara ve Kembali'ye yerleşerek buradan Anadolu'yu tehdit etmeyi planlamışlardır. 1807 tarihinde mezkur yerleri işgal eden Rusya'nın, buralara çok sayıda asker yığıldığı ve mühimmat desteği sağladığı görülmektedir. Buna

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.198-199

karşılık Osmanlı Devleti; Sinop, Trabzon ve Faş kalelerini asker, top ve mühimmat ile desteklemiştir. Ayrıca Tiflis'teki Rus ordusunun Ahıska, Çıldır ve Kars taraflarına saldıracağı haberi üzerine Diyarbakir, Sivas, Malatya, Karahisar, Maraş, Çorum ve Musul askeri ile, bu havalinin bütün görevlileri Ruslar'a karşı alarma geçirilmişler ve başlarına Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa serasker tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti o sırada Rusya ile savaş halinde bulunan İran'la ittifak yapmayı düşünmüştü de, Rus-İran anlaşmasından sonra bunu gerçekleştirilememiştir¹.

Bunun üzerine Kafkasya'ya daha çok önem veren Osmanlı Devleti, öncelikle Serasker Yusuf Ziya Paşa'nın yerine Ferhad Paşa'yı getirmiştir. Ferhad Paşa, Kars'a gidip burada harekât hazırlıkları yaparken, Ruslar Faş Kalesi'ne hücum etmişlerdir. Ancak Trabzon, Rize ve Artvin'den gönderilen kuvvetler karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ruslar'ın Faş tarafına baskılarını yoğunlaştırmaları üzerine, Faş ve özellikle Batum limanının muhafazası için buraya, çeşitli yerlerden asker sevki yapılmıştır. Fakat kumandanlar arasındaki çekişmeler ve Osmanlı Devleti'nin serasker tayinindeki istikrarsız hareketi, Rusya'nın Faş'a saldırmasına ve nihayet burayı ele geçirmesine sebep olmuştur. Böylece Rusya, Kuzey Kafkasya'yı bir çember içine almış oluyordu².

Faş Kalesi'ni ele geçiren Rusya'nın, Anapa'ya da saldırabileceği, bu sebeple buranın korunması gerektiği haberi, Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa tarafından bildirilince, donanmanın o havalie

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.200

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.201-202; Ahmet Cevdet, aynı eser, VIII, s.135

gitmesine karar verilmiştir (1810). Ancak bu karar yerine getirilememiştir. Bu arada Hüseyin Paşa, Çerkes ve Abaza kabilelerinin de yardımı ile Ruslar'a karşı kısmî başarılar kazanmakta idi. Osmanlı Devleti, kabilelerin Türk askerlerine verdikleri desteğin devamını temin etmek maksadıyla kabilelere bazı hediyeler ile çadır ve ihtiyaçları olan tuz göndermiştir¹.

Osmanlı Devleti Çerkes, Abaza ve Dağıstan halkının Ruslar'a karşı harp etmelerini temine çalışmakta, onları gazaya davet etmekte idi. Ruslar, Dağıstan'ın tamamını elde etmek gayesi ile hareket ediyorlardı. Dağıstan, dört bir yandan Rus taarruzlarına hedef olmuş, ancak Avarlar, Gazi Kumuklar, Çeçenler ve Akuşalılar düşmana karşı kendi imkânları ile mukavemet göstermek mecburiyetinde kalmışlardır. Dağıstanlılar'ın Ruslar'a boyun eğmediği yolundaki haberler, Bâbüâli nezdinde ilgiyle karşılanıyor ve bölgeden bilgi alınmaya çalışılıyordu. Alınan haberlerde hanların Osmanlı Devleti'ne bağlı ve devlete yapılacak saldırı karşısında savunma yapmaya hazır oldukları, ancak kendilerine, mücadele etmeleri için cephane ve mühimmat yardımı yapılması gerektiği bildiriliyordu. Devlet imkânları ölçüsünde bu yardımları yapmış, ayrıca hanlara verilmek üzere hediyeler göndermiştir. Ancak bütün bunlar, Ruslar'ın Kafkasya'dan atılmaları için yeterli olamamıştır². Ayrıca İran'a 1811'de gönderilen elçi Yasinfizâde Abdülvahap Efendi vasıtasıyla bu ülkeden Ahıska ve Kars valilerine yardım etmesi istenmiş, fakat bu istek

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.202-203

² Sema Şıktan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.42-44. Dağıstan hanlarının bu dönemde Rusya ile mücadeleleri konusunda ayrıca bkz. John Baddeley, aynı eser, s.94-109

gerçekleşmemiştir¹.

1810 tarihinde Ruslar Trabzon'a bir çıkarma yaptılarsa da, Çerhacı Ali Paşa ve çevredeki kuvvetler, Rus askerlerini mağlup edip perişan halde kaçırmışlardır. Aynı tarihte Ahıska Kalesi'ne hücum eden General Tarmasof kuvvetleri de, Şerif Paşa'nın emrindeki Türk askerleri tarafından geri püskürtülmüşlerdir.

1811'de Ahıska'ya hücum eden Tarmasof, Tiflis Hanlığı sınırları içinde, Açıkbaş Hanı Salomon'u dostluk babından Tiflis'e davet etmiştir. Esas maksadı, Rusya aleyhine bazı davranışları olan Salomon'u, yakalayıp cezalandırmaktır. Salomon bunu sezince, Tiflis'e gelmiş olmasına rağmen, bir gece kaçmıştır. Ancak onun kaçıışı, Rusya'nın Tiflis'le birlikte Açıkbaş taraflarını da kendi topraklarına katmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Gürcüler, Osmanlı Devleti'nden yardım istemişler ve Ruslar'a karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Osmanlı Devleti de Gürcüler'den yararlanmak istemiş, bunun için Açıkbaş Hanı Salomon'a yazılan bir fermanla, haklarının iade edileceği bildirilmiştir. Bu arada Salomon'ı, Ruslar'a karşı kullanması hususunda Çıldır Valisi Şerif Paşa'ya emir verilmiştir².

Osmanlı Devleti'nin 1806-1812 yılları arasında vuku bulan bu savaşta, Rusya'ya karşı esaslı bir ordu harekâtı yapamadığını görmekteyiz. Kafkas cephesindeki

¹ Bu tarihte Bağdat valisi Abdurrahman Paşa ile İran kumandanları arasında sınır meselelerinden dolayı anlaşmazlık çıkmış, hatta bir çatışmanın olmasına az kalmıştır. Bkz. Ahmet Cevdet, aynı eser, IX, s.221-222. John Baddeley ise, Magazberd'te iki taraf askeri biraraya geldiklerinde İranlılar'ın, Erzurum seraskerini vurmaları üzerine, ittifakın bozulduğunu yazmaktadır. Bkz. aynı eser, s.101

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.204; Ahmet Cevdet, aynı eser, IX, s.223

mücadelelerde Osmanlı kuvvetleri birlik oluşturamamışlardır. Anadolu'dan toplanan askerler Batum ve Kars çevresinde olmak üzere iki merkezde toplanmış, bu da toplu ve etkili harekete geçilmesine engel olmuştur. Osmanlı Devleti bu harplerde zaman zaman Çerkes, Abaza ve diğer kabilelerden istifade etmiştir. Meselâ, 19 Mart 1812 tarihli bir yazıda, Çerkes kabilelerinin Rusyalı askerini kahrettikleri bildirilmektedir. Fas Kalesi'nin Ruslar'ın elinden kurtarılmasında da onlardan yararlanılmıştır. Bütün bunlar, Rus baskısına rağmen, Kafkas halkının Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaya devam ettiklerinin bir işaretidir¹.

1812 yılında Fransa ile harbe hazırlanan Rusya, Osmanlı Devleti ile barış yapmak durumunda kalmıştır. 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş'te iki devlet arasında andlaşma akdolunmuştur. Andlaşmanın altıncı maddesine göre, Rusya, Kafkasya'da harpten önceki sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir. Böylece Fas, Kemhal, Sohum kalelerinin ahalisine dokunulmadan buraları tahliye edilecekti. Nitekim Rus hudut generalleri ile Trabzon valisi Süleyman Paşa arasında yapılan müzakereler sonunda, 1813 tarihinde Sohum, Anapa ve Kemhal kaleleri yerli halkı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir. Rusya daha önce de Fas ve Ahilkçlek'i tahliye etmişti².

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşını Ruslar'ın kazanması sebebiyle Rusya'nın ele geçirdiği hanlıklar, yine bu devletin hakimiyetinde kalmıştır. Her ne kadar savaş sonunda Osmanlı Devleti toprak kaybetmemişse de, devletin yıpranan kuvvetinin, artık gelecekteki Rus ilerleyişini durduramayacağı görülmüştür. Savaş sırasında Ruslar'ın ele geçirdiği yerleri çok ağır

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.203-205

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.206-207

tahribata uğrattığı dikkati çekmektedir. Nitekim Anapa'daki cami, mescid, dükkan ve hanelerin tamamı yıkılmıştır. Bu sebeple şehir Osmanlılar'a iade edilince, burada yeniden büyük bir imar ve inşaa faaliyetine girişilmiş; Trabzon, Sinop ve Abhazya taraflarından göçmenler getirilip yerleştirilmiştir¹.

1787-1792 ve 1806-1812 tarihleri arasında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları neticesinde, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesinde önemli bir toprak kaybına uğramadığını söyleyebiliriz. Rusya'nın Kafkasya'da yayılma çabaları Kafkas kavimlerinin hırs ve azimle Ruslar'la mücadele etmeleri, Osmanlı Devleti'nin giderek azalan maddî desteği ve buna rağmen Kafkaslılar'ın kendilerini Osmanlı tabiiyeti altında görmeye devam etmeleri, bu yılların genel manzarasını teşkil etmektedir. Aslında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan yüz çevirdiğini söylemek pek mümkün değildir. Bölgeden gelen heyetler ve elçiler gayet iyi karşılanmış, gönülleri hoş edilerek ve manen desteklenip moral verilerek uğurlanmışlar, en azından belli miktar harçlık veya atıyye verilerek günlük ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır².

B- Bükreş Andlaşması'ndan Sonra Kafkasya'da Durum ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

1813 tarihinde imzalanan Bükreş Andlaşması'ndan sonra, 1830 yılına kadar geçen zaman içinde Ruslar'ın Kafkaslar'da kesin olarak hakimiyet kurma mücadelelerini, buna karşılık Kafkas halklarının direnişini ve nihayet Osmanlı Devleti'nin bütün bunlar

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.72

² Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.XXIV

karşısındaki etkinliğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti bu dönemde, eski hukukî durumunu muhafaza etmekle yetinmeye razıdır. Devletin iç bünyesinde mevcut olan aksaklık ve rahatsızlıklar, bu bölgede de etkisini göstermiş, artık Kafkasyalılar'ın Osmanlı Devleti'ne güvenmekle istiklâllerini elde edemeyecekleri anlaşılmıştır¹.

Osmanlı Devleti, andlaşmadan sonraki yıllarda Çerkesleri yeniden bir birlik etrafında toplamaya çalışmıştır. Ruslar, özellikle 1813-1814 yıllarından itibaren kabileler üzerindeki baskılarını artırmışlar, onların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını yok etmeye çalışmışlardır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Anapa'ya dirayetli muhafızlar göndererek, Çerkesler'in kendilerine olan bağlılığını koruma hususunda gayret göstermiştir. Nitekim Anapa Muhafızı Sevid Ahmet Paşa'nın bu konudaki başarıları, Ruslar'ın şikayetlerine sebep olmuştur².

Ruslar'ın baskı ve şiddet hareketleri, 1820'lerden sonra daha da artmıştır. Ruslar Osmanlı Devleti sınırları içinde ikâmet eden Çerkes, Abaza, Kabartay kabileleri ve Anapa halkının mallarını yağmalamış ve çoluk çocuğunu esir almışlardır. Ruslar'ın esas gayesi, güçlü kuvvetli olduğunu göstererek, daha ziyade şiddet yoluyla kabileleri kendisine bağlamaktır³. Ruslar'ın bu siyaseti karşısında kabileler, bir yandan mücadelelerini sürdürürken diğer taraftan da, kendilerinin Rus tecavüzünden kurtarılmaları ve zararlarının telafisi için Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerdir.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.207

² Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.47-48; Cemal Gökçe, aynı eser, s.207

³ Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.48-49

Osmanlı Devleti ise kendi toprakları içinde bulunan kabileleri Anapa'ya tayin ettiği muhafızları aracılığıyla idare etmiştir. Ruslar'ın fesad ve baskıları karşısında Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaları için kabilelerin ileri gelenlerine hediyeler gönderilmiştir. Zaman zaman Rusya tarafına çapul saldırısı düzenleyen kabilelerin, iki devlet arasında yeni bir savaşa sebep olmamaları için, bu kabileler uyarılmış, hatta onlardan rehinler alınarak, hudutta herhangi bir meselenin meydana gelmemesine itina gösterilmiştir. Öte yandan sınırlara tecavüz ve kabilelere müdahale edilmemesi için, Kuban kenarında ve Tiflis'te bulunan Rus subayları ikaz edilmiş,, ancak bu konuda bir netice alınamamıştır' .

Bükreş Andlaşması'ndan sonraki tarihlerde İran, Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1828) Andlaşmaları ile Aras'ın kuzeyindeki bütün toprakları Eriyan dahil olmak üzere, Rusya'ya terk etmiştir. Gerçi Çerkesistan işgal altında değildi ama, üç taraftan kuşatılmıştı. Yalnızca denizden Osmanlı Devleti ile irtibat kurulabiliyordu. Kafkaslılar bundan sonra yardım için sadece Osmanlı Devleti'ne başvurmak zorundaydı. Artık Kafkas dağları Rusya için mania değil, Rus tehdidinin Hint Okyanusu'na ve Orta Asya'ya yönelmesini kolaylaştıran bir üs olmuştur².

Bükreş Andlaşması'ndan sonra Gürcistan bölgesindeki gelişmeler, Gürcüler'in Ruslar'a karşı memnuniyetsizliklerini göstermektedir. Andlaşmadan sonraki yıllarda, Rusya'ya karşı menfî fikirleri olan Gürcüler'in, onları Gürcistan'dan zorla çıkarmak istedikleri görülmektedir. Bölgedeki Osmanlı kumandanlarından alınan arızalarda, Açıkbaş Hanı

¹ Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.49

² Abdullah Saydam, aynı eser, s.75-76

Salomon'un bu işe önder olduğu belirtilmektedir. 18 Mayıs 1814'te Soloman'dan gelen bir mektupta, Ruslar'ın zulmünden kurtulmaları için kendilerine yardım yapılırsa, sadakat ve fedakârlıkla hizmete hazır oldukları bildiriliyordu. 7 Kasım 1818'de Çıldır valisinden gelen bir yazıda ise, Acara ve Ahıskalılar'ın çeteler teşkil ederek Rus arazisine hücum ettikleri belirtilmekte ve durum hakkında alınması istenen tedbirler sorulmaktadır. Yine 23 Haziran 1819'da Çıldır valisi Ali Paşa'dan gelen bir yazıda, Gürcüler'le Ruslar arasında muharebe olduğuna dikkat çekilerek, bu münasebetle Osmanlı Devleti'ne iltica edenler hakkında Rusya'nın menfî tavır takındığı açıklanmış ve mültecilere yardım edilip edilmeyeceği sorulmuştur¹.

Görüldüğü gibi, Ruslar'ın Gürcistan'ı ilhâk ettiği tarihten sonra, bu bölgede uyguladığı siyaset, bölge halkı arasında memnuniyetsizlik ve Ruslar'a karşı bir hareket başlatmıştır. Bu arada İstanbul'a gelen Gürcü beyleri, Ruslar'a karşı Osmanlı Devleti'nin yardımını isteyip, karşılığında hizmete âmâde olduklarını bildirmişlerse de, Bâbîâli, Gürcü beylerine hediye vermekle yetinmiş ve Gürcistan'a fiilî bir yardımda bulunmamıştır. Ruslar, Gürcü beylerini kendisine bağlamaya çalışmışsa da, yine Osmanlı Devleti'ne sığınan beyler olmuştur.

Gürcistan olayları 1828 tarihine kadar devam etmiştir. Bu arada İran müteaddid defalar Osmanlı Devleti'nden, hristiyan bir devlet olan Rusya'ya karşı harp açmasını, böylece iki müslüman devletin müsterek hareketinin, Rusya'yı mağlup edeceğini belirtmiştir. Bu maksatla 1826'da Çıldır valisi Hakkı Paşa'ya, Mirza Aga Bey liderliğinde bir heyet gelerek isteklerini bildirmiştir. Ancak aynı tarihlerde Osmanlı Devleti

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.210-211

Rusya ile İran arasındaki mücadeleden tarafsız politika izlediğinden, her ikisine de yardımda bulunmaktan kaçınmıştır. Bu tarihlerde İran gizlice Gürcistan'a soktuğu askerlerle burada tahripler yapıyordu. Ruslar da Tiflis'teki askerlerini İran üzerine sürmüştü. Tiflis'teki bu boşluktan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, burada faaliyetlere girişmişse de başarılı sonuç alamamıştır. Halbuki aynı tarihlerde Tiflis ve Açıkbaş ahalesinin Osmanlı Devleti'nin himayesini istedikleri, Çıldır valisi tarafından merkeze bildirilmiştir. 1827'de de Gorya Sancağı Beyi Mamya öldüğünden, ahalinin Rusya'nın tayin edeceği memura itaat etmek istemediği bildirilmiştir. Esareti kabul etmeyenler, Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Devlet bu karışıklıktan istifade için, Davit Han'ın annesi Sofya'ya, "Gürillik" fermanı vermiştir. Bu ferman, Gurgi ve Zavar beyleri tarafından da iyi karşılanmış ve Ruslar'ı Gürcistan'dan atmaya çalıştıklarını bildirerek, kendilerine silah ve para yardımı yapılmasını istemişlerdir. Öte yandan Güril Hakimesi Dudu Pal'dan gelen bir mektupta, hükümetin Davit'e değil, Güril'in esas hakimi olan kendisine yardım etmesi isteniyordu¹.

Görüldüğü kadarıyla Gürcistan'da Rusya aleyhine tam bir birlik sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti bunu anlamış olduğundan Gürcistan'dan gelen bu haberlere ikinci derecede rağbet edip, esas olarak hudut boylarını takviyeye dikkat etmiştir. Bu arada Ruslar'ın Ahilkelek etrafında mevzilendikleri, Çıldır Beğlerbeyisi Ahmet Rüstü Paşa tarafından bildirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti bir yandan Güril hanlarına nüfuz etmeye çalışırken, bir yandan da Ruslar'ın hareketini takip ediyordu. Bundan dolayı Hasan Paşa'ya, etraftaki kuvvetleri bir elde toplaması

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.221-223

emredilmiştir¹ .

Bükreş Andlaşması'ndan sonra Ruslar, Dağıstan bölgesinde de baskılarını artırmaya başlamışlardır. Buna karşılık Kavtak hakimi Adil Usumi Han'dan gelen bir yazıda, elli bin kadar asker ve otuz bin kadar Akuşalı ile Ruslar'a karşı harbe hazır olduğu, Osmanlı Devleti'nin kendisine top ve mühimmat yardımı yapmasını istediği belirtilmektedir. Ancak devlet bu isteklere, gerekli yardım cevabını verememiştir² .

1816 yılından itibaren Kafkaslar'da ve özellikle Dağıstan bölgesinde Rus siyasetinin uygulayıcısı olarak görevlendirilen ünlü Rus general "Yermolov"'un faaliyetlerini ve bölgede uyguladığı sindirme hareketini görmekteyiz³ . "Gaddar Yermolov"u Kafkas orduları başkomutanlığına getirerek Kafkaslılar'ın direnişlerini acımasızca bastırmayı düşünen Rus hükümeti, bu konuda hiç taviz vermiyordu. Çarın, "idaremize boyun eğmek istemeyen vahşî dağlıların, ya teslimlerini, yahut kılıçtan geçirilmelerini istiyorum." şeklindeki direktifine, Yermolov tam bir sadakatle uymuştur. O, köyleri yakmış, kadın ve çocukları kurşuna dizdirmiştir. Ona göre Kafkaslı bir dağlı çocuğun asılması, Rus askerinin sağ kalması demektir. Kafkasya'da Rus hakimiyetini kurma siyaseti bu düşünce doğrultusunda tatbik edilmiştir. "Yermolov sistemi" diye anılan stratejiye göre, Kafkasya'da baş kaldıranlara karşı en zalimce yollarla mücadele etmek ve yerli halkı dağlara sıkıştırmak, onları bereketli topraklardan uzaklaştırmak, böylece silahlı

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.223-224

² Sema Işıktan, "aynı makale" Kafkas Araştırmaları I, s.44-45

³ Yermolov'un Kafkasya'daki faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. John Baddeley, aynı eser, s.110-173

mücadeleden vazgeçirmek gerekliydi¹. 1818-1828 tarihleri arasında Dağıstan'dan Osmanlı Devleti'ne iki defa elçilik heyeti gelmiştir. Osmanlı Devleti bu heyetlere gerekli ilgiyi göstermiş fakat, yardım istekleri, manevî destek dışında karşılanamamıştır. Bu arada Rus ilerleyişi ise bütün hızıyla devam etmiştir².

1818'de Grozni, 1819'da da Andirey kalelerini yaptıran Yermolov, Salavat Dağları'na doğru gidis noktalarına el koymuştur. Bundan sonra Avar Hanlığı'na yönelmiştir. Burayı ele geçirmek için yaptığı bütün işkencelere rağmen başarılı olamamıştır. Fakat Gazi Kumuk Hanlığı'na girmeyi başarmıştır. Ekim 1819 tarihinde Başlı düşmüştür. Tarku Şembali'nin Ruslar'ı desteklemesi üzerine, Rus generali, Tarku'dan aldığı kuvvetlerle Mihtili Han'ı, Congetay mevkiinde yenmiştir. Böylece Dağıstan zor durumda kalmıştır. Hanlıklarını kaybeden Avar Hanı Ahmet Han, Derbend Hanı Seyvid Han, Kaytak Usumisi Adil Giray ve Mihtili Hanı Hasan Han toplantı yaparak, ortak hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Ancak, geç kalmışlardı. 1819'da Lavaşa'da yapılan savaşı da Ruslar kazanmış ve Akusa düşmüştür. Ruslar 1820'de Gazi Kumuk Hanlığı'nı Hısrak Kövü'nde kanlı bir savaştan sonra ele geçirmişlerdir. Kumuk Hanı Surhay Han, İran'a iltica etmek zorunda kalmıştır³.

1821 yılında Yermolov, o zamana kadar kendisinin yanında yer alan Tarku Şemballiği'ni ilhâk ettiğini ilân etmiştir. Avarlar Yermolov'a karşı Congetay ve Aymeki'de yaptıkları mücadeleyi kaybetmişlerdir. Böylece Rusya, Dağıstan'ı elde etmek için büyük bir

¹ Abdullah Saydam, aynı eser, s.72-79; John Baddeley, aynı eser, s.111

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.194

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.194-195

adım atmıştır. 1822'de yeniden harekete geçen Vilyaminof ve Lazarof kuvvetleri, dağ eteklerinde büyük bir direnişle karşılaşmışlardır. Yermolov ise bu sırada Kabartaylar'a yüklenmişti¹.

Rus topraklarına dahil olan Kabartaylar'dan yer yer kaçarak, Osmanlı Devleti'ne iltica eden kimseler olmuştur. Bu hususta Anapa muhafızı Sevvid Ahmet Paşa'dan, 8 Ocak 1823'te gelen bir arızada, Kabartay ahalisinin Rusya ile harp ederek hudutları geçip Osmanlı toprakına geldiklerive İstanbul'a gitmek istedikleri belirtiliyordu. Ancak kendilerine bu hususta izin verilmemiştir. Kabartaylar'ın bu hareketi, Ruslar'ın, Anapa muhafızlığına ve hudut boylarına tecavüz etmelerine sebep olmuştur. Kabartay halkının himaye edilmesi hususunda Rus elçisi nezdinde teşebbüste bulunulması, yeni Anapa muhafızı Hasan Paşa zamanında da devlete arz edilmiştir. Esasen Kabartay halkı, Rus zulmü altında inlemelerine rağmen, daima Ruslar'la çete savaşları yapıp, ilk fırsatta da Osmanlı tarafına geçiyorlardı. Bu durum Ruslar'ın şikayetlerine ve saldırılarına sebep oluyordu². Netice olarak acımasızca saldırılar ve yok etme politikası ile Dağıstanlılar'ı sindiren Yermolov, Kafkasya'dan ayrıldığı 1827 tarihine kadar buranın büyük bölümünü Rus hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Ruslar'ın bu saldırıları karşısında Osmanlı Devleti ile Dağıstanlılar arasında yazışmalar yapılmış ve oradan elçiler gelmiştir. Meselâ 14 Kasım 1827'de gelen Ali Efendi, Rusya'nın Dağıstan'a saldırmasından dolayı yardım istemiş ve Dağıstan halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Daha sonra da başka elçiler ve heyetler, Erzurum, Trabzon ve İstanbul'a gelmişlerdir. Çok defa yardım talebiyle yapılan bu

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.195-196

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.214-215

ziyaretler karşılığında Osmanlı Devleti hiçbir fiili yardım gerçekleştirememiştir¹.

1828'de başlayan Osmanlı-Rus savaşından önce Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki varlığı Çerkesistan bölgesine sıkışmış vaziyettedir. Azerbaycan Hanlıkları, Gürcistan bölgesi ve Dağıstan toprakları, Ruslar'ın hakimiyeti altına girmişlerdir. Ruslar'ın Kafkaslar'daki bu hızlı ilerleyişi, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini çok tehlikeli duruma sokmuştur. Bunun üzerine devlet, özellikle Çerkesistan bölgesini elinde bulundurarak, burada Ruslar'a karşı mukavemet düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bölgeye Anadolu'dan asker sevki düşünülmüşse de bunun fazla masraflı olacağı gözönüne alınarak, civardaki kabilelerden asker temini yoluna gidilmiştir. Ancak ne asker olarak ne de askerlik dışında, onlardan gereği kadar faydalanılamamıştır².

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yeni bir harpten uzak durmak için gösterdiği çabalar yeterli olmamıştır. Balkanlar'da ve Kafkaslar'daki gelişmeler, bu iki devleti bir kere daha karşı karşıya getirmiştir.

G- 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkasya'da Durum ve Edirne Andlaşması

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın 1828 yılında yeni bir harbe tutuşmasının sebebi esasen, Yunan meselesidir. Londra'da; İngiltere, Rusya ve Fransa arasında imzalanan protokole göre (16 Temmuz 1827); bağımsız Yunanistan'ın kurulması için bu üç devlet, işbirliği yapmışlardır. İsteklerini Osmanlı Devleti'ne bildirmişler ve red cevabı alınca, Navarin'de Türk

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.219-221

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.219-220

donanmasını yakmışlardır. Bunu müteakip İngilizler ve Fransızlar, Osmanlı Devleti ile harpten uzak dururken Ruslar, harp ilân etmişlerdir¹.

Rusya'nın, başlangıçtan beri izlediği siyaset, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak idi. Bu cümleden olarak Balkanlar'daki hristiyan milletlere yardım ederck, Osmanlı Devleti'ni imha edici bir darbe vurmak ve onun yerine hakimiyetini ikame etmek için fırsat kolluyordu. Hazır batıdaki devletler ile anlaşmış halde iken, Osmanlı Devleti'ne, planladığı darbeyi indirebilirdi. Bu amaçla, 14 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir².

Bu savaş esnasında Osmanlı askerleri ile Ruslar'ın doğuda karşı karşıya geldikleri yerler, Kars, Ahıska, Bayezid arazisinden müteşekkil üç hareket hattı idi³. Çarpışma hududu 100 km. civarındaydı. Bu çizgide erzak nakli çok güç oluyordu. Çünkü geçide müsait yerler pek müşkül ve yalnız yaya olarak geçilebilecek dağlar vardı. Bu durum mühimmat, silah ve top naklini de zorlaştırıyordu. Türk hükümetinin en önemli dayanağı, askerî harekâtın en büyük merkezleri olan yerlerde kalelerin mevcut oluşuydu. Kars, Ahıska, Sogucak ve Anapa kalelerinin yanısıra Poti Kalesi'nin de Osmanlılar'ın elinde olması, Ruslar'ın işini zorlaştıracak stratejik önemi haiz idi. Ayrıca Osmanlı Devleti, bölgedeki müslüman ahaliyi Ruslar'a karşı harekete geçirmekten geri durmuyordu. Zaten Dağıstanlılar, yıllardan beri Rusya ile harp halindeydiler⁴. Gerçi Osmanlılar Gerkesler'le

¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V, . s.117-119

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.224-227

³ Bu savaşta esas mücadele batıdaki cephelerde meydana gelmiştir.

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.224-229

olduğu gibi, Dağıstan bölgesi ile doğrudan ilişki kuramıyorlardı ama, sünî Dağıstan ve Çeçen halkı üzerinde, dinî bağların sağladığı bir etki söz konusuydu¹.

Ruslar'ın Kafkasya'da toplam güçleri 50000 asker ve 166 toptan ibaretti. Bunlar Kafkasya'da dağınık bir haldeydi. Osmanlı Devleti'nin gücü ise daha fazla idi. Ancak Rus gücü, manevra kabiliyeti fazla olan tecrübeli askerlerden, Türk kuvvetleri ise kalelerde ve seyyar halde bulunan askerlerden oluşuyordu. Ruslar'ın, nitelik bakımından Osmanlılar'dan üstün bir orduya sahip oluşu, savaşın onların lehine gelişmesine imkân vermiştir².

Rus planına göre, Kafkas orduları başkomutanı Paskievic'ten yapması beklenen iki görev vardı. Birincisi savaşın esas merkezi olan Tuna cephesinden mümkün olduğunca fazla Osmanlı askeri çekmek; ikincisi ise, Rusya'nın Kafkasya ve Anadolu'daki güvenliğini emniyete almak için gerekli kaleler ve yerleşim yerlerini ele geçirmektir. Bu amaca ulaşılması için Kars ve Ahıska pasalıkları ile Poti ve Anapa kalelerinin alınması gerekiyordu³.

İlk muharebe, Çürüksu toprakları içinde bulunan Türk müfrezesine, Gürcü ve Rus birliklerinin saldırısı ile başlamıştır. Durum haber alınınca, derhal buraya yardımcı kuvvetler gönderilmiş ve iki gün süren mücadelede Türk tarafı galip gelmiştir⁴. Bundan sonraki muharebeler Ruslar'ın Karadeniz sahilindeki Anapa ve daha güneyde Kars ve Ahıska kalelerine saldırılarıyla devam etmiştir.

¹ John Baddeley, aynı eser, s.191

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.230

³ John Baddeley, aynı eser, s.191

⁴ Cemal Gökçe, aynı eser, s.230

Anapa bilindiği gibi, Karadeniz'in doğu sahilinde ve Kuban havzasından 32 km. güneyde bulunan müstahkem bir kaledir. Kafkasya sıradağlarındaki kabileler üzerindeki nüfuzun devam ettirilebilmesi için burası, esas hareket noktasını teşkil etmektedir. Türkler Anapa'dan dağ kuvvetlerine gerekirse silah gönderip onları Ruslar'a karşı muharebeye teşvik ederdi¹. Harp arefesinde Osmanlılar bütün kabilelerden devlete sadık kalacaklarına dair ahidnâmeler almıştır. Ruslar ise bu savaşa girerken bütün kabilelere mektup yazarak, Rusya'nın reâyâlığını kabul etmelerini istemiştir².

2 Mayıs 1828 tarihinde Amiral Goroyig'ın emrindeki Rus filosu ile Anapa önlerine gelen, Kont Mençikof'un idaresindeki Rus kara kuvvetleri, Anapa'ya saldırmış ama, hava muhalefeti sebebiyle karaya çıkmayı başaramamışlardır. Rus askerleri 6 Mayıs'ta karaya çıkmayı başarmışlarsa da, hem kaleden hem de civardaki Çerkesler'den yapılan hücumlar Ruslar'ı zor durumda bırakmıştır. Ruslar, kabileler arasında propaganda yapmak suretiyle onları kandırmaya çalışmışlardır. Bunda da, kısmen başarılı olmuşlardır. Tuz sıkıntısına düşen kabileler ile Ruslar arasında, bu sebeple münasebet kurulmuştur. Kabileler, Ruslar'ın telkinlerine de kanarak yavaş yavaş kale etrafından çekilmeye başlamışlardır. Zor durumda kalan Anapa Muhafızı Osman Paşa, kaleyi teslim etmemek için bütün gayretini göstermiştir. Kalede 1400 kişilik bir kuvvet kalmış, Trabzon'dan beklenen yardım da gelmemiştir. Nihayet Anapa kalesi, 17 Kasım 1828 tarihinde Ruslar'a teslim olmuştur. Kaledeki muhafızlarla birlikte birçok kişi, Kırım'a esir olarak gönderilmişlerdir³.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.230-231

² Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.49

³ Cemal Gökçe, aynı eser, s.231-235

Ruslar'ın kabileleri kandırmak için gönderdiği mektuplar, kabilelerin onlara karşı mücadelesini bir müddet durdurmuşsa da, Anapa kalesinin Ruslar'ın eline geçmesi ve Osmanlılar'ın kaleden ayrılması, bu kabileleri endişelendirmiş ve harbe devam edeceklerini İstanbul'a bildirmişlerdir. Hatta Anapa kalesini Ruslar'dan kurtarmak için kalenin etrafını çevirmişler, Osmanlı idarecilerinden yardım istemişlerdir. Ancak Anadolu tarafında da durum kötü olduğu için kabilelere yardım mümkün olmamıştır. Bununla beraber, Osmanlılar, savaşın sonuna kadar buradaki kabilelerle ilişkilerini devam ettirmişler ve onları kontrol altında tutmak için Cerkesistan'a temsilciler göndermişlerdir¹.

Anapa kalesini ele geçiren Ruslar, aynı tarihlerde Kars kalesine de hücum ederek, Kafkas sınırlarını aşmışlar ve Anadolu tarafına yönelmişlerdir. Kont Paskieviç komutasındaki on dört bin kişilik Rus ordusu, 19 Haziran 1828 tarihinde Kars önüne gelerek, Erzurum yolu üzerine karargâh kurmuştur. Bu şekilde hem kaleyi muhasara ederken, hem de Köse Mehmed Paşa'nın getireceği destek kuvvetlerin önü kesilmiş oluyordu. Kalede onbir bin muhafız vardı. Kuşatma Ruslar'ın tahmin ettiği gibi uzun sürmemiş, topların sürekli kaleyi dövmesi sonucu Kars üç gün ancak dayanabilmiştir. Kumandan Emin Paşa, kaleyi bir müddet daha savunup teslim olmayı reddetmiş ise de başarılı olamayınca halkın da isteği üzerine teslim olmuştur (25 Haziran 1828). 1800 kadar Türk askeri silah ve atlarıyla esir alınarak Tiflis'e götürülmüştür².

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.235; Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.51

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.235-237; John Baddeley, aynı eser, s.192-196

Osmanlılar'ın Anapa ve Kars kalelerini kaybetmesi ve savaştaki kötü durumu, Ruslar'ın daha da cesaretlenmesine imkân vermiştir. Bu cesarettten güç alarak ileri harekâtına devam eden Rus ordusu, Ahıska kalesine yönelmiştir. Ancak Erzurum'dan harekete geçen Köse Mehmed Paşa emrindeki Osmanlı ordusu, Ahıska'ya doğru ilerlemeye başlayınca, Ruslar telaşa kapılarak önce Ahilkelek'i almak için yön değiştirmişlerdir. 21 Temmuz'da Ahilkelek'i top atışına tutan Ruslar, kale muhafızların firar etmesi üzerine kaleye girmişler ve şehri teslim almışlardır¹.

Bundan sonra 27 Temmuz'da harekete geçen Rus kuvvetleri, tekrar Ahıska'ya yönelmişlerdir. 8 Ağustos'ta toplanan Rus harp meclisi, Ahıska'yı almaya karar vermiştir. Paskieviç'in emrinde 12000 kişilik disiplinli bir ordu vardı. Ahıska'ya doğru ilerleyen Köse Mehmed Paşa'nın emrinde ise, on bin kişisi düzenli, gerisi düzensiz, toplam otuz bin kişi vardı. Osmanlı askerleri arkalarını Kartalın dağına dayadıklarından emin bir durumdaydılar. Ancak geceleri nöbet tutma işine pek önem vermiyorlardı. Bunu anlayan Ruslar, bir gece Osmanlı ordusuna saldırmışlar, ertesi gün akşama kadar devam eden mücadele sonunda, galip gelmeyi başarmışlardır. Köse Mehmed Paşa, beş bin askerle Ahıska'ya girerken geri kalan askerler Ardahan'a doğru çekilmişlerdir².

Ahıska önlerindeki bu meydan muharebesini kazanan Ruslar, müstahkem Ahıska Kalesi'ni de ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. 10 Ağustos'ta kaleyi muhasara eden Ruslar, kalenin teslim edilmesini istemişlerdir. Ancak Ahıskalılar bunu reddetmişlerdir. Ahıska Kalesi 250 yıldır çeşitli muhasaralara karşı

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.237-238

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.239-240; John Baddeley, aynı eser, s.198-200

koyduğundan, halk kalenin alınacağına pek ihtimal vermiyordu. Şehir, Poskov Çayı'nın mecrasının teşkil ettiği muhafazalı bir yerde kurulmuş ve kuvvetli bir surla çevrilmişti. İki sıra taştan örülen iç suru ve çok kuvvetli iç kalesi vardı. Evler uçurumlarla birbirinden ayrıldığından, her birini ayrı ayrı almak gerekiyordu. Paskieviç şehire yardım geleceğini tahmin ettiğinden, yaptığı plana göre önce şehri topa tutup, sonra ani hücumla ele geçirmeyi düşünmüştü. 15 Ağustos'ta bu plan doğrultusunda kalenin yanına varıldığı gibi, surlarda bir de gedik açılmıştır. Paskieviç'in planına göre, Türkler'in dikkatlerinin dağınık olduğu ikindi vakti ani hücumla geçilmiştir. Bu plan başarıya ulaşmış, çok geçmeden kasabanın içinde mücadele edilir hale gelinmiştir. Çıkan yangın ışığında gece boyu süren mücadelede, genç yaşlı bütün şehir halkı, kendilerini savunmak amacıyla büyük bir cesaretle savaşmışlardır. Kadınlar, Ruslar'ın eline geçmektense, yanan binalara girip ölmeyi tercih etmişlerdir. Nihayet 16 Ağustos günü Ruslar'ın, ellerine geçirdikleri insanları öldürmeleri sonucu, mukavemet eden kimse kalmamış ve Ahıska Kalesi bu şekilde düşmüştür. 17 Ağustos'ta iç kaleyi de teslim alan Ruslar, mücadelenin kesin galibi olmuşlardır¹.

Ahıska kalesi Osmanlı kuvvetleri tarafından geri alınmak istenmişse de, bu mümkün olmamıştır. Ahıska'nın düşmesi ile, Erzurum'a kadar bütün hat boş kalmıştır. Durumu tehlikeli gören Galip Paşa, derhal sulh yapılmasını İstanbul'a teklif etmişse de, bu teklifi kabul edilmediği gibi kendisi korkaklıkla itham edilerek Gelibolu'ya sürülmüştür. Yerine Salih Paşa, doğu seraskeri olmuştur².

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.240-241; John Baddeley, aynı eser, s.201-205

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.241-242

Ruslar'ın Ahıska'yı almasından sonra Ardahan da kendiliginden teslim olmuştur. Ruslar, karargâhlarını Ardahan'a naklederek, Gürcistan tarafına doğru harekete devam etmişlerdir. General Hesse, Acara bölgesinin tamamını işgal etmiştir. Bu arada Bayezid, Divadin ve Eleskirt te Ruslar'ın eline geçmiştir. Böylece Ruslar'ın Doğu Anadolu'daki harekâtı neticesinde Kars, Ahıska, Bayezid Paşalıkları ile dokuz adet ikinci derecede kale onların eline geçmiştir. Ruslar bu sonuçla, Mâverây-ı Kafkasya'yı tehlikeden korudukları gibi işgal sınırlarını da genişletmişlerdir¹.

1828 yılı boyunca süren savaşlarda Osmanlılar'ın yenilmesi, orduda yönetim değişikliğine sebep olmuştur. Yeni serasker Salih Paşa, Ruslar'a kesin yenilgi tattırmak ve kaybedilen yerleri geri almak amacıyla Erzurum'da hazırlıklara başlamıştır. Baharda Rus generali Paskieviç'in saldıracağı haberi üzerine, harekete geçmiştir. 80000 kişilik Osmanlı ordusunu Soğanlı mevkiinde toplayan Salih Paşa'ya, Batum'dan da yardım gelecekti. O sırada İran'la mevcut olan sürtüşme yüzünden ve Ahıska'ya yapılacak muhtemel Türk saldırısı sebebiyle, Paskieviç'in mücadele kabiliyeti zayıf görünüyordu. Ancak Paskieviç, disiplinli bir orduya sahip olmanın yanında, ele geçirdiği yerlerdeki beylere maaş bağlamak suretiyle onları kendi tarafına çekmeyi başarmış ve özellikle erzak ihtiyacı konusunu bu şekilde halletmişti. Bu arada bölgedeki Ermeniler'in ve diğer hristiyan halkın Ruslar'a destek verdiğini unutmamak gerekir. Ahıska işini, General Muravieff'in yardımıyla bertaraf eden Paskieviç, Haziran ayı başlarında harekete geçerek, Kethüdâ Bey yönetimindeki bir Osmanlı ordusunu yenmiştir. 20 Haziran'da Koyunlu mevkiindeki mücadelede de Ruslar,

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.242

iki bin esir alarak galip gelmişlerdir. Bu iki çarpışma, Ruslar'ın moralini ve cesaretini artırırken, disiplinsiz ve düzensiz haldeki Osmanlı ordusunun bozulmasına sebep olmuştur. Osmanlı ordusunun merkezine hücum eden Ruslar, kesin başarı sağlamışlar ve Türk kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır. 27 Haziran 1829 tarihinde ise Erzurum, silah patlamadan, şehir halkının ve özellikle Ermeniler'in baskısı sonucu, Ruslar'a teslim olmuştur¹.

Ruslar Erzurum'dan sonra Bayburt'u almışlar, buradan Trabzon'a inerek, deniz yolu ile İstanbul'a gitmeyi ve Rumeli tarafındaki ordu ile birleşmeyi düşünmüşlerdir. Ancak bu düşüncelerini gerçekleştirememişler, bilahare iki devlet arasında andlaşma akdedilerek savaşa son verilmiştir².

D- Edirne Andlaşması ve Osmanlılar'ın Kafkasya'dan Çıkışı

Kafkasya bölgesinde yaşayan Avarlar'ın, Acara ahalisinin, Abazalar'ın ve Çerkes kabilelerinin desteğine rağmen³, Osmanlı Devleti'nin Ruslar'a karşı Tuna cephesinde ve Doğu cephesinde sürekli yenilmesi, İstanbul'un güvenliği endişesini doğurmuş, bu durum Osmanlı devlet adamlarını barış yapmak zorunda bırakmıştır. Gerçekten harbin sonlarına doğru Osmanlılar'ın Kafkasya'da elinde bulundurduğu son kaleler de kaybedilince, devletin buradaki varlığı fiilen sona ermiştir. 1829 yılında Ruslar Doğu Anadolu'da hızla ilerlemeye başlayınca devlet, Edirne

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.241-243; John Baddeley, aynı eser, s.210-219

² Cemal Gökçe, aynı eser, s.244

³ Abdullah Saydam, aynı eser, s.76

Andlaşması'nı imzalamayı kabul etmiştir'. Rusya kendi iç karışıklıkları ve batılı devletlerin endişelerini dile getirmeleri gibi sebeplerle, Osmanlılar'ın teklifini kabul etmiştir. 11 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de imzalanan barış andlaşmasına göre^e; Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da kaybettiği bazı yerleri geri almışsa da Poti, Anapa, Ahıska, Ahilkelek ve Gürcistan topraklarını Rusya'ya bırakmıştır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Osmanlı Devleti'nin 1828-1829 harbinde doğudaki kaybı çok büyük olmuştur. Bilhassa yüzyıllar boyunca devletin doğuda bir güven ve kuvvet kaynağı olan Kafkaslar üzerinde, hakimiyetin fiilen sona ermesi bakımından düşünülürse, kaybın büyüklüğü anlaşılabilir. Andlaşmanın dördüncü maddesinden anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı ve stratejik bakımdan önemi olan Karadeniz'in doğu sahillerini Rusya'ya bırakmak suretiyle, gelecekteki siyasi gelişmeler açısından, güvenliğini tehlikeye sokmuştur.

Edirne Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır andlaşmadır. Osmanlı Devleti, bu andlaşma ile toprak kaybedişinden başka, artık Rusya'yı yenmek ve onu zararsız hale sokmak için beslediği bütün ümitlerini de kaybetmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı, kendi inisiyatifinden ziyade, devletler arasındaki muvazene prensibine bağlı olacaktır³. Bilhassa Kafkasya bölgesinin Ruslar'ın eline geçmesi, daha o tarihlerde İngilizler'in ve Fransızlar'ın dikkatini çekmiş ve zaman zaman Osmanlı

¹ Ali Arslan, "aynı makale", Kafkas Araştırmaları I, s.51

^e Bkz. Muahedat Mecmuası, IV/2, İstanbul 1293, s.72-73

³ Enver Ziya Karal, aynı eser, V, s.122

Devleti ile işbirliği yaparak, Ruslar'ın ilerleyişine engel olmaya çalışmışlardır.

Edirne Andlaşması'nın getirdiği yeni statüko Osmanlılar'dan çok, İngilizler'i tedirgin etmiştir. Önceleri Avrupa ve Balkanlar'daki etnik isyanlar şeklinde "Sark Meselesi"ni ele alan İngiltere ve Avrupa'nın diğer güçlü devletleri, şimdi bu meselenin kapsamını genişleterek, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını da buna dahil etmeye başlayacaklardır. Rusya'nın Kafkaslar'dan Anadolu'ya ve güneye doğru ilerleyişi, İngiltere ve Rusya arasında Hindistan ticaret yollarını ele geçirme mücadelesinin temellerini atmıştır¹.

Osmanlı Devleti, 1774 ile 1829 tarihleri arasındaki harpler ve andlaşmalar neticesinde Kafkasya'da sahip olduğu topraklardan çıkmak zorunda kalmıştır. Nihayet Kafkasya'daki son topraklar da Edirne Andlaşması ile Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Ancak, müslüman Kafkas halkları, Osmanlı Devleti'nin, Edirne Andlaşması ile Ruslar'ın Kafkasya'daki hakimiyetini kabul etmesini protesto ettikleri gibi², önce Gazi Muhammed ve sonra da Şeyh Samil emrinde toplanarak, millî mücadeleye girişmişlerdir. Artık siyasî yönden Osmanlı Devleti,

¹ Sark meselesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987, s.105-114.

² Ruslar, henüz andlaşma olmadan önce Çerkesistan'ı işgale kalkışmışlar, bu ise Çerkesler'in tepkisine sebep olmuştur. Onlar, andlaşmayı padişahın tasdik ettiği kendilerine bildirildiğinde, "aynı zamanda halife olan Osmanlı padişahını, dünyadaki bütün müslümanlar gibi biz de ruhanî reis olarak kabul ediyoruz. Ancak, siyasî bakımdan Osmanlı Devleti'ne hiçbir zaman bağlı olmadık. Zira, ne vergi verdik, ne de bir neferimizi Osmanlı bayrağı altında askere gönderdik" demek suretiyle, Edirne Andlaşması'nın Kafkasya ile ilgili hükümlerini tanımadıklarını ifade etmişlerdir. Abdullah Saydam, aynı eser, s.77.

Kafkasya üzerinde bir iddia sahibi olmaktan, geçici olarak uzaklaşmıştır¹.

¹ Cemal Gökçe, aynı eser, s.246.

SONUÇ

Bu araştırmada, Kafkasya ve Kafkas kavimleri hakkında genel bilgi verilmek suretiyle konuya başlanılmış, bundan sonra bölümler halinde, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya girmesi, Kafkasya'ya hakimiyeti altına alması ve buradan çıkması ana başlıkları altında, konunun izahı yapılmıştır. Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Kafkasya, oldukça stratejik bir mevkide olup, üç kıtanın birbiri ile irtibatlandığı bir bölgedir. Tarih boyunca Kafkasya'nın etrafındaki topraklara hakim olmuş birçok imparatorluk, buraya sahip olark, tabii bir kale niteliğindeki bu bölgeden istifade etmek için çalışmış, hatta bu maksatla mücadele etmiştir. Nitekim, Doğu Roma'nın, Selçuklular'ın, İran'ın ve usya'nın, Kafkasya'daki emelleri için çaba gösterdiklerini görmekteyiz.

Osmanlılar, devletin doğu sınırlarını güvence altına almak için, Kafkasya'ya sahip olmanın lüzumunu anlamışlar ve daha Fatih Sultan Mehmed zamanında, bölgeye yönelik faaliyetlere başlamışlardır. Bu faaliyetler, Yavuz Sultan Selim zamanında da devam etmiştir. Nitekim, Gürcüler'le yapılan küçük çaplı mücadeleler sayesinde, Kafkasya hakkında bilgi toplanırken, aynı zamanda, güneyden Kafkasya ve Anadolu'ya sızmaya çalışan İran tehlikesi bertaraf edilerek, bu devletin Osmanlılar karşısında stratejik üstünlük kurmasına müsaade edilmemiştir.

Kafkasya'daki Osmanlı-İran mücadelesi, Kanûni Sultan Süleyman zamanında da devam etmiştir. Ancak, bu devirde ve bundan sonra, Kafkasya'da Osmanlılar için ikinci bir rakip ortaya çıkmıştır. IV. İvan'ın başa geçmesinden sonra Rusya, güneye doğru ilerleyerek genişleme politikası gütmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, hem Rusya'nın Altınordu Devleti'ni ve bu

devletin yıkılışından sonra kurulan Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nı ortadan kaldırarak, Kafkasya'ya doğru ilerlemesine, hem de İran'ın Kafkasya ve Anadolu için beslediği emellere engel olmak amacıyla, Don-Volga ırmaklarını birleştirme projesini düşünmüştür. Rusya'nın Osmanlı Devleti için daha büyük bir tehlike olmasını önlemek gayesi ile Osmanlılar, Astrahan seferini yapmışlardır (1569). Ancak, bu sefer, çeşitli sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti, bu sefer ve Don-Volga kanalı projesi ile, aynı zamanda, Hazar ötesindeki Türkler'le irtibat kurup İran'a karşı onlarla ittifak yapmayı plânlamıştır.

İran'la yapılan, 1578-1590 yılları arasındaki harp neticesinde, Osmanlı Devleti, Kafkasya bölgesindeki varlığını bu devlete kabul ettirmiştir. Bilhassa Özdemiroğlu Osman Paşa'nın faaliyetleri neticesinde, Kafkasya'nın büyük bir kısmı Osmanlılar'a bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hakimiyetinin kendine has özellikleri vardır. Bölgedeki farklı inanç ve etnik yapıya göre, devletin izlediği siyaset değişiklik göstermektedir. Müslüman kabilelerle olan münasebetlerde, dindaş olmanın faydası daima görülmüş, bu sebeple onların üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi yapma gereği hissedilmemiştir. Ancak; meselâ, Gürcüler üzerinde hakimiyet kurma siyaseti, zorluklarla karşılaşmıştır. Rusya'nın desteğini alarak, Osmanlı hakimiyetinden kurtulmaya çalışan Gürcüler'le birçok mücadeleler yapılmıştır.

XVII. asrın ikinci yarısından, XVIII. asrın başlarına kadar geçen sürede, Kafkasya'da, Osmanlılar'ı meşgul edecek bir problem olmamıştır. Ancak, L.Petro'nun Rus tahtına çıkışından sonra Rusya'nın, genişleme vasıcaak denizlere inme siyaseti çerçevesinde en önemli rakibi, Osmanlı Devleti

olmuştur. Nitekim, Viyana'da başlayan, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme safhası süresince, Rusya, daima mücadele edilmek zorunda kalınan bir devlet olarak, hem batıda, hem de doğuda, yani Kafkaslar'da, devletin baş gâilesi olmuştur.

XVIII. asırda, önce Nadir Şah, Kafkasya'da Osmanlı Devleti aleyhine ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, onun, Kafkaslılar ve Osmanlı Devleti tarafından bölgeden atılmasından sonra, bu defa kuzeyden Rusya, Kafkasya'ya inme faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. II. Katerina'nın Rus tahtına çıkışından sonra, Kafkasya'da Osmanlı-Rus mücadelesi şiddetlenmiştir. 1768-1774 yılları arasında cereyan eden harp neticesinde Osmanlı Devleti, aldığı yenilginin faturasını, Kırım'ı kaybetmekle ödemıştır. Bundan sonraki dönemde Kafkasya'daki Osmanlı hakimiyeti süratle zayıflayacak; buna karşılık, daha ziyade baskı ve zulüm yoluyla egemenlik kurmayı plânlayan Rusya'nın, bu bölgedeki ilerlemesi hızlanacaktır. Ruslar'ın Kafkasya'da hakimiyet tesisinde, Gürcüler'in oldukça önemli rolleri olmuştur. 1801 yılında Rus himayesini kabul eden Gürcistan, böylece Ruslar'ın Kafkasya'daki ileri karakolu olma görevini üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki Rus ilerleyişine karşılık, sadece Çerkesistan bölgesindeki hakimiyetini koruyabilmiştir. Burada görevlendirdiği valiler aracılığıyla devlet, hem Çerkesler'i müslüman yapmaya, hem de, Ruslar'a karşı onlardan istifade etmeye çalışmıştır. Bunda, geçici süre için başarılı olunmuştur. Ancak, Ruslar'ın plânlı ve kararlı hareketleri karşısında, Osmanlılar'ın ve bölgedeki diğer kavimlerin mukavemeti yeterli olmamıştır. İmam Mansur'un liderliğinde başlayan, müslüman Kafkaslılar'ın direnişi, Ruslar'ın hızını yavaşlatmışsa da durduramamıştır. Osmanlı Devleti,

İmam Mansur'un kendi bilgisinden bağımsız başlattığı gazavâtı, önceleri endişe ile karşılamış, fakat, sonra bu hareketin Ruslar'a yönelik olduğunu anlayınca, olumlu karşılamış; en azından ona manevî destek vermiştir.

Bütün bu direniş hareketleri ve Cerkesistan'daki Osmanlı valilerinin faaliyetleri, Ruslar'ın bölgeyi ele geçirmesini engelleyememiştir. Ruslar'ın Kafkasya'dan sonra Anadolu'ya doğru ilerlemeye devam edebileceği endişesi ile Osmanlı Devleti, Cerkesistan'ı tampon bölge olarak istihdam etmeyi düşünüyordu. Ancak, buraya tayin edilen valilerin çoğunun dirayetsiz ve kifayetsiz hareketleri, bu düşüncenin gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Nitekim, 1828-1829 yıllarında yapılan ve ağır yenilg ile sona eren harp neticesinde, Osmanlılar, Kafkasya'dan tamamen çıkmak zorunda kalmışlardır. Buradaki müslüman kavimler, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını ifade etmişlerse de Bâbiâli, artık Kafkasya ile ilgilenmekten uzak kalacaktır. Harp neticesinde imzalanan Edirne Andlaşması gereğince Osmanlı Devleti, Kafkasya'da hakimiyeti altında bulundurduğu son topraklardan da çıkmak zorunda kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Cilt I-VIII, İstanbul, 1292.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, Yayınlayan: Cavit Baysun, I.cilt, Ankara, 1986.
- Arslan, Ali, "Rusya'nın Kırım ve Gürcistan'ı İlhakından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkes Kabileleri ile Münasebetleri (1784-1829)", Kafkas Araştırmaları I,
- Baddeley, John F., Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Seyh Samil, Çeviren: Sedat Özden, İstanbul, 1989.
- Bertold, W., "Abazalar", İslâm Ansiklopedisi, I.cilt, İstanbul, 1986, s.6-8.
- Bala, Mirza, "Çerkesler", İslâm Ansiklopedisi, III.cilt, İstanbul, 1986, s.375-386.
- Bala, Mirza, "Gürcistan", İslâm Ansiklopedisi, IV.cilt, İstanbul, 1986, s.837-845.
- Bala, Mirza-Bartold, W., "Dağıstan", İslâm Ansiklopedisi, III.cilt, İstanbul, 1986, s.447-458.
- Bala, Mirza, "Nadir Şah", İslâm Ansiklopedisi, IX.cilt, İstanbul, 1986, s.21-31.
- Bartold, W., "Derbend", İslâm Ansiklopedisi, III.cilt, İstanbul, 1986, s.532-533.
- Beningsen, Alexander-Quelquejay, Chantal Lemercier, Stepte Ezan Sesleri, Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul, 1981.
- Berkok, İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958.
- Bice, Hayati, Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan Göçler, Ankara, 1991.
- Braudel, Fernand, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt.I-II, İstanbul, 1990.

- Erim, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I.cilt, Ankara, 1953.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Mümin Çevik, Cilt.VII, İstanbul, 1985.
- Gökçe, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, İstanbul, 1979.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, İmam Samil, İstanbul, 1991.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü", Bellekten, Sayı: 46, Ankara, 1948, s.349-402.
- İşıktan, Sema, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasında ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları ile Münasebetleri", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1988, s.34-45.
- İnisimof, Sergey, Kafkas Kılavuzu, Rusçadan nakleden: Binbaşı Sadık, İstanbul, 1926.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Melikşah", İslâm Ansiklopedisi, Cilt VII, İstanbul, 1986, s.665-673.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt V-VIII, Ankara, 1988.
- Kırzioğlu, Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, Ankara, 1976.
- Kodaman, Bayram, Sultan II.Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara, 1987.
- Kodaman, Bayram-İpek, Nedim, "Çürüksu Kazası", Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Samsun, 1992, s.99-120.

- Kuran, Ercüment, "Laurance Oliphant'ın The Transcaucasian Campaign of The Turkish Army Under Omer Pasha Başlıklı Eserine Göre 1855 Yılında Doğu Karadeniz Kıyısında Siyasî ve Sosyal Durum", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990, s.98-102.
- Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Ankara, 1987.
- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1966.
- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.
- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590), İstanbul, 1962.
- Metçunatuko, İzzet, Kafkas Kılavuzu, I.cilt, İstanbul, 1330.
- Muâhedât Mecmuası, Cilt III/1 ve IV/2, İstanbul, 1296-1298.
- Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukuat, Sadeleştiren: Neşet Çagatay, Cilt III-IV, Ankara, 1987.
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I (1578-1914), Ankara, 1992.
- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Ankara, 1992.
- Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt I, İstanbul, 1986.
- Saray, Mehmet, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1988, s.1-11.
- Semseddin Sami, Kamusu'l-Alam, Cilt VI, İstanbul, 1306-1316.

- Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan", İslâm Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul, 1986, s.91-118.
- Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Cilt II-IV, Ankara, 1988.
- Ürekli, Muzaffer, Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569), Ankara, 1989.
- Ürekli, Muzaffer, "Rus Yayılmasının Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1988, s.15-24.
- Yüksel, İbrahim, "Çarlık Rusyasının Azerbaycan'ı İstilâsı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1988, s.25-33.